

"พระพรหม"

โดย
บุรณ บุนนาค

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑๙๕๖

สารนิพนธ์

เป็นส่วนประกอบการศึกษา ตามระเบียบศิลปศาสตรบัณฑิต
ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๗

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรอนุมัติให้นับสภานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนประกอบการศึกษาตามระเบียบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต(บ.ศ.)

.....
หัวหน้าภาควิชาโบราณคดี

คณะกรรมการตรวจสอบนิพนธ์

.....
.....

.....
กรรมการ

.....
กรรมการ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อาจารย์ผู้ควบคุมงานวิจัย

.....
.....

วันที่ 10 เดือน พ.ค. พ.ศ. 2523

คำว่า

พระพรหมเป็นเทพเก่าแก่ที่มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ยุคพระเวทและคำทรงความสำคัญต่อมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งนับถือกันว่าเป็นเทพเจ้าองค์ที่ ๑ ในเทพสูงสุด ๓ องค์ในศาสนาฮินดู และเป็นเทพที่ได้รับการนับถืออย่างกว้างขวางในประเทศไทย แต่ถึงกระนั้นบทบาท และเรื่องราวของพระพรหม ไม่มีกล่าวไว้มากนัก และยังไม่มีการค้นคว้าอย่างจริงจังมาก่อน สารนิพนธ์ฉบับนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมข้อมูลความรู้เกี่ยวกับพระพรหม ทั้งในด้านประวัติความเป็นมา ศักดิ์ ความเชื่อ และรูปแบบรูปเคารพ ที่ปรากฏในศาสนาพราหมณ์ และในพุทธศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาคือไป

ขอขอบคุณ ดร. บาสุ อินทรารุช ผู้ให้คำแนะนำ ม.ศรี กัทธราธร จิตรประวัติ น.ส. พนมรัตน์ มกรารักษ์, น.ส. สุวิธยา โรจนารุณ ผู้ช่วยเหลือให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จบริบูรณ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ ประวัติความเป็นมาและคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหม	๑
คติเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์	๒
ปรมากวณ	๑
ชวาศน	๔
การเข้าถึงพรหม	๕
ประวัติความเป็นมา	๘
คุณลักษณะของเทพต่าง ๆ ที่รวมเป็นคุณสมบัตินี้ของพรหม	๑๐
เศียรของพระพรหม	๑๑
งานของพระพรหม	๑๔
คุณสมบัตินี้ของพระพรหม	๑๕
บทบาทของพระพรหม	๑๖
คติเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพุทธ	๒๔
การเข้าถึงพรหม	๒๕
พระพรหมชั้นต่าง ๆ ใน พุทธศาสนา	๓๐
บทบาทพระพรหมในพุทธประวัติ	๓๖
๓ ลักษณะรูปแบบของพระพรหมที่ปรากฏ	๔๔
ในประติมากรรมและจิตรกรรมในศาสนาพราหมณ์	๔๔
พระพรหมที่เป็นเอกเทศ	๕๐
พระพรหมกับเทพองค์อื่นในภาพเล่าเรื่อง	๕๔
ในพุทธศาสนา	๕๕
๓ คติการนับถือพระพรหมในประเทศต่าง ๆ	๕๕
๔ การหาอุปเคารพพระพรหมในประเทศต่าง ๆ	๖๖

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประวัติความเป็นมาและคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหม

(ก) คติในศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นเทพสูงสุดและเทพต่างๆที่ปรากฏในศาสนาพระเวท ได้รับการนับถือว่าเป็นปรากฏกายของพระพรหม ซึ่งปรัชญาที่ขัดแย้งอยู่ในคติพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นปรมาตม (วิญญาณสากลสูงสุด) และเทพต่างๆเป็นอาตมอันแตกออกมาจากปรมาตม ทำหน้าที่แทนปรมาตมในการสร้างสิ่งต่างๆทั้งหลายบนพระองค์ ซึ่งอาตมอันนี้เองที่มีปรากฏกายเป็นเทพต่างๆให้เห็น ต่อมาโลกกลายเป็นรูปเคารพที่มีชื่อแตกต่างกันออกไปตามลัทธิความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

ปรมาตม

(Universal Self)

เป็นเทพสูงสุดสถั่งอยู่ด้วยปัญญา

ซึ่งเป็นอมฤต พระองค์เป็นผู้ควบคุมตนเหตุต่างๆ ทรงเป็นพระเจ้าองค์เดียวที่ปกครองสิ่งทั้งปวง สถั่งอยู่ในพระเวท ไม่มีตนไม่มีปลาย ไม่มีขนาดไม่มีขอบเขตอยู่เหนือมิติทั้งหมด (1) พระองค์คือความสัตย์ ความแท้จริงแห่งสรรพสิ่ง เป็นความบันเทิง เป็นความลึกซึ้งที่ไม่มีที่เข้าใจได้ ซึ่งสรรพสิ่งทั้งหลายสำเร็จได้ด้วยความอำนาจแห่งพระองค์ (2) ทรงเป็นสิ่งที่สูงส่งที่สุด เป็นผู้กำหนดความชั่วร้าย ลงโทษผู้ที่แก้ไขตัวเองไม่ได้ ปองกันบุญกศล ทำลายบุญกศล บำรุงขวัญให้กล้าหาญและให้ความดีถั่งอยู่

ปรมาตมนี้มีวิวัฒนาการและมีความสำคัญสูงสุดในยุคอุปนิษัท ที่เชื่อกันว่าเริ่มแรกของโลกนี้คือพระพรหม ในคัมภีร์พระเวทได้ให้ความหมายว่าเป็นผู้อำนาจ ความรู้ที่นานาชา หรือรูปแบบที่ศักดิ์สิทธิ์และบทสวดอันเป็นร้อยกรอง มีการกล่าวถึงอำนาจของสิ่งทั้ง 4 ซึ่งสามารถที่จะสร้าง ทำลายหรือคงไว้ในจักรวาล ปรมาตมเป็นหนึ่งเหนือเทพทั้งหลาย ได้ปรากฏแก่บรรดาเทพ แต่เทพเหล่านั้นไม่รู้ว่าพระองค์คือใคร ซึ่งแม้แต่ในตำนานศาสนาก็ยากที่จะกำหนดให้แน่ชัดลงไปว่า พระพรหมนั้นคือใคร หรืออะไร ดังเช่นใน :

พฤห์ (Brih)

กล่าวว่าปรมาตมเป็นสวรรค์อันเป็นปฐม เป็นสูงส่งที่สุด เป็นเจ้าของสรรพสิ่ง เป็นความสมบูรณ์ เป็นพระอินทร์ เป็นผู้มีชัยชนะ เป็นส่วนประกอบของสิ่งต่างๆที่พระองค์สร้าง เป็นผู้แปลงพลังรक्तिที่เรืองรอง เป็นชีวิต เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับที่แบ่งแยกไม่ได้ เป็นความตาย เป็นผู้ไม่มีรูปร่างตัวตน เป็นความฝัน เป็นตาข่าย เป็นตาขวาและจากพฤษุของปรัชญาความ

รับรู้เรื่องพระพรหมในชาดก (Jayaka) แบ่งออกเป็น 6 อย่างคือ

- (1) พระพรหม คือ การพูด
- (2) พระพรหม คือ ลมหายใจ
- (3) พระพรหม คือ ดวงตาและการเห็น
- (4) พระพรหม คือ หูและการได้ยิน
- (5) พระพรหม คือ ความคิด
- (6) พระพรหม คือ หัวใจ

ในฉันทโลกกล่าวว่า พระพรหมคือความสุขและเป็นทุกอย่าง

นารท (Narada) ว่าพระพรหมเป็นสรรพสิ่งทั้ง 6 คือ หนว หลัง ข้าง ขว บน ล่าง อันเป็นรากฐานของโลก ซึ่งแบ่งเป็น 4 ภาคคือ การพูด ลมหายใจ ตา และหู รวมกันเป็นหนึ่ง อันเป็นตัวตน นอกจากนั้นยังแบ่งเป็นสี่ศักดิ์สิทธิ์อีก 4 ภาคคือ อตนิ วาญ อหิตยะและสวรรัต

จากข้อความที่ไม่น่าสนใจดังกล่าว ในคัมภีร์ถารกี (Gargi) จึงกล่าว ว่า ถ้าถามเกี่ยวกับพระพรหมนั้น ไม่ควรถาม

ในราวสมัยพุทธกาล ความเชื่อของคนส่วนมากยังติดอยู่กับการทำกรรม มีความเชื่ออื่นเหมือนเดิม แต่ก็มียุคคนที่มีความคิดสูงขึ้น มีความรู้สูงกว่าคนอื่นๆ ทำให้ลัทธิเดิม เปลี่ยนไปเป็นความคิดใหม่ๆ ที่เชื่อว่าโลกออกจากพระเป็นเจ้า ในขั้นเดิมที่เป็นการเข้าใจอย่าง เลื่อนกลาง ไม่แจ่มแจ้ง ที่คิดว่าพระเป็นเจ้าคือผู้ทรงความเป็นหนึ่ง ประทานความรู้ให้เห็นแจ้ง เป็นองค์แห่งความจริงไม่ต้องก็เกี่ยวข้องคือ ปริมาณันพรหม ถ้าจะเอาโลกเพียบแล้ว โลกก็จะเป็น สิ่งเล็กๆกระจ้อยร่อย ซึ่งล้วนแต่เป็นมายา หวงเทพก็เป็นเพียงลักษณะที่ปรากฏขึ้นชั่วคราวของพระ องค์เท่านั้น แต่ถึงกระนั้นประชาชนก็ยังคงบูชาหวงเทพอยู่เช่นเดิม เพราะลักษณะของปริมาณัน พรหมดังกล่าว เป็นการยากที่ชาวบ้านทั่วไปจะคิดเห็นเข้าใจได้เลย (3)

ในราวสมัยพระเจ้าอโศก (พุทธศตวรรษที่ 6) หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย พวกพราหมณ์ได้พัฒนาความคิดเรื่องพระเจ้าองค์เดียวให้กว้างขวางขึ้น โดยอธิบายความ เอา วิบุลยต่างๆของอินเดียให้เป็นการสำแดงของพระผู้เป็นเจ้า เป็นอวตาร อาจเป็นเพราะในสมัย อุปลินท์ เชื่อว่าพระพรหมเป็นพระเจ้าสูงสุด เป็นปราชญ์ผู้ทรงพระเวท เป็นเทพเจ้าแห่งพราหมณ์

เพราะในสมัยนั้นพราหมณ์มีอำนาจเหนือกษัตริย์ ต่อมาเมื่อกษัตริย์มีอำนาจขึ้น นานจะเกิดการ
แย่งชิงเทพเจ้าผู้ถืออาวุธมีฤทธิ์เดชในการรบพุ่ง เพื่อผลของศรัทธาทางศาสนาที่จะเอาชนะใจคน
แต่ถึงกระนั้นก็ยังไมไ่กลับอำนาจของพระพรหมลงจนหมดเลยที่เดียว เพียงแต่ทอนอำนาจลง
โดยทำคำสอนใหม่ว่า เทพที่มีพระเป็นเจ้าองค์เดียวที่เรียกว่า "ปรมาत्मन्พรหม" หรือพระผู้
สร้างสิ่งทั้งปวง พระนารายณ์ผู้เป็นปรมาत्मन्พรหม (ผู้มีกำเนิดเหมือนอาत्मन्พรหม ผู้ลอยอยู่
บนน้ำแรกที่มีชื่อว่า นารายณ์ ซึ่งต่อมากลายเป็นวิष्ณุนารายณ์ไป) โคตรงรวิหิงที่จะสร้างสากล
โลกขึ้นแล้วทรงดำริว่าจำเป็นจะต้องบำรุงรักษาโลกไว้ด้วยต่อไป ปรมาत्मन्พรหมนั้นเป็นอรูปร
พรหมสุหารูปไม่ได้ จึงกระทำการอะไรไม่ได้ ต้องแบ่งภาคมาเป็นเทพต่างๆที่สำคัญคือแบ่งภาค
เป็นพระวิष्ณูและพระศิวะ

ในวิष्ณูปุราณะได้มีการกล่าวถึงรากศัพท์ของคำว่า "พระพรหม" ว่ามาจาก
"วรุห" (Viraha) แปลว่าการแลสขยา การกระจาย ในวิญญานที่กำหนดไม่ได้นี้เป็นเหตุ
ให้พระเวทมีการพัฒนา ยกของพระพรหมด้วยคำอีกสาม เกี่ยวกับการอยู่ตลอดไปของโลกทั้ง ๖
พระเวททั้ง 4 ผู้ทำลายและสร้างโลก ผู้ก่อให้เกิดหลักมฤต (Mahat) ไม่ขึ้นกับเวลาและ
สถานที่ ไม่มีใครมองเห็นและไม่สูญสลาย มีหลายรูปแบบ อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างตลอดไป โคตรง
รวบรวมฤคเวท สามเวทและยજูรเวทขึ้น (4)

เชื่อว่าในจักรวาลที่มีแต่ความมืด ปรมาत्मन्ได้สร้างจักรวาลด้วยธาตุ 5 อย่าง
และสิ่งอื่นๆได้ถูกสร้างอย่างกระจัดกระจายอยู่ในความสับสนนั้น ได้แปลงแสงไปข้างบนสร้างสิ่ง
ต่างๆจากร่างกายของพระองค์

มีข้อความที่พบอยู่เสมอๆว่า พระพรหมเป็นพระเจ้าของสิ่งที่ทั้งไม่มีสองและเมื่อ
มีการกล่าวถึงพระเป็นเจ้าหลายองค์และการละเมิดกฎเบื้องต้นในการเคารพบูชาหน่วยของพระ
เป็นเจ้า ได้มีการให้เหตุผลว่า พระพรหม พระวิष्ณูและพระศิวะ (5) เป็นเพียงการแบ่งอย่าง
แจ่มแจ้งของเทพสูงสุดคือ "ปรมาत्मन्พรหม" ในขณะเดียวกันคุณลักษณะของพระพรหมก็เป็นของ
พระวิष्ณูด้วย โดยถือว่าพระวิष्ณูเป็นรูปแบบโคกโคตมของสิ่งมีชีวิต พระองค์เป็นพระพรหมใน
เวทานตะ เป็นพระศิวะในปาตนะชล (Patanajala) เป็นบุรุษในลัทธิสางขณะ มีคุณ
สมบัติในการสร้างรักษาและทำลาย เป็นบิดาของธรรมชาติผู้มีอำนาจและเข้าใจเหตุผลและเป็น

ส่วนประกอบอื่นๆของจักรวาล พระพรหมได้ถูกคิดแปลงให้เป็นครูผู้สั่งสอนปวงชนนี้(6)

ในราวพ.ศ. 1149 เกิดรัฐทางเหนือขึ้น มีพระเจ้าพรหมวรรณะ เป็นผู้ปกครอง ในตอนต้นรัชกาลของพระองค์ทรงสนับสนุนศาสนาพราหมณ์ เหตุการณ์ในตอนนี้ศาสนาพราหมณ์ได้แยกเป็นหลายนิกาย มีข้อปฏิบัติต่างกันไปกว่าเดิมมาก ต่างซึ่งก็ชิงเค่งกัน มีผู้พยายามสมานนิกายทั้ง 2 คือ ไศวนิกายและไวษณพนิกาย จึงเกิดเป็นลัทธิตรีมูรติขึ้น (7) ถือว่าพระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ เป็นเทพเจ้าทั้ง 3 รวมกัน ถ้าสอนเรื่องตรีมูรติที่ความจริงมีที่มาจากแต่สมัยมหากาพย์และหัตถะ 6 อย่างเลือนลาง จากปรัชญาของอินเดียนที่ได้อธิบายถึงเรื่องพระเป็นเจ้าโดยความว่า คุณลักษณะ 3 ประการคือ ฤษะ ความเคลื่อนไหวหรือพฤติกรรมกลายมาเป็นพระพรหมผู้สร้าง สัตตะ ความดี ความสว่างคือ พระวิษณุแห่งภุมมอยู่ทั่วไป ธารังไวซึ่งโลกอันสร้างขึ้นแล้ว ตมะ ความมืด คือ พระศิวะ ที่ทำลายโลก โลกกลายมาเป็นเทพเจ้าทั้ง 3 (8) และปรัชญาเรื่องปรมาत्मันวิญญูญาณสากลสูงสุด เมื่อจะมากล่าวของกับมนุษย์ ก็ต้องสำแดงออกมาเป็นเทพเจ้าทั้ง 3 เพื่อทำหน้าที่ เพราะปรมาत्मันพรหมไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง เพราะเป็นองค์ที่รวมกันเป็นหนึ่งเดียว ไม่ใช่เป็นสิ่งใดใดโดยเฉพาะ จึงเกี่ยวข้องกับสิ่งใดๆโดยตรงไม่ได้ ต่อมาเมื่อสำแดงเป็นตรีมูรติแล้วจึงจะช่วยเหลือโลกได้ (9) อย่างไรก็ตามไม่มีใครนับถือพระพรหมมากนัก นอกจากพวกพราหมณ์ปุโรหิต นักปราชญ์ เพราะพระพรหมไม่เป็นเทพที่มีลักษณะเป็นเทพที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมพอที่จะให้ชนชั้นสามัญชนถือได้อย่างเป็นจริงเป็นจัง (10)

อาत्मัน (Self) ตัวตน ภาวหนึ่งของพระพรหม เป็นภาคย่อยที่แตกออกมาจากปรมาत्मัน และหายที่สุดลงไปรวมอยู่กับปรมาत्मัน ซึ่งจะไปถึงปรมาत्मันได้ ต้องนำปัญญา (โยคี) ให้ถึงที่สุด ซึ่งคตินี้นำไปสู่การเกิดลัทธิต่างๆมากมาย

ความเชื่อในสมัตพุททกาล เชื่อว่าคนที่อุปติขึ้นในโลกมีสภาพความเป็นไปไม่สม่ำเสมอ กัน ก็เพราะกรรม ซึ่งเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสาระ ลัทธินี้อธิบายถึงวิญญูญาณทั้งหลายย่อมออกมาจาก ปรมาत्मันวิญญูญาณปรมาत्मัน ซึ่งเมื่อวิญญูญาณดวงใด (อาत्मัน) หลุดออกจากปรมาत्मันแล้ว วิญญูญาณดวงนั้นก็ย่อมเข้าสิงอยู่ในรูปต่างๆ นับไม่ถ้วนครั้ง หรือชาติ จนกว่าวิญญูญาณนั้นจะประสบความหลุดพ้นจากความเกิดกลับ ไปเข้าสู่แหล่งที่มาเดิมคือปรมาत्मัน กรรมหมายถึงการกระทำอันเป็นเหตุให้เกิดผลเนื่องไปในชาติหน้า สืบเนื่องกันไปดังลูกโซ่ (11)

ในวิญญูญาณนี้ ก็ไม่ได้กำหนดถึงขอบเขตระหว่างระหว่างปรมาत्मันและอาत्मัน

อย่างแน่นอนลงไป เพียงแต่กล่าวว่าพระพรหมเป็นผู้มีสถานะที่เป็นเทพที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน
สูญสลายและไม่สูญสลาย ส่วนที่สูญสลายถูกทำลายลงก็คือโลก ดังนั้นโลกจึงเป็นการแสดงพลัง
ของพระพรหม (ปรมาत्मन्) ซึ่งยังอยู่ไกลก็ยิ่งจะรอนแรงขึ้นตามลำดับของสิ่งที่พระองค์สร้าง
คือ พระพรหม พระศิวะ พระวิษณุ เป็นเทพสูงสุด ต่อมาเป็นเทพชั้นรอง เทพสุรราช มนุษย์ สัตว์
นก แมลง พืช ตามลำดับ

สถานะสูงสุดของพระพรหมที่มีรูปร่าง (อาत्मन्) คือ พระวิษณุ อันประกอบด้วย
ควมพลังของเทพ แกนสารของปรมาत्मन्ที่มีการรวมกันอย่างลึกซึ้ง ประกอบด้วยธาตุอันเหมาะสม
กับพลังของพระ (Hari) ผู้เป็นญาหิงหมคของพลังงานของพระพรหมในรูปแบบที่ไม่มีตัวตน
(ปรมาत्मन्) รวมทั้งความสำคัญของแกนสารของพระองค์ ทำให้เกิดโลกและจักรวาล (12)

ต่อมาศาสนาขึ้นต่ำในอินเดียจึงให้ศาสนาพราหมณ์คต่ำลง ลัทธิศักติได้เกิด
ขึ้นนิยมให้เทพของศาสนาพราหมณ์มีชายา นับถือกันมากในตอนเหนือของอินเดีย เนปาล เบงกอล
และอัสสัม เป็นการผสมระหว่างศาสนาเทพของชุมชนนรพกาลกับศาสนาเทพของพราหมณ์
พระพรหมมีสรสวดีเป็นศักดิ์ เดิมเป็นครั้งหนึ่งของประขามคันธ์หรือรูปของเทพ
สมัยพระเวท โคช่วยกันสร้างโลก ต่อมาโคกลายมาเป็นชายาของพระพรหม เป็นแม่ของพระเวท
ที่สุดขึ้นมาจากเทียรของพระนางโคเป็นเทพแห่งศิลปะดนตรี โสลก กลอนทั้งหลาย มีพาหนะเป็น
หงส์เช่นเดียวกับของพระพรหม ต่อมาโคถูกลดลงไปรวมกับวิราช ซึ่งเป็นลูกหลานของพระพรหม
ตำนานบางตอนกล่าวว่า เดิมเป็นชายาของพระวิษณุร่วมกับพระลักษมีและคันต์ แต่เกิดการทะเลาะ
หึงหวงกันจนพระวิษณุทนไม่ไหวจึงยกสรสวดีให้พระพรหม และยกคันต์ให้พระศิวะ

ในพิธีกรรมครั้งหนึ่ง นางโคได้เข้าร่วมด้วย พระพรหมจึงไปเชิญเทพที่มี
ลักษณะเหมือนพระนางคือ คยตรี ซึ่งเป็นลูกของฤาษีเป็นศักดิ์แทน เมื่อสรสวดีรู้เรื่องจึงโกรธสาป
ไม่ให้ตนบูชาพระพรหมเป็นเวลา 1 ปี (13)

การเข้าถึงพระพรหม

การเข้าฌานเป็นทางไปสู่พระพรหมโดย การทำให้ใจสงบด้วยความเคารพ
ของผู้นึกภาวนาบูชาพระองค์ เพื่อความหลุดพ้นจากความมืดมนของมายา จากประสพการณ์อัน
โหดร้าย ซึ่งเป็นผลมาจากการสร้างโลกที่ผิดพลาด ในขั้นแรกได้กำหนดตนเองให้สละทางโลก
และปัญญานับถือล่องลอยไม่เป็นแกนสาร จนกระทั่งสามารถบรรลุถึงความบริสุทธิ์ ด้วยการแสดง

ความเสียใจต่อการกระทำที่ผิดพลาด ระงับการกระทำที่ผิด ด้วยการใช้กรรมที่ผ่านชาติต่างๆ ของสัตว์ ตามแต่กรรมที่ทำ เพื่อนำไปรวมกับพระพรหมปรมาत्मัน อันเป็นทางของความสุขที่จะได้รับในขั้นสุดท้าย พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อคนใดสูญสิ้นไปแล้ว การบรรลุความรอดพ้นแห่งชีวิตนี้เรียกว่า "นิรวาณ" อันเป็นสถานะทางจิตใจการซึ่งทำความดี ความชั่วหรือเวทาค ก็ไม่ช่วยใ้บรรลุถึงได้ ผู้ใดรู้ตัวว่า "เป็นพรหม" ย่อมบรรลุความเป็นพรหม ไม่มีใครจริงได้ โดยการขจัดความดิ้นรนทะยานอยาก อันเป็นบ่อเกิดแห่งชีวิตใหม่คติน (14) ผู้ที่รู้ตัวว่าเป็น "พรหม" ย่อมจะกลายเป็นสิ่งทั้งปวงไป (รวมกับอาत्मัน) เชื่อว่าถ้าผู้ใดบูชาเทพองค์อื่น โดยคิดว่าเทพเจ้านั้นเป็นองค์หนึ่งและตัวเขาเป็นอาत्मันอื่น เขาก็ยังไม่รู้อะไร เพราะพระพรหมมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น ผู้ใดที่ไม่รู้จักอาत्मันและความปรารถนาอันแท้จริง แม้เขาได้ทำกุศลกรรมอันเป็นบุญใหญ่หลวงไว้ในโลกนี้ กรรมอันนั้นจะพินาศไปในขั้นสุดท้าย จึงใ้บูชาอาत्मันในภาวะที่แท้จริงเพียงอย่างเดียว อันเป็นผลกรรมที่ทำมาไม่สูญไปไหน ปรารถนาอย่างใดก็จะได้อย่างนั้น (15) มีอิสรภาพในสิ่งทั้งปวง

หรือ โอม คือพระพรหม (ร่างกาย) ภายในไม่มีปราสาทดั้นเป็นดั่งกับวเล็ก ๆ (หัวใจ) ภายในหัวใจมีอากาศอันกระจัดกระจาย ซึ่งบรรจุโลก สวรรค ไฟ ลม ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฯลฯ จะไม่ทำลายลงแม้ร่างกายจะแก่ชราหรือตายก็ตาม ในนั้นบรรจุความปรารถนาทุกประการไว้ เป็นอาत्मันที่พ้นจากบาป ชราภาพ ความตายและความทุกข์ ความหิวกระหาย สิ่งที่ไม่ปรารถนาและสิ่งที่ควรปรารถนา (16)

ความเชื่อโดยทั่วๆ ไปว่าคนที่ตายแล้ว จะไปอยู่ในโลกที่อยู่ระหว่างไฟทั้ง 2 ซึ่งได้ชำระบาปและยอมให้มีความดีसानไปสู่ที่ 2 แห่ง คือ เทพชานอันเป็นทางแห่งแสงสว่าง จากความรู้อันบริสุทธิ์ (17) และทางไปรวมกับปรมาत्मัน ณ สัตยโลก อันเป็นโลกสวรรค์ที่มีปรมาत्मันสถิตอยู่บนแท่นบัลลังก์ (18) ซึ่งวิญญาณเหล่านั้นจะไปเกิดในโลกใหม่เมื่อกรรมดีหมดไป เพื่อบำเพ็ญความดีใหม่

โคเกิดนิภายสำคัญอันประกอบด้วยทัศนะ 6 ที่มีแนวความคิดที่แตกต่างกันคือ - ลัทธิสังขยะ เป็นอาทวนิยมไม่เชื่อเรื่องการมีพระเจ้าสร้างโลก เชื่อว่ามีของจริงอยู่ 2 คือ บุรุษหรืออาत्मันและปรกฤติหรือเบ็ดเตล็ดแห่งสิ่งทั้งปวงที่เขาผสมกับอาत्मัน ไม่เชื่อว่าดังเดิมไม่มีอะไรแล้วจะสร้างโลกหรือสิ่งทั้งหลายขึ้นมาจากความว่าง

เปล่าใด เพราะฉะนั้นทั้งอาตมัยและปรกฤติ จึงเป็นของมีมากจนชั่ววันจันทร์ไม่มีใครสร้าง
ซึ่งพระพุทโธเจ้ากานลัทธินี้ (19)

- ลัทธิโยคะ การบำเพ็ญตบะ หมายถึงการดับพฤติกรรมของจิตและร่างกาย
ให้เคลื่อนไปน้อยที่สุด คือการสลัดกันหรือหยุดการเคลื่อนไหวทางจิต จิตมุ่งอยู่ในความตั้งมั่นแน่ว
แน่นเป็นสมาธิ เพื่อหวังผลในการฟอกจิตให้บริสุทธิ์ เพื่อจะได้เข้าร่วมกับปรมาตมกัน วิญญาณของ
บุคคลจะเข้าร่วมกับพระพรหม (ปรมาตม) อย่างอีกครั้ง มีจิตเป็นทิพย์ละเอียดอ่อน หลุดพ้นจาก
ร่างกายไปเป็นส่วนหนึ่งของพระพรหม ในความรู้สึกนี้เรียกว่า ฌาณ หรือการบรรลุเข้าถึงนิรวาณ (20)

- ลัทธิมีมางสา (ปรัมมีมางสา) คล้ายกับลัทธิโยคะ คือการบังคับเพ่ง
เล็งจิตเพื่อให้อาตมัยหรือวิญญาณได้เข้าไปรวมกับปรมาตมกัน แต่สอนให้ใช้วิธีการต่างๆ แทนการ
พิณิจนิก (21)

- ลัทธิเวทานตะ (อุตรมีมางสา) มีหลักว่าโลกที่แท้จริงแล้วคือ พระพรหม
สิ่งต่างๆ ย่อมออกจากพระพรหม เพราะฉะนั้นควรบูชาพระพรหมด้วยใจอันสงบ เกิดลัทธิปลีกย่อย
อีก 3 นิกาย ซึ่งมีความแตกต่างกันที่ความเคร่งขรึมที่สุดเท่าที่จะ

(1) อธิวาคะ มีทั้งแบบๆ ไม่มีสอง สิ่งอันเป็นเพียงสิ่งสะท้อนไปจากหนึ่ง
เหมือนดินเหนียวเพียงอย่างเดียวสามารถแตกเป็นรูปต่างๆ ได้หลายรูป

(2) วิชญาทวาคะ ไม่มีสองแบบพิเศษ คือหนึ่งอย่างมีเงื่อนไข คือความจริง
แท้ มีหนึ่งคือ ปรมาตมพระพรหม แต่อาตมัยก็เป็นความจริงเหมือนกัน แต่ขึ้นอยู่กับปรมาตม

(3) ทวาคะ สิ่งที่แท้จริงมี 2 อย่างคือ ปรมาตมพระพรหมก็เป็นความจริงชั้น
สุดท้าย อาตมัยก็เป็นความจริงชั้นสุดท้าย โดยเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน (22)

ลัทธิเวทานตะนี้เป็นต้นเค้าของศาสนาพุทธมหายาน เพราะที่มหายานเรียก
ว่า ภูตคตาคะหรือเนื้อแท้ของจิตหรือธาตุพุทธ ก็คือปรมาตมมันนั่นเองที่มหายานสอนว่าทั้งหมดเป็น
หนึ่งเดียวกันคือหลักเวทานตะที่ว่า สรรพสิ่งรวมอยู่ในปรมาตมมันแต่เดิมแล้ว (23)

ดังนั้นในสมัยนี้คนจึงคิดดูเบาไม่ทำกรรม ออกป่าถือเพศเป็นคาสเพื่อให้
วิญญาณเข้าสู่มูลเดิมคือปรมาตมมันและเชื่อกันว่าเมื่อโลกได้ถูกสร้างขึ้นใหม่ วิญญาณจะออกจาก
ปรมาตมมันเป็นหมวดหมู่ เป็นวรรณะ เหมือนเดิมก่อนที่โลกจะถูกทำลาย แต่บริสุทธิ์กว่า

ความเป็นไปในโลกจะต้องมีหลัก 3 ประการคือ พรหมมณ (นักบวช) พระเวท

และวรรณะ โลกจึงจะดำรงอยู่ได้โดยปกติ (24)

ประวัติความเป็นมา

ในสมัยพระเวท คือเมื่อประมาณ 1700 ปีก่อนคริสตกาลที่ชาวอารยันได้เข้ามาบุกรุกและครอบครองดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ พวกนี้เป็นชาติเร่ร่อน จึงไม่มีความผูกพันกับดินแดนใดมากนัก คติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเทพเทวีที่เคารพบูชาของคนพวกนี้ จึงไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับดินแดนใด แต่มักจะเป็นเทพเกี่ยวกับจักรวาลและธรรมชาติ เทพเหล่านี้มีปรากฏในคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นอย่างสมบูรณ์ในราว 800 ปีก่อนคริสตกาล และลักษณะของเทพที่ปรากฏได้ถูกคัดลอกไป สัมพันธ์กับลักษณะและความเชื่อดั้งเดิมของเทพดั้งเดิมของชนท้องถิ่น

ในสมัยพระเวทตอนต้นพระพรหมยังไม่ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นเทพที่สำคัญ เช่นในคัมภีร์พระเวท ได้มีการกล่าวถึงการสร้างสิ่งต่างๆ เช่น รายละเอียดของการสร้างโลก การสร้างบ้าน ในสมัยพระเวท เป็นบ้านที่ทำด้วยไม้ท่อนพุ่ง ด้วยความสงสัยต่อสิ่งรอบตัว จึงเกิดปัญหาว่า ไม่ใช่อะไร มาสู่โลกนี้ได้อย่างไร ซึ่งมีผู้ให้คำตอบว่า พระพรหมคือไม้ ที่ต้นไม่และต้นไม้คือพระพรหม (25) แต่ลักษณะและคุณสมบัติที่ปรากฏในเทพองค์อื่นๆ หลายองค์ ซึ่งต่อมาได้ลดความสำคัญลงไป ในสมัยพระเวทตอนปลายที่ความกึกก้องได้พัฒนาไป เทพต่างๆ ซึ่งเดิมเป็นเทพตามธรรมชาติ ได้เริ่มมีลักษณะของมนุษย์มากขึ้น แต่ประกอบด้วยรายละเอียดของเรื่องราว อภินิหารต่างๆ ได้มีการจำกัดคุณสมบัติของเทพที่แน่นอนลงไป แต่การแบ่งกลุ่มของเทพเริ่มสับสน เนื่องจากมีเทพหลายองค์ได้กล่าวอ้างที่จะเป็นพระผู้สร้างหรือเป็นใหญ่เหนือจักรวาลทั้งปวง ยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ ในสมัยพราหมณ์ซึ่งเป็นสมัยต่อมา จึงเกิดการเอาเอกลักษณ์ของเทพเจ้าสูงสุดหรือวิญญูญาณสากล ซึ่งมีผลกระทบต่อสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด ได้มีการจำกัดกับเทพในสมัยพระเวทใหม่ มีการนำลักษณะเด่นๆ ของเทพเดิมมาสร้างเทพใหม่ขึ้น เกิดความขัดแย้งและสับสนในเรื่องเทพ เช่น พระพรหมซึ่งรับเอาคุณสมบัติเดิมของเทพหลายองค์เข้ามา จึงไม่สามารถจะตัดสินได้ว่าเป็นการปรากฏของเทพองค์เดิมหรือเป็นพระเจ้าองค์ใหม่อย่างแท้จริง ซึ่งความกึกก้องเหล่านี้ได้พัฒนามาจากคุณสมบัติและคุณสมบัติของเทพ 2 กลุ่ม ที่แบ่งแยกออกจากกันอย่างไม่ชัดเจนนักในการที่จะพัฒนาตัวเองมาเป็นปรมาत्मันและอาत्मันคือ

คุณลักษณะของเทพต่างๆ ที่มารวมเป็นคุณสมบัติของปรมาत्मัน

(1) เทพบุรุษะ สุตตะ (Purusha Sukta)

ได้รับการกล่าวถึงในตอน

ท้ายของอุคเวท เป็นเรื่องราวรายละเอียดของจุดเริ่มต้นของจักรวาลและโลกจากวิญญูณสากล
 สูงสุด (ปรมาตมัน) ซึ่งเกิดจากความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินของตัวเอง ต้องการตัวแทนในการ
 สร้างผู้เป็นจุดเริ่มแรก จากร่างกายของพระองค์ในรูปแบบของยักษ์และมนุษย์ตนแรกได้ถูกทำ
 พลักรรมโดยเทพสูงสุด (ปรมาตมัน) โดยใช้ฤทธิไม้มลเป็นเนย ฤทธิร้อนเป็นเชื้อเพลิง จาก
 เทียรของพระองค์ กลายเป็นฟ้า จากสะเก็ดกลายเป็นอากาศ จากพระบาทเป็นพื้น จากความคิด
 เกิดพระจันทร์ จากพระเนตรเกิดพระอาทิตย์ จากพระโอษฐ์เกิดพระอินทร์และพระยक्षนี้ จากลม
 หายใจเกิดพระพรหมและวรรณะทั้ง 4 ก็เกิดจากพระองค์ด้วย

6 วิญญูณที่มีร่างนั้นมีศรัณะ 1 พัน

มีตา 1 พัน มีเท้า 1 พัน

พอกุมโลกไว้ทุกๆด้านโดยรอบ

หนึ่งยังทำให้อากาศซึ่งไม่กว้างใหญ่กว่าคืบในหนึ่งคืบด้วย

ท่านนั้นเองเป็นสากลโลกนี้

ท่านเป็นทุกอย่างที่กำลังเป็นอยู่ เป็นแล้วและจะเป็น

ท่านเป็นเจ้าแห่งความไม่ตาย

สำคัญเป็นเพียงหนึ่งในสี่ของท่าน

อีกสามในสี่เป็นอมรในฟากฟ้า

จากท่านผู้มีนามว่านรุษะโคเกิดวิราช

และจากวิราชนรุษะก็โคปรากฏขึ้น

เป็นผู้ที่เทพเจ้าและฤาษีโคทำพลักรรม

ท่านเหล่านั้นโคบูชายัญโดยใช้นรุษะเป็นเครื่องสังเวย (26)

ความคิดเรื่องบุรุษนี้เป็นความเชื่อแบบสัพททกเทวนิยม คือเชื่อว่าเทพเจ้า
เทพกรซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ในสมัยพราหมณ์ได้กำหนดให้บุรุษสฤทสะ มีลักษณะเป็นองค์เดียวกับพระ
พรหมและประชาบดี เนื่องจากมีความมั่งคั่งมากขึ้นกว่าเดิม ได้กลายมาเป็นวิญญูญาณสากล
(ปรมาत्मन्) เป็นบิดาของเทพเจ้ามนุษย์ต่างและสิ่งทั้งปวง ซึ่งเกิดจากร่างกายและความคิด
ของพระองค์ ดังปรากฏในฤคเวทนั้น กลายเป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญา คุณสมบัติที่แน่นอนของ
ปรมาत्मन्พรหม⁽²⁷⁾ และโดยมีความคิดเกี่ยวกับการสร้างโลกและวิวัฒนาการของโลกใหม่ๆ เกิด
ขึ้นคือ บุรุษได้สร้างเป็นอันแรกขึ้นก่อนสิ่งอื่น ซึ่งมีไข่สีทองลอยอยู่ในน้ำนั้น (หิรัญยครรภ)
จากไข่สีทองนี้แบ่งออกเป็น 2 ซีก เป็นสวรรค์และโลก ตรงกลางเกิดพระพรหมผู้มีแสงสว่าง
ถึงดวงอาทิตย์ ซึ่งต่อมาทำให้เกิดวิญญูญาณ ความคิดและการสร้างจักรวาล⁽²⁸⁾

(2) เทพธาดฤ (Dhatri) "ผู้สร้าง" ได้ถูกระบุคุณสมบัติดังเช่นประชาบดี
ผู้เป็นใหญ่ของสิ่งทั้งปวงที่ถูกสร้างขึ้นมา เป็นเทพที่ไม่มีตัวตน ซึ่งขั้นตอนของการไม่มีตัวตนของ
เทพนี้ยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่จะปรากฏในกรณีต่างๆ ที่มีรากฐานมาจากภาษา คุณสมบัติ
ของเทพธาดฤและภิกษุรวมที่ถูกคิดเปลี่ยนไปเป็นของเทพองค์อื่นๆ คุณสมบัติเทพธาดฤที่แน่นอนซึ่ง
ไปและหายที่สุดกับบรรลุดังสถานะที่เป็นอิสระ เช่น โรहित (Rohit) โรหิตินี (Rohini
เทพหญิง) ผู้มีสีแดง อันเป็นชื่อในยุคเริ่มแรกของ พระอาทิตย์

องค์เทพกฤทคฤคยามีลักษณะที่เป็นอิสระของเทพผู้สร้างพระอาทิตย์ พระจันทร์
สวรรค์ แผ่นดิน อากาศ เป็นผู้เป็นใหญ่ของโลก ระบุว่ามันกำเนิดอยู่ในเทพขึ้นกลางและ
พวกยักษ์เป็นผู้กลับตาลปัตรเกิดทุกสิ่งทุกอย่างในสมัยพราหมณ์ได้กลายมาเป็นเป็นผู้สร้าง ผู้รักษา
โลก มีลักษณะเหมือนเทพประชาบดีหรือพระพรหม⁽²⁹⁾

คุณลักษณะของเทพต่างๆ ที่มารวมเป็นคุณสมบัติของอาคัมภี

(1) เทพฤทสปีติ (Brihaspati) มีสถานะสำคัญในฤคเวท มีลักษณะดังต่อไปนี้คือ มีตา
7 ตา มีแสงสว่างทั้ง 7 มีลิ้นที่กล่าววาจาไพเราะ มีเขี้ยวแหลม มีหลังสีฟ้า มีปีก 100 มีวรรณะ
สีแดงและสีทองสว่างสุกใสบริสุทธิ์ มีอาวุธคือธนูและลูกศร เป็นเทพประจำบ้านอันมีลักษณะคล้าย
พราหมณ์ในยุคพระเวทตอนปลาย ต่อมากลายเป็นผู้สวดมนต์หรือผู้ทำพิธีกรรมดุษิต่ออย่างแท้จริง
เป็นพระพรหมของเทพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งถ้าปราศจากพระองค์ก็จะทำพิธีพลีกรรมไม่สำเร็จอันเป็น
คุณสมบัติของพระพรหมเทพชั้นสูงของฮินดู⁽³⁰⁾

(2) เทพวิศวรกรรมัน ประชาปติ (Visvakarman Prajapati) เป็นเทพที่ไม่มีตัวตนสูงสุด ที่กล่าวถึงในพุทธพระเวทตอนปลายที่โคหัตถนาทศสมบัติของพระอินทร์และพระอาทิตย์มาเป็นคุณสมบัติของประชาปติ คือเป็นผู้เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง มีมือเท้าและตาอยู่รอบลำตัวและในเวลาต่อมาคำว่า วิศวรกรรมันนี้โคใช้เรียกชื่อเทพผู้ประสาฬหวิชาการทางสถาปัตยกรรม

ประชาปติปรากฏในฤคเวทโครวมกับพระวิษณุ ทวัสตฤ (Dvasdri) และธาดฤ ในการรักษาโลกและสิ่งมีชีวิตทั้งหลายและปรากฏอย่างชัดเจนว่าเป็นเทพสูงสุดองค์เดียวที่อุรอกฤเกี่ยวข้องกับหิรัญยครรภ (เชื้อสีทอง) (31) ในสมัยพราหมณะได้กลายมาเป็นลักษณะของพระพรหมผู้มี 4 หน้า 4 มือ เห็นโครอบทิศ เมื่อพระพรหมเข้าร่วมกับเทพประชาปติ พระพรหมเป็นผู้สร้างและสูงยิ่งใหญ่เหนือเทพต่างๆ เป็นผู้อุรอกเพียงพระองค์เดียว เป็นผู้สร้างอสูร และเป็นผู้ทำพิธีกรรม

เมื่อปรัชญาอินเดียนโคเริ่มแยกแยะออกไปมากขึ้นจากเรื่องเดิมที่มีอยู่ กลายเป็นเรื่องราวอภินิหาร การอุรอกของเทพองค์มาดีสร้างมนุษย์ ทำให้เกิดผลกระทบกระเทือนต่อการสร้างโลก เช่น ในเรื่องราวของประชาปติโคเปลี่ยนไปว่าจากนั้นจึงโคก่อให้เกิดไฟ ซึ่งยังอ่อนอยู่ ณ เมล็ดที่ห่อหุ้มด้วยเชื้อสีทอง พระองค์โคพบว่าตนเองเป็นผู้ข่อยอย่างโคเคียว ก็เริ่มร้องไห้ น้ำตาที่ป้ายออกไปเป็นอากาศ ที่หยดลงในน้ำกลายเป็นแผ่นดิน ป้ายขึ้นไปข้างบนเป็นท้องฟ้า จากร่างกายของพระองค์กลายเป็นรูปแบบของอสูรและความมืด มนุษย์และแสงจันทร์ ฤคฤคาลและตะวันขอแสง พระเป็นเจ้าและเวลากลางวัน และท้ายที่สุดคือความตาย (32)

กำเนิดของพระพรหม

จากทฤษฎีการกำเนิดจักรวาลที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระเวทของเทพต่างๆ โคถูกผูกเข้ามาเป็นเรื่องราวเดียวกัน และโครวมลักษณะทั้งหลายเข้ามาเป็นคุณลักษณะของเทพองค์เดียวคือ พระพรหมผู้เกิดในโพรงสีหรือหิรัญยครรภ ซึ่งเกิดจากความมืดของปรมาตมัน ก่อนหน้านั้น จักรวาลเต็มไปด้วยความมืดมิดคนอกจากพระองค์ ไม่มีสิ่งโคอุรอกและพระพรหมเป็นผู้สร้างสิ่งต่างๆ (33) โขสีทองนี้อยู่บนผิวของมหาสมุทรเป็นเวลา 1000 ปี รู้จักกันในนามของนารายณะ (ผู้ลอยอยู่ในน้ำนารา) ขณะที่ลอยอยู่นั้นมีคอกบัวที่สวยงามใสโคจุพระอาทิตย์ 1000 ดวงดุคขึ้นมาจากพระนาภีของพระองค์ คอกบัวนี้เมื่อบานออกมีขนาดใหญ่จนดูราวกับว่าสามารถบรรจุโลกโคทั้งโลก และคอกบัวนี้จะมีพระพรหมผู้เกิดเอง แต่มีขนาดอำนาจของปรมาตมันพระเจ้า

แห่งจักรวาลสูงสุดประทับอยู่ หลังจากทรงตรึงตรองอยู่เป็นเวลาหลายปี ไคแยกตัวพระองค์
เองออกเป็น 2 ส่วน ส่วนบนเป็นสวรรค์ ส่วนล่างเป็นโลกหรืออีกนัยหนึ่งคือ ส่วนหนึ่งเป็นหญิง
ส่วนหนึ่งเป็นชายและไคให้กำเนิดพระมยุ มนุษย์คนแรกขึ้น (34)

ในสมัยปฐมะ เมื่อตกลงกันไม่ได้ ถึงอำนาจของเทพสูงสุด จึงได้เกิดการ
แบ่งแยกสิทธิในกาย อันมีผลต่อเทพอื่นๆ รวมทั้งเรื่องราวการกำเนิดของพระพรหมก็สืบไปจาก
เดิมด้วยคือ

หลังจากน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ พระนารายณ์และพระพรหมก็ผุดขึ้นมาจาก
มหรณพพร้อมกัน พระนารายณ์มีหน้าที่ลงไปปราบพยัคฆ์ครุฑและแห่งพระ เวทกลับคืนมาไค (39)

ในวิษณุปุราณะอันเป็นกัมภีร์เล่าเรื่องราวของพวกที่นับถือไวษณพนิยายถือว่า
พระวิษณุเป็นเทพสูงสุด กำเนิดของพระพรหมได้มีการพัฒนาไปจากเรื่องเดิมคือ พระนารายณ์
ไคบรรทมอยู่เหนือเกษียรสมุทร (จากเรื่องเดิมเชื่อนารา) บนอนันตนาคราช มีดอกบัวผุดขึ้นมา
จากพระนาภีของพระองค์และมีพระพรหมประทับนั่งอยู่เหนือดอกบัวนี้ หรือในพิธีบูชากรรมซึ่งใหญ่
เท่ากันกับในเทพอื่นๆ ไคถูกจักรวาลด้วยพระนามมหาสมุทรใหญ่ หวัง ชาวเอเวียและจักร
วาล รวมทั้งเทพเจ้า อุต ศี มาร และมนุษย์บรรจอยู่พระพรหมไคอาศัยอยู่ในพิธีบูชากรรมนี้เป็น
เวลา 1000 ปีและอวตารเป็นมนุษย์ลงไปดูแผ่นดินที่จมอยู่ในน้ำ (36)

ในทิวะปุราณะได้กล่าวถึงการทำลายล้างทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อสิ้นกลับเหลือแต่พระ
ทิวะ ซึ่งมีพระพรหมและพระวิษณุอยู่ภายใต้ความควบคุม เป็นผู้สร้างพระวิษณุและพระพรหม จาก
สี่ข้างคานซ้ายและขวา เทพทั้ง 3 ถือเป็นอาตมัย ถูกก่อให้เกิดมเหศวรผู้เป็นต้นเหตุแห่งการสร้าง
ไคยังชีพและทำลายลงของจักรวาล

ต่อมาได้มีการชิงชัยกัน มีการสร้างกันและกันในแต่ละยุค เช่น ในกลับอื่นๆ
พระพรหมสร้างพระวิษณุและพระรุทระในอีกกลับหนึ่ง รุทระสร้างพระพรหมและพระวิษณุหรือพระ
วิษณุเป็นผู้สร้างพระพรหมและรุทระ แล้วแต่ผลประโยชน์ว่าใครจะเกิดจากใคร (37)

ได้กล่าวว่า ในสมัยของต้นกลับมีสิ่งมีชีวิตอย่างเตี้ยคือ มหาภาสะ (ทิวะ)
ผู้ซึ่งแผ่กระจายไปทั่วพื้นที่ไม่ทราบแรงในการสร้างสิ่งต่างๆ ไคโบกแขนซ้ายด้วยนิ้วชี้ข้างขวาจน
เกิดฟองขนาดใหญ่เป็นไขสีทองสุกปลั่ง พระองค์ไคแบ่งไขนี้ จากส่วนบนเป็นสวรรค์ ส่วนล่างเป็น
โลก ตรงกลางปรากฏเป็นพระพรหม 5 เศียร 4 กร (38)

เศียรของพระพรหม

ในสมัยดาวตารโลกกล่าวถึงเรื่องราวการเกิดเศียรอันมากมายของพระพรหม คือ พระพรหมได้สร้างผู้หญิงที่ชื่อ สรัสวดี (สาวตรี กาชตรีหรือพราหมณี) เป็นลูกที่เกิดจากร่างกายของพระองค์ พระองค์เกิดความหลงรักและจองชู้นาง จนนางเกิดความอายจึงเดินหลบไป ด้วยความปรารถนาที่จะเห็นนาง ทำให้พระองค์มีเศียรเพิ่มขึ้นทุกทิศทางที่นางหลบไปคือ ทางซ้าย ขวา หลัง และข้างบน เพื่อชู้นางที่หลบขึ้นไปอยู่บนท้องฟ้า ด้วยเหตุนี้พระพรหมจึงมีเศียร 5 เศียร ภายหลังนางได้⁽³⁰⁾ เป็นศักดิ์ของพระพรหมเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์คนแรกคือ พระมนู ต่อมาเศียรหนึ่งของพระพรหมได้ถูกตัดออกโดยพระศิวะ ซึ่งมีเรื่องเล่าที่มีเหตุผลที่แตกต่างกันหลายเรื่องคือ

ครั้งหนึ่งเมื่อพวกเทวดามาชุมนุมกันที่ยอดเขาพระสุเมรุ ได้ขอร้องไห้พระพรหมให้การเรื่องเศียรของพระองค์ พระพรหมถูกวิญญูณที่มีคัมภีร์ (อวิชา) ครอบคลุมนความคิด โดยพยายามรักษามลประโยชน์ ชื่อเสียงของพระองค์ โดยกล่าวว่าพระองค์เป็นครุฑของจักรวาล ไม่มีจุดเริ่มต้นหรือจุดจบที่อุดรคด้วยพระองค์เอง คนที่ไม่บูชาพระองค์จะไม่ถึงสุขคติ เมื่อพระวิญญูณจึงเกิดการทะเลาะกัน เมื่อพระเวทตัดสินให้พระศิวะเป็นผู้ชนะ คือ เป็นผู้ให้กำเนิดรักษา และทำลาย พระวิญญูและพระพรหมจึงงวยงงรูปแบบของพระศิวะอันไม่ล่วงจามว่าเหตุใดจึงเป็นพระเจ้าสูงสุดได้ พระศิวะจึงกล่าวว่ารูปแบบนั้นไม่ใช่รูปแบบที่แท้จริงของพระองค์ แต่เป็นเพียงทิวเขาของพลังงานของพระองค์ บางครั้งอยู่ภายใต้รูปแบบของรูพระศิวินันต์ในพระองค์เอง มีกีฬาที่โปรดปรานคือ การทำมายาหลายรูปแบบ เมื่อใดอันคังนั้นเศียรทั้ง 5 ของพระพรหมก็เราร้อนไปด้วยความโกรธพูดว่า พระองค์รู้จักสิ่งเหล่านี้ดี เพราะจากหน้าผากของพระองค์เป็นที่เกิดของรูพระ ชื่อของรูพระเกิดจากการร้องไห้ ขอให้พระองค์ตั้งชื่อให้ เท้าของพระองค์เป็นที่อาศัยของรูพระ จากคำพูดอันเยือกเย็นนี้ พระศิวะโกรธ จึงอวตารเป็นไกรวาระตัดเศียรพระพรหมด้วยนิ้วแม่มือซ้าย⁽⁴⁰⁾

บางตำนานเล่าว่า เพราะความเยือกเย็นไม่ยอมทำความเคารพพระศิวะในงานทำบุญ โดยให้เหตุผลว่า เศียรที่ 5 ของพระพรหม ซึ่งสว่างกว่าดวงอาทิตย์ 1000 ดวง ทำให้เกิดทุกข์แก่จักรวาล จึงถูกตัดไป⁽⁴¹⁾

การที่พระพรหมหลงรักลูกสาวของตัวเองคือ นางสณธยา (Sandhaya) ซึ่งเป็นชายาของพระศิวะ นางได้หนีจากพระพรหมโดยการแปลงตัวเป็นนางกวาง พระพรหมแปลง

เป็นกวางตัวผู้เสด็จตามสวนไปบนท้องฟ้า พระศิวะผู้มองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างได้จึงตรัสคิดเพื่อกวางตัวผู้ (เทียรที่ 5 ของพระพรหม) พระพรหมจึงต้องยอมเกิดเป็นลูกของพระศิวะและเคารพพระศิวะ (42)

พระศิวะลงโทษพระพรหมในการรวมประเวณีกับลูกสาวของตัวเองด้วยความมีเมตตา ขณะที่พระศิวะเทพแห่งความมีเมตตาถูกเอหุณีโคอุกลดฐานะเป็นพระจันทร์ (43)

และท้ายสุดคือการที่พราหมณ์ทั้งหลายหาวิธีปลุกพระศิวะเป็นผู้ใส่ของบูชาและทองมนต์จากพระเวทและแสดงเห็นอำนาจที่น่าตื่นตาตื่นใจ ด้วยอำนาจของพระองค์ในการสร้างภาพมายา เป็นสาวเฒ่าบางร่างน้อยรายร่ำอย่างงดงาม พระพรหมมองดูอย่างหลงรักจนเกิดอารมณ์ทางเพศ พระศิวะเห็นเข้าก็โกรธ ต้องการจะฆ่าพระพรหมด้วยความที่พระพรหมค้นหาหาพามิต ทุกคนตกใจกลัวไปทั่วจักรวาล ขอร้องให้ทรงยกโทษพระพรหมโดยสุดท้ายพระศิวะได้ชนะ ถัดมาความโกรธของ แคลโลงโทษด้วยการตัดเทียรที่ 5 ของพระพรหม (44)

งานของพระพรหม

เมื่อได้มีการนำเอาคุณสมบัติของเทพพระเวทต่างๆรวมเข้ามามีเป็นคุณสมบัติของพระเจ้าของตนแล้ว ก็ได้รวมเอางานของเทพพระเวทเข้ามามีเป็นงานของพระองค์ด้วย อันได้แก่ทุกขบวนการสร้างโลกของประชาปติและปุรุษ แต่ก็ได้ขยายเรื่องราวให้แปลกออกไปคือในตอนแรกที่พระองค์ทำการสร้างโลก พระองค์ยังไม่มีประสพการณ์ จึงได้ทำหลายอย่างผิดพลาดไป อันเป็นการตั้งสิ่งชั่วร้ายในโลกว่าเหตุใดพระองค์จึงไม่สร้างแต่สิ่งที่ดีๆให้โลก ในครั้งแรกการสร้างเต็มไปด้วยอวิชชา แม้ภายหลังจะมีความเข้าใจถึงการสร้างมากขึ้น แต่อวิชชาก็ยังคงอยู่ คือกลางคืนที่มีความมืดเป็นรูปร่างตัวคน บางครั้งพระพรหมก็ประสบความล้มเหลวในการสร้าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความหิวโหย ชั่วร้าย ต้องการสังหารทุกสิ่งทุกอย่างแม้แต่พระพรหมเอง แม้ว่าพระพรหมจะกำหนดตนเองและปรากฏต่อสิ่งเหล่านี้ว่าพระองค์เป็นพ่อเป็นผู้สร้าง บางพวกก็ไม่ยอมเชื่อฟัง คือทวารวาท ซึ่งเป็นที่รู้ของทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งมนุษย์ พวกที่เชื่อพระองค์ จะคอยกลายความชั่วร้ายกระหายเลือดคลั่ง เป็นพวกยักษ์ซึ่งเป็นเพื่อนที่ดีของมนุษย์ พระพรหมได้เรียนรู้จากประสพการณ์ จึงได้สร้างสิ่งที่เป็นอมตะขึ้นใหม่เพื่อความสุขอยู่บนสวรรค์ เช่น นิรजर (Niracara) ผู้ไม่มีตัวตนเป็นอมตะ ปรัคยัชชะ (Pratyacsha) เทพที่มีตัวตนไม่เป็นอมตะ ทรงสร้างอสุรจากสระโศก แสนคืนจากพระบาท ฯลฯ

ทรงสร้างวรรณะทั้ง 4 ขึ้น เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในโลกได้อย่างสันติคือ

- ชั้นชั้นพราหมณ์ (นักบวช) จากพระอินทร์
- ชั้นชั้นกษัตริย์ (นักรบ) จากพระพหาวา
- ชั้นชั้นแพศย์ (พ่อค้า) จากพระสณี
- ชั้นชั้นกษัตริย์ (กรรมกร) จากพระบาท

เพราะเหตุแห่งความสูงค่าต่างกันแห่งอวัยวะของพระพรหม จึงเป็นเหตุให้
คนทั้ง 4 เหล่าที่เรียกว่า "วรรณะ" มีฐานะไม่เสมอกัน คนแต่ละเหล่าไม่สามารถรวมกัน
กินนอน คบถากันได้ พวกหัวหน้าผู้ทำพิธีบูชาพระพรหม กลายเป็นบุคคลที่ใคร่ชื่อว่า พราหมณ์ เป็น
วรรณะชั้นสูงที่สุดกว่าวรรณะอื่นๆ เพราะพระพรหมทรงสร้างอวัยวะส่วนสูงที่สามารถติดต่อกับ
พระพรหมได้พวกเดียว อ้างว่าวรรณะอื่นพระพรหมไม่ยอมติดต่อกับ (49)

และสิ่งอื่นๆที่เป็นส่วนประกอบของโลก จากส่วนอื่นๆของร่างกายของพระองค์
โลกที่พระองค์สร้างในครั้งใหม่ ได้ใช้วัสดุเดิมที่มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย โลกมีสัณฐาน
กลมแบน ล้อมรอบด้วยเขาพระสุเมรุซึ่งสูง 8,400 โยชน์ บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นปริมัย-
ฐานของพระพรหม (46) ซึ่งในมหากาพย์กล่าวว่า สวรรค์ของพระพรหมมีความยาว 800
ไมล์ กว้าง 400 ไมล์ นารายณ์ (Naratha) กล่าวว่าถึงจะใช้เวลาถึง 200 ปีก็
สามารถจะบรรยายถึงความเล็ของสวรรค์นี้ได้หมด เพราะเต็มไปด้วยสิ่งที่เลิศที่สุดของสวรรค์
ชั้นอื่นๆ และรวมถึงทุกสิ่งที่มีพระองค์สร้าง (47) สวรรค์เป็นโลกที่สดใสเต็มไปด้วยความสุข
เป็นภาพพจน์ที่เกิดขึ้นจากพวกพระหรือฝ่ายธรรมะผู้เคร่งครัดในศาสนาและเป็นผู้เชื่อมั่นโดยหวัง
ว่าจะได้เข้าไปอยู่ร่วมกับสิ่งที่โคทาพสุชาอุทิศให้ (48)

ต่อมาพระพรหมเริ่มมีความกลัวต่อความผิดพลาด จึงได้สร้างนักปราชญ์หรือ
มุขีขึ้น 4 คน เป็นผู้ดำเนินงานแทนพระองค์ หรือได้มีการกล่าวว่าโคเนรมิตโอรสขึ้น 10 องค์
(ประชาปติ) เพื่อทำหน้าที่การสร้างโลกให้เสร็จเรียบร้อย ซึ่งพวกนี้ไม่สนใจจะเล่ห์พนาที่ของ
ตน กลับไปบูชาเทพอสูรเหาะฤๅษะ พระพรหมโกรธที่เห็นนักปราชญ์พวกนี้มุ่งอยู่กับฟรุ้งและกฎ
เกณฑ์ ละเลยจุดมุ่งหมายของการทำงานไป จึงสร้างพระขึ้น 4 คน เพื่อดำเนินงานสร้างให้
สำเร็จบริบูรณ์

ในตำนานของไทวนิกายกล่าวว่า พระองค์ได้นำเพ็ญญาภก่อให้เกิดลูกหลาน โดยความคิดใหม่มีลักษณะเหมือนพระองค์เป็นพราหมณ์ 9 คน ซึ่งต่อมาพวกเขามีความหลงใหล ในกิเลสตัณหา พระพรหมจึงโกรธมากด้วยความโมโหทำให้สวรรค์ โลกและนาคินาตไปจาก หน้าผากของพระองค์ที่เต็มไปด้วยความมีคมบนหงอนอาร์มไม่พอใจ ทำให้เกิดรูพระซึ่งแปลงร่างที่ ตั้งดวงอาทิตย์คราวเพียงวัน ผู้มีความดูร้ายและมีขนาดใหญ่มาอีกหนึ่งเป็นหญิง ซึ่งหนึ่งเป็นชาย ไทเมงแยกพระองค์ออกและให้รูพระเมงแยกหญิงชายออกใหม่มีลักษณะและนิสัยต่างๆให้แต่งงาน มีลูกหลาน⁽⁴⁹⁾ หรือกล่าวว่าในคืนกลับพระพรหมมีความปรารถนาจะสร้างลูกซึ่งมีลักษณะ เหมือนพระองค์ มีความเขาวัว มีผิวสีม่วง ไม่ร้องไห้โยเยและวิ่งเล่นไปมา ลูกของพระองค์ ไตรองขอให้ประนาทชื่อให้ จึงได้ชื่อว่า วิษณุรวมทำงานกับพระองค์ จากนั้นไตรองให้อีก 7 ครั้ง จึงได้รับชื่อและคุณสมบัติอีก 7 อย่างคือ รุหะ ภาวะ ศารวะ อิตานะ ปุสฺปติ นิมะ อุตระ มหาวะอันเป็นต้นกำเนิดแห่งมนุษย์และโลก⁽⁵⁰⁾

ต่อมาได้สร้างพระมนุษย์ขึ้นเป็นอวตารอันเป็นเรื่องราวอภินิหารของพระองค์ เป็นอวตารออกด้วยตนเอง และได้เป็นพลังอันรุนแรงในการสร้างสิ่งต่างๆแทนพระพรหม ในยุค ละยุคจะมีพระมนุษย์เกิดขึ้นและอยู่รอดอยู่อย่างน้อย 2 ยุค เป็นยุคขนาดมหึมาของพระเวท ผู้รื้อถอนจาก โขงลัดกลับ ผู้ขึ้นไปอยู่บนสวรรค์ในคอนปลาตแห่งยุค ทรงบำเพ็ญตบะเป็นเวลา 1000 ปี จน มีความยิ่งใหญ่เทียบเท่าพระพรหม หลังจากพิชิตกรีกครองจนสำเร็จแล้ว วันหนึ่งเมื่อทรงนั่งอยู่ริมลำธารได้พบปลาตัวหนึ่งและนำมาเลี้ยงไว้ไม่ให้ถูกสัตว์อื่นทำอันตราย เมื่อปลาโตเต็มโตขึ้น จนกับภาชนะที่ขังแล้ว จึงคิดได้ว่าปลาที่ขังเป็นพระพรหม และได้้นำไปปล่อยลงในมหาสมุทร ปลาที่ปล่อยกับพระมนุษย์จะเกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ ให้พระมนุษย์เตรียมเรือใหญ่บรรทุกพันธุ์สัตว์ และพืชทั้งปวงลงในเรือ เมื่อถึงวันที่น้ำท่วมมีเพียงเรือของพระมนุษย์ลอยไปบนผิวน้ำ โดยมีเชือกผูกกับหางของปลา ปลาโตน้ำเรือ นาทฤตพัก ณ ขอบเขาหิมาลัย ซึ่งพระมนุษย์ได้ผูกเรือไว้กับ ต้นไม้ เมื่อน้ำลดลงเป็นการเริ่มต้นของยุคใหม่ พระมนุษย์ได้พาปลาโคไฮโซ นม เนย นมข้น หัวนม เป็นเวลา 1 ปี ได้เกิดหญิงงาม ผู้เป็นลูกของพระองค์ (ได้จากการฟล็กกรรม) ได้ร่วมกันสร้าง โลก ถือว่าเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์⁽⁵¹⁾

เนื่องจากถือว่าพระพรหมมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น เมื่อไม่มีอำนาจเพียงพอ จึงสร้างผู้มีอำนาจวิเศษสุดต่อมาไม่มีอะไรเลิศไปกว่ากษัตริย์ แม้ในการหาพิธีกรรมพราหมณ์ ก็ต้องต่ำกว่ากษัตริย์ผู้เป็นลูกของพระพรหม กษัตริย์จึงอยู่ต่ำกว่าพระพรหมให้กำเนิด การทำ

ร้ายพระพรหมจึงแพ้กับการทำร้ายตัวเอง ทรงสร้างประชาโลกโดยมีพระธรรมเป็นผู้นำตลอดถึงสร้างกฎบัญญัติอันวิเศษ เป็นอำนาจของกษัตริย์ ทำให้คนอ่อนแอสามารถปกครองตนแข็งแกร่งกว่าได้ กฎบัญญัตินี้เป็นสิ่งที่เป็นจริงจะโต้เถียงไม่ได้(52)

ในงานสร้างของพระพรหมอาจสรุปได้ 4 ขั้นตอนคือ

- (1) ในตอนแรกสร้างด้วยวิชา ประกอบด้วยความมืด สิ่งที่ไม่มีความรู้ ไม่มีการเคลื่อนไหว
- (2) สัตว์นำมาใช้เป็นอาหารได้แก่ สัตว์จำพวก จากลักษณะคุณสมบัติและปัญญาที่ผิดหลากหลายไปมาก เกิดความวุ่นวายและการบีบคั้นสรรพสัตว์ตัวเอง
- (3) โลกสร้างคุณสมบัติของความดี สิ่งมีชีวิตเต็มไปด้วยความสุข

ตำนาน

ตำนาน

(4) โลกสร้างมนุษย์คนแรกคือพระมนุษย์(53)

เหตุที่ทำให้เกิดความสับสนในอำนาจของพระพรหมกับพระศิวะและพระวิษณุ เนื่องจากอภิวาทาการที่กลายเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของการสร้าง เป็นการเปลี่ยนแปลงกฎรูปแบบที่มีอยู่ก่อนในขณะที่การสร้างนั้นยอมให้มีเหตุผลและหลักเกณฑ์ของการทำลาช หรือพลังของผู้ที่นำมาซึ่งการทำลาช อันเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ที่ดูเหมือนจะรวมกันได้ในบางครั้งหรือเป็นปฏิกิริยาซึ่งกันและกันอย่างที่สุดในบางครั้ง ด้วยคุณสมบัติดังกล่าว บางครั้งพระพรหมและพระศิวะจึงเข้ารวมกัน

พระพรหมซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของไฟ พระอาทิตย์ โลกและสสารทั้งปวง และเราก็คงคิดว่า พระวิษณุและพระศิวะก็เป็นธาตุไฟ เช่นเดียวกันเป็นชีวิตนิรันดร์รวมกัน

ไฟถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งปวง คือเวลา ซึ่งเทพทั้ง 3 ต่างก็มีเวลาเป็นของตนในการทำงาน ซึ่งมีความเกี่ยวพันเป็นลูกโซ่ ดังนั้นการตกลงเรื่องการนำอำนาจทั้ง 3 มาเป็นคุณสมบัติของเทพองค์เดียวกันนี้ พระพรหมจึงมีลักษณะเป็นพระอาทิตย์อีกด้วย

ในตอนแรกพระพรหมเป็นเพียงสิ่งมีชีวิตสูงสุดเป็นผู้ยิ่งใหญ่ และพระองค์จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบความพอใจของพระองค์อย่างไม่มีสิ้นสุด มีการแสดงอำนาจโดยการแยกวิญญานอันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์เป็นพระวิษณุและอำนาจไปไกลและนารายณะผู้เคลื่อนที่ไปบนน้ำ

อันเป็นเพศชายทั้ง 2 องค์ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ผู้แรกที่ทำหน้าที่ดูแลจักรวาลและสิ่งทั้งปวง
งานและคุณความดีได้ถูกละทิ้งไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งงานของเทพต่างๆ
ดูจะเป็นเพียงภาพลวงตา คนไม่สามารถยอมรับความจริงในรูปแบบของพระพรหมที่ดูร้ายเหมือน
สัตว์ป่าอันเป็นคุณลักษณะพิเศษอันดูเป็นอิสระไม่ขึ้นกับคุณสมบัติของพระพรหม ไม่คิดว่าพระพรหม
มีคุณสมบัติที่ร้ายเช่นนั้น ด้วยไม่เคยคิดถึงว่าการกระทำของมนุษย์ ทำให้เกิดความสุข ทุกข์ที่อยู่
สร้าง มนุษย์คิดว่าอำนาจของเทพเจ้าในการสร้างเรียกว่าพระพรหมเป็นเพศชาย เมื่อเห็นพระ
พรหมในแง่แห่งการทำอาชญากรรมกว่าเห็นว่าการทำลายนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ จึงกำหนด
ชื่อขึ้นอีกมากมายแก่พระองค์ด้วยความเขลา คิดว่าไม่ใช่พระองค์ คือ ทิเว อิศวร รุหระ พระ
สามภู มหาเวหะ มิเหตะ อันเป็นเหตุให้อำนาจทั้ง 3 ไต่เบี่ยงออกจากกัน

หลังจากงานสร้างโลกโคสิ้นสุดลง ภาระของพระพรหมก็จะเบาบางลง พระ
วิษณุก็จะรับหน้าที่ต่อไป และจากนั้นพระพรหมก็จะบอกองค์พระวิษณุว่าเป็นสิ่งที่จริงอยู่ท่ามกลางโลก
ที่เป็นมายา เปลี่ยนแปลงได้ทุกขณะ (54)

บทบาทและฐานะของพระพรหม

พระพรหม (ปรมาत्मन्) มีความรุ่งเรือง ทรงความรู้ฉลาดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด
เป็นผู้อบรมสั่งทั้งปวง ผู้ไม่เคยประหลาดใจในสิ่งใด ไม่เคยกล่าวสิ่งใด เป็นผู้กระจายแสง
สว่างจากแก่นกลางของพระองค์เอง เป็นวิญญาณที่มีความสำคัญและบริสุทธิ์ในสิ่งมีชีวิต อยู่ใน
หัวใจของทุกสิ่งมีขนาดเล็กที่สุด แต่ก็มีตัวตนในหัวใจ ด้วยความฉลาดของพระองค์ จึงทรงมี
กฎเกณฑ์ที่แน่นอนในการที่จะเรียกสิ่งที่พระองค์สร้างกลับคืนมาสู่พระองค์ในเวลาอันสมควร พระ
องค์เป็นผู้ซึ่งเข้าถึงใดด้วยใจไม่มีเขต ไม่มีร่างกาย เป็นผู้ทำความมีอยู่และความไม่มีอยู่ขึ้น ผู้
ทรงมีความสุขเป็นกรอมของจักรวาล ผู้ซึ่งจักรวาลอยู่รอบในพระองค์ เป็นผู้ให้ชีวิตอมตะแก่เทพ (55)
ในพระองค์มีพระเป็นเจ้า 33 พระองค์ คือ เทพบนสวรรค์ 11 องค์ เทพบนอากาศ 11 องค์
เทพบนพื้นโลก 11 องค์ ทรงมีคุณสมบัติเป็นเช่นดวงอาทิตย์ อันเป็นสัญลักษณ์ของผู้อื่นใหญ่ที่มี
การรวมตัวและแตกตัวจากกัน เป็นผู้อบรมสั่งอย่างแท้จริง ซึ่งมีตัวตนของเทพเจ้าทั้ง 3 (พระพรหม
พระวิษณุและ พระคเริะ) เป็นเพียงมายา ทรงเป็นพลังงานการสร้างของเทพ มีอำนาจในการ
ทำลายและรักษาจักรวาลของโลกอยู่เสมอ ด้วยความดีของพระองค์ (ปรมาत्मन्) ได้สร้างพระพรหม
ขึ้น ไคโมบพระเวทแก่พระพรหมนั้น และมอบหมายงานสร้างให้ ถือว่าพระเวทเป็นสิ่งสูงสุดเป็น

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระพรหมเป็นนักปราชญ์ที่เลิศที่สุด เช่น ใน 3 ของเทพสูงสุดเป็นพระเจ้าองค์แรก
ในศาสนาฮินดู ซึ่งต่อมาได้รับการนับถือในฐานะเทพชั้นรอง

พระพรหมไม่ค่อยได้รับการนับถือเท่าเทพองค์อื่นหรือเทพชั้นรองที่เป็นเทพพื้น
เมือง เพราะในช่วงเวลาถัดมา มนุษย์มีความหวังและหวาดกลัวต่อพลังการรักษาค่าและทำลาย
โลก เพื่อกลับมาสร้างใหม่ คงเนื่องมาจากเมื่อมนุษย์เกิดก็เห็นโลกมีอยู่แล้ว ดังนั้นการสร้างหรือ
กำเนิดของโลกจึงไม่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ จะเป็นแค่เพียงความสงสัย ความ
อหังการหรือหากเห็นว่าโลกมีกำเนิดมาอย่างไร ซึ่งคนที่จะคิดถึงเรื่องเช่นนี้มีจำนวนน้อย จะแพร่
หลายในหมู่ผู้ที่มีความรู้ พวกชนชั้นสูง (วรรณะสูง) เท่านั้น คนธรรมดาไม่สามารถเข้าถึงปรัชญา
นี้ จึงเชื่อว่าพระพรหมเป็นเทพใจดีที่อำนวยความสะดวกขึ้นตามที่บนบานศาลกล่าว จึงนับถือ
การนับถือพระพรหมไม่มีลัทธิไหนที่นับถือเป็นพิเศษ แต่ด้วยอำนาจของการเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง
ฉลวยรอบรู้ รู้งานไปเสียทุกอย่าง ทำให้มีผู้นับถืออยู่ทั่วไป เพราะการบูชาเทพในศาสนาฮินดูจะบูชา
ความกำเนิดของทุกชีวิตและทุกสมบัติ

บทบาทของพระพรหม

แม้ว่าเราจะไม่ค่อยพบเรื่องราวของพระพรหมอย่างเด่นชัดมากนัก แต่พระพรหม
ก็เข้าไปมีบทบาทเป็นตัวประกอบในเรื่องราวของเทพอื่นๆ และได้มีอวตารเป็นของตนเอง ดัง
เช่น

ในภควัตตัตวและมหาภารตะ ได้กล่าวว่าพระพรหมได้อวตารเป็นพระกฤษณะ
ในรูปมนุษย์⁽⁵⁶⁾ อรชุนได้กล่าวถึงลักษณะของคนที่มีปัญญามั่นคงว่าเป็นผู้ที่มีบรรลุเข้าถึงความ
รู้ลึกในพรหม ผู้ที่อาศัยชนะความลุ่มหลงทั้งปวงไปหมดไป ผู้นั้นได้เห็นสิ่งอันยิ่งใหญ่แล้วคือพรหม⁽⁵⁷⁾

ในมหาภารตะและรามายณะอันเป็นเรื่องในไวยาณพนิกาย พระพรหมได้เข้ามา
มีบทบาทเป็นเทพชั้นรอง เช่น ตอนกฤณภักดิ์ น้องทศกัณฐ์พยายามฆ่าเพชฌัญษณเพื่อมีชีวิตอยู่ในรัตน
อยู่ใต้อำนาจของพระพรหม ได้ขอชีวิตอมตะจากพระองค์แต่ถูกปฏิเสธหลายครั้ง หายที่สุดสรสัวดี
ได้ถูกลีลาณภักดิ์ให้หันกลับแพนที่จะขอชีวิตอมตะกลับขอถอนกลับตลอดไป ซึ่งพระพรหมก็ให้พรทันที
แต่ให้คืนชีพทุกๆ 6 เดือน เพื่อกินอาหาร⁽⁵⁸⁾

ในเรื่องวราหาวตาร ในยุรเวทได้เล่าถึงว่า ในตอนแรกที่โลกมีแต่น้ำนั้น
พระพรหมได้จำแลงองค์เป็นวราหะหรือหมีใหญ่คำลงไปยังคเณศบนคันทันขึ้นมาจากน้ำ ต่อมาในราม-

รามณะกล่าวว่า พระวิษณุ (นารายณ์) ในภาคที่เป็นพระพรหม ได้แปลงกายเป็นหมูใหญ่ดำไป
ภูเขาดินจากมหาสมุทร เช่นเดียวกับในปุราณะ (59)

พระอินทร์ได้ทรงชุบไปชวนพวกอสูรมาทำน้ำอมฤตโดยการกวาดเกษียรสมุทร
เหวคาเอาใบชาต่างๆ โยนลงไปใต้น้ำ ใต้น้ำทรสิงขรเป็นเครื่องกวาด โดยใช้นาคใหญ่เป็นเชือก
ชัก มีอสูรจุกข้างหัว เหวคาจุกข้างหาง มีเทพทั้ง 3 คือ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะเป็น
ประธาน ในกรูมวาทของพระวิษณุได้อวตารเป็นเต่าลงโปรงรับเส้ามนทรสิงขรไม่ให้หล่น
โลกลงไป (60)

ในกัมภีร์วิษณุปุราณะ ได้กล่าวถึงอสูรชื่อหิรัญยคิณ ที่เข้าผ่านสค์ของหิรัญยคิษา
ซึ่งพ่ายแพ้ต่อวราหะ โกรธพระนารายณ์มากที่ฆ่าพี่ชายของตน ได้บำเพ็ญตบะขอให้พระพรหมให้
พรว่า อย่าให้เหวคา มนุษย์หรือสัตว์ใดๆ ฆ่าได้ อย่าให้ตายด้วยอาวุธใด ทั้งในเรือนและนอก
เรือน ก็อย่าให้ตาย ทั้งกลางวันกลางคืนก็อย่าให้ตาย พระพรหมได้ประทานพรนั้น แต่บรสิงห์ได้
ฆ่าในเวลาพลบค่ำที่ธรณีประตู่ ซึ่งไม่ตรงในเงื่อนไข หลังจากหิรัญยคิษขออภัยโทษ ถูกฆ่าโดย
การฉกหัว

จากคำประกาศของพระพรหมในวิษณุปุราณะ พระนารายณ์บรรทมบนอนันตนาคราช
มีดอกบัวที่มีแสงสว่างดังดวงอาทิตย์ผุดขึ้นมาจากพระนาภีพระศิวะและปารวตีได้สร้างพระพรหม
4 ทิศขึ้น ปีนป่ายกันนั้นจะไปให้ถึงยอดเพื่อจะโคยหางที่มาแห่งตน แต่ก็ไม่สามารถทำได้ จน
กระทั่งพระศิวะรับสั่งว่า จะต้องบำเพ็ญเพียรเป็นเวลา 12 ปี (62)

จากการแข่งความเป็นใหญ่ซึ่งกันและกันของพระพรหมและพระวิษณุจนเป็น
เหตุให้เกิดการโต้เถียง (63) และการรบพุ่งกันขึ้น (64) จนพระศิวะต้องมาตัดสินและรับสั่งว่า ไม่
ใช้ความผิดของทั้ง 2 ฝ่ายที่เข้าใจเช่นนั้น เพราะถูกหลอกโดยมาฆาของพระองค์ ผู้ซึ่งเป็นผู้
สร้างและถูกทำลาย จากนั้นก็แสดงองค์เป็นปางลิงโคกามูรติ เป็นสิวลึงค์ เปลวไฟอันสูงใหญ่
พระพรหมแสดงเป็นหงส์เพื่อบินขึ้นไปหาขอตนและพระนารายณ์แสดงเป็นหมูป่าเพื่อขุดลงไปหาฐาน
ซึ่งทั้ง 2 ก็ไปไม่ถึง จึงยอมเคารพพระศิวะ (65)

พระศิวะในปางของรูพระผู้ไม่มีภรรยา พระพรหมได้ส่งกามเทพให้ไปแสวงสร
ให้หลงรักนางรตี ในขณะที่รูพระกำลังบำเพ็ญสมาธิอยู่ จึงได้ประหารกามเทพเสียด้วยดาบที่ 3 (66)
พระพรหมจึงไปขอรองให้นางหุรคาช่วย โดยให้อวตารเป็นลูกสาวของหิษาชื่ออุม่าหรือปารวตี

ซึ่งนางก็ยอมรับที่จะช่วย (67) จากนั้นก็ไปขอให้พระทิวะเห็นแก่ความสงบสุขของจักรวาลและโลก ขอให้พระองค์ได้แต่งงาน ซึ่งพระพรหมได้เสนอนางปารวตีผู้มีคุณสมบัติพร้อมและได้ทำการอภิเษก (68)

หลังจากพระทิวะได้แบ่งไข่ออกเป็น 2 ซีก เกิดพระพรหมอยู่ตรงกลางและได้มอบหน้าที่ให้พระพรหมเป็นผู้สร้างโลก พระพรหมได้บำเพ็ญตบะเป็นเวลานานเพื่อจะได้เป็นที่รักของพระเป็นเจ้า พระทิวะได้ประทานพรให้พระพรหมที่อ่อนวอนให้พระองค์เป็นศูนย์กลางในรูปแบบของรูพระ โดยการทำให้กรรมรูชายัญ จากความร้อนเหนือที่ไข่ออกมาผกและหยดเลือกที่ตกลงในไฟ เมื่อเกิดรูพระขึ้นก็ทรงให้ตำแหน่งแก่รูพระ พระพรหมได้สร้างชั้นชั้นต่างๆซึ่งเคารพต่อพระองค์ มีเพียงรูพระเท่านั้นที่ไม่ยอมเคารพ จึงตรัสถามสาเหตุ รูพระจึงได้ปรากฏกายเป็นพระทิวะ พระพรหมจึงต้องยอมเคารพ (69)

หลังจากที่โคตคเคียรที่ 5 ของพระพรหมแล้ว พระทิวะยอมให้พระพรหมซึ่งพระพรหมขอให้พระทิวะเป็นชอหวาน 12 ปี (โกราวะ) พวกพรหมจึงสาปพระพรหมให้เป็นงู และให้ลูกของพรหมสร้างที่พระพรหมสร้างที่เอง ตั้งพระนามพระองค์ให้ชื่อว่าโคตคเคียร (70)

ด้วยอำนาจของพระพรหมผู้เจิดจ้า ได้ให้พระนาคกับต่างฝ่ายอยู่ซึ่งภายหลังได้ยอมให้เทพทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจ พระองค์เองหรือใครๆก็ไม่สามารถทำลายปีศาจตนนั้นได้ นอกจากบาปของตัวมันเองและถูกของพระทิวะคือรูพระเท่านั้นที่จะทำได้ พระองค์ทำได้แค่ไปบอกให้ปีศาจละความถือดีและให้ละจากเทวโลกไปอาศัยในโลกมนุษย์ (71)

ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 เกิดขบวนการใหม่ของศาสนาฮินดู มีกลุ่มคนที่นับถือพระพรหมจัดตั้งสมาคมที่สำคัญและมีกิจกรรมเด่นมี 3 ขบวนการตามลำดับก่อนหลังคือ

- (1) พรหมสมาธิ (สมาคมผู้บูชาพระพรหมเกิดเมื่อ พ.ศ. 2371
- (2) อารยสมาธิ สมาคมผู้เป็นอารยะ เกิดเมื่อ พ.ศ. 2418

พรหมสมาธิ राम मोहन เป็นผู้เริ่มตั้งใน กลักัตตา เมืองหลวงของรัฐเบงกอล วัดอุประสงค์เพื่อบูชาและเคารพต่อผู้เป็นนิรันดร์ ผู้รู้เท่าเทียมกันหา ผู้ไม่เปลี่ยนแปลง ผู้สร้างและดอนมรึกษาโลก มีการประชุมมีสภาประจำปีสัปดาห์ ในการประชุมนั้นมีการอ่านคัมภีร์พระเวท คัมภีร์อุปนิษัท บทสวด และมีการเทศน์ พ.ศ. 2376 ท่านโคตคเคียรจึงทำให้ขบวนการนีออนแอลง

พ.ศ. 2385 เทเพนทรนาถ ตะกอร์ โค้พื้นชวบนการขึ้นใหม่

หลักใหญ่ของชวบนการคือ

(1) เชื่อในพระเจ้าผู้เป็นใหญ่เพียงองค์เดียว (เอกเทวนิยม) เป็นพระเจ้าที่มีตัวตนและไม่เคยอวตารมาเป็นอะไรเลย

(2) เชื่อในความไม่ตายแห่งอาตมันของมนุษย์

(3) เชื่อในความหลุดพ้น โดยการสำนึกผิดและทำความดี

(4) เชื่อในการบูชาของชุมชน แต่ปฏิเสธการจาริกแสวงบุญ พิธีกรรมต่างๆ และการฆ่าสัตว์บูชาผู้

โดยหลักเทววิทยา ชวบนการนี้ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ แต่พยายามแปลความแห่งหฤศดังเป็นภาคปฏิบัติ และเลิกเว้นพิธีกรรมเนื่องด้วยการบูชารูปเคารพ

พ.ศ. 2408 โค้แบ่งออกเป็น 2 สาขา คือ ของเทเพนทรนาถ ตะกอร์ ซึ่งพยายามรักษาของเก่าเรียกว่า อาทิมรหมสมาช ส่วนอีกสาขาหนึ่งเป็นพวกที่มีความคิดก้าวหน้า ชื่อ สาราทรหมสมาช สำหรับคนทั่วไป มีเกณฑ์ จันทรเสน เป็นผู้นำ ทำให้ชาวอินเดียที่มีการศึกษาคือเป็นสมาชิกล้นมาก แต่ก็มีแนวความคิดไกลไปทางศาสนาคริสต์ มีผู้พูดกันเป็นรูปธรรม

อารยสมาช มีสมาชิกชานันท์ สรัสวดี เป็นผู้นำ และก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2418

ที่อมเบย์ หลักการคือ "กลับไปสู่พระเวท" โดยถือว่าพระเวทเป็นโครงการที่แท้จริงของพระเป็นเจ้าหรือพระพรหม ที่สำคัญมี 10 ประการคือ

(1) พระเป็นเจ้าเป็นสัจจะล้วน

(2) เป็นอมิภูยยิ่งใหญ่--

(3) เป็นผู้มีความบริสุทธิ์

(4) เป็นผู้มีพระกรุณา

(5) เป็นผู้ไม่มีใครเป็นผู้ให้กำเนิด

(6) เป็นผู้ไม่มีที่สิ้นสุด

(7) เป็นผู้แทรกซึมอยู่ในที่ทั้งปวง

(8) เป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง

(9) เป็นผู้ไม่ตาย

(10) เป็นผู้ควรแก่การบูชาแด่พระองค์เดียว (72)

ในสมัยปัจจุบันพระพรหมไม่ได้รับการบูชาโดยชาวฮินดู ทราหมณ์ได้ทำการบูชา
 อานเวหมนต เพ็กเป่าที่บรรจุอยู่ในคำจารึกของรูปเคารพของพระพรหม ในตอนเช้าและตอนเย็น
 ในเวลาบ่ายทำการบูชาพระองค์ด้วยดอกไม้ดอกเดียว ไข่ กีฬ (น้ำมันเนย) ในเวลาที่จะเผา
 สิ่งของถวาย ในเดือนมาถ (Magh) เมื่อพระจันทร์เต็มดวงมีการบูชาเคารพดินเผาของ
 พระองค์และพระคิเวที่ประทับทางขวาและพระวิญูที่ประทับทางซ้ายของพระองค์อันเป็นที่ยอมรับ
 แห่งเดียวในปุษกระ (Pushkra) ในอาซมีร์ (Ajmir) แต่ในปัจจุบันก็ไม่มีวิหารของ
 เทพเจ้าองค์นี้เหลืออยู่ โดยมีหลักฐานว่าพระพรหมไม่ได้รับการบูชาอย่างกว้างขวางมาเป็นเวลา
 หลายศตวรรษมาแล้ว ในสมัยที่ประเพณีอันเป็นตำนานคร่าวๆ ที่เล่าถึงความผิดพลาดที่สูงจนต่อพระ
 องค์ที่เป็นความจริงที่ทำให้การบูชาพระพรหมไคล่คลงสุดลง (73)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

(ข) คติเกี่ยวกับพระพรหมในศาสนาพุทธ

ในประเทศอินเดียสมัยพุทธกาล ซึ่งตรงกับสมัยอุปนิษัทของศาสนาพราหมณ์ กำลังรุ่งเรือง เป็นสมัยที่พระพรหมถูกยกให้เป็นเทพสูงสุดแต่เพียงองค์เดียว ได้รับการเชื่อว่าเป็นวิญญาณสากลสูงสุด เป็นสมัยที่พระพรหมมีวิวัฒนาการถึงจุดสุดยอดก่อนจะค่อยๆ ตกต่ำลง และพระพุทเจ้าก็ทรงเห็นความจริงนี้ และทรงใช้ปรัชญาของพระองค์ดำเนินการสั่งสอนหลักความจริงที่ทรงค้นพบ โดยเริ่มสั่งสอนจากคนที่เป็พราหมณ์ชั้นผู้ใหญ่ เป็นอาจารย์ที่มีลูกศิษย์มากมายก่อน เพราะทรงเห็นว่าถ้าพระองค์ทำให้คนที่เป็อาจารย์เลื่อมใสพระองค์ได้ ศิษย์ของอาจารย์นั้นทั้งหมดก็จะเลื่อมใสในพระองค์ด้วย ต่อมาก็ทรงทำการสั่งสอนกษัตริย์ เพราะเมื่อกษัตริย์เลื่อมใสพระองค์ เหล่าอำมาตย์และประชาชนก็จะเลื่อมใสในพระองค์ด้วย ทำให้พระองค์ได้ศาสนิกชนมากมายโดยไม่ต้องลงแรงมาก เช่น การเทศนาโปรดชฎิล 3 พี่น้องทำให้พระองค์ได้สาวกเพิ่มขึ้นอีก 5000 คน ในการสั่งสอนของพระพุทเจ้าทรงถือหลักการสอนจากง่ายไปหายาก จากเก่าไปหาใหม่ คือนำคติเรื่องพระพรหมเข้ามาสอนก่อนเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ว่าคำสอนของพระพุทเจ้าเป็นไปในทางเดียวกันกับคำสอนเดิม ไม่ได้เป็นความผิดใหม่ที่ต่างกับศรัทธาความเชื่อเดิมของตน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นนักบวชจะแพร่ศาสนาไปไม่ได้ ด้วยพระปรีชาญาณของพระพุทเจ้าที่ทรงแยกคุณลักษณะของพระพรหมออกจากพระพรหมของศาสนาพราหมณ์ โดยที่คนเหล่านั้นมีเวลาที่จะพิจารณาความแตกต่างได้ แต่กว่าจะคิดพิจารณาได้รับรู้ไปแล้วครึ่งหนึ่งก็ถึงเรื่องพรหม พระพุทเจ้าทรงยอมรับหลักปฏิบัติขั้นต้นของพราหมณ์หลายอย่าง เช่น พรหมจริยะ โดยถือว่าผู้ที่จบบรรลุจุดสูงสุดคือการเข้าไปสู่นิพพาน (การเข้าร่วมกับพระพรหมของพราหมณ์) จำเป็นจะต้องได้รับทางจิตใจ สติปัญญา ที่เกี่ยวกับความดี มิใช่แค่เพียงความรู้จากพระเวทเท่านั้น จะต้องทำโน่นนี่วัดอย่างสันโดษ เพราะการดำเนินชีวิตแบบกฤหัสถ์อยู่ในบ้าน เต็มไปด้วยอันตราย เพราะมีแต่ของล่อใจ ที่บีบบังคับความดีและสังขารธรรม (74)

จากลักษณะนิสัยของพระพรหมที่เป็นเทพเจ้าที่หน้าพระหทัยเย็น มีความเมตตา กรุณา ใครทำอะไรก็ให้ ไม่ว่าร้าย เหตุอาจทำให้เกิดเรื่องร้ายไม่มีที่สิ้นสุด เพราะไปประจานพรให้กับอันธพาลเขา ร้องถึงพระศิวะ และพระวิษณุต้องมาปรานทำให้เลื่อมใสความนิยมลง (75) จากการที่พุทธศาสนารับเอาเทพของฮินดูเข้ามานี้ เพราะชาวอินเดียยังคงเชื่อดือในเทพทั้งหลายที่มีอยู่ก่อน ยากที่จะเปลี่ยนความเชื่อดือในทันที หลักสำคัญในการสอนศาสนาของพระพุทเจ้าไม่

โคโหหลงมจายในอำนาจของเทพ แต่มุ่งสอนแต่หลักธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเทพที่เข้ามา
ในพุทธศาสนา จึงเป็นเทพที่มีคุณความดีอันเป็นตัวอย่างให้คนปฏิบัติตาม พระพุทธเจ้าได้กำหนด
พรหมวิหาร 4 ขึ้น อันเป็นหลักธรรมที่จะนำไปสู่การรวมกับพระพรหมอย่างแท้จริง โดยการวาง
จิตใจด้วยความรักและความเมตตา แต่ไปทุกหนทุกแห่ง เกินกว่าที่จะวัดได้ ไม่มีสิ่งใดเลยที่จะ
ถูกละเลยไป มองดูสรรพสิ่งด้วยจิตใจที่ปล่อยวางเต็มไปด้วยความรัก คือพรหมวิหาร 4 หลักธรรม
อันประกอบด้วย

ความเมตตา	การรักษาสัตว์
ความกรุณา	การสงสารสัตว์
มุทิตา	ความยินดีในความสุขที่สัตว์ได้รับ
อุเบกขา	ความไม่ยินดียินร้ายวางใจเป็นกลางเมื่อสัตว์ต้องเสวยกรรม (76)

อันเป็นทางเข้าไปรวมกับพระพรหมในพรหมโลก อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของผู้นับถือศาสนา
พราหมณ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระมหาสุวณฺโณภิกขุภทฺโท พระเถระแห่งวัดป่าอภัยสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย
จากภรรมาต คือ หาน (การให้) ทมะ (การฝึกจิต) และ สญฺญมมะ (การสำรวจจิต) จึงทรง
บำเพ็ญญาณสงบ ความตรึกทางกาย ความตรึกทางพยานาฬและความตรึกทางเบียดเบียน ไค
บรรลุนิยามที่ 1 ถึงนิยามที่ 4 ทรงแผ่พระนามอันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา
ไปทั้ง 4 ทิศ จากการบำเพ็ญพรหมวิหารธรรมนี้ เมื่อสวรรคตโคเข้าถึงพรหมโลก (77)

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตถึงอุเบกขาจิตไปทั่วโลก อยู่ด้วย
จิตอันไม่มีเวร ไม่พยาบาท ไม่คิดให้เขาฉวยอาหารอันประณีตหรือฉวยอีกในกาลต่อไป ไม่คิด
ในนิมิตพาดร มีปัญญาดำรงตน ไม่ยึดถือ ย่อมบริโภคนิมิตพาดรนั้น พระภิกษุไม่คิดเบียดเบียน
ตนเองหรือผู้อื่นหรือทั้งตนเองและผู้อื่น หมอชีวกะโคหุลถามถึงพระพรหมว่าเป็นผู้อยู่ด้วยเมตตา
พระพุทธเจ้าทรงเป็นพยานที่เห็นโค ซึ่งทรงตรัสตอบถึงบุคคลที่มีความพยาบาทเพราะ รากะ โทษะ
โมหะ ซึ่งพระองค์ทรงละได้เด็ดขาดแล้ว (78)

พระพุทธเจ้าไม่โคทรงคัดค้านคำสั่งสอนของอุปัชฌ์เรื่องความมีอยู่ของพระ
พรหมเลย สิ่งที่พระองค์ปฏิเสธคือความมีอยู่ของอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวรซึ่งมีอยู่ในอุปนิษิตเท่านั้น
คำสั่งสอนของพระองค์เข้เข้ากันได้กับหลักกลางๆของศาสนาพราหมณ์ แต่พวกพราหมณ์นั้นปกปิดความ

รู้เรื่องพระพรหมไว้เป็นความลับอย่างเข้มงวดและรักษาความบริสุทธิ์แห่งวาระของตนไม่ยอม
เจือปนกับวาระอื่น ที่พระพุทธเจ้าทรงคัดค้าน⁽⁷⁹⁾ และได้ทรงคัดแปลงคำสอนเดิมนำมาแปล
ความหมายเสียใหม่ให้ถูกต้องกับความเป็นจริง⁽⁸⁰⁾ โดยชี้ให้เห็นว่ามนุษย์นี้สามารถเป็นเทวดา
เป็นพรหม ได้หาประพฤติกุศลกรรมดี เป็นเทวดาโดยความประพฤติ อันใดแก่พระอรหันต์ ผู้ละกิเลส
ได้ซึ่งเป็นเทวดาชั้นสูง ส่วนเทวดาชั้นต่ำใดก็อุปถัมภ์ด้วยหิริ ความละอายแก่ใจ โอตะปะ
ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต ประพฤติธรรมฝ่ายขาวถือคุณความดี ชื่อว่ามีธรรมของเทวดา พระ
พุทธเจ้าไม่ไดทรงขัดแย้งศาสนาพราหมณ์ในเรื่องรูปลักษณะของพระพรหมที่มี 4 พักตร์ ประทับ
นั่งอยู่เหนือบัลลังก์ดอกบัว เพียงแต่แปลความหมายเสียใหม่ว่า พระพรหมที่มี 4 พักตร์ 4 กรนี้
เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพรหมวิหาร 4 อันเป็นคุณธรรมของผู้เป็นใหญ่โดยแท้ เป็นคุณธรรมของ
ผู้ปกครอง พระพรหมนี้ได้ชื่อว่าเป็นเทวดาชั้นสูง (ลำดับตามแบบพราหมณ์) เพราะฉะนั้นใครอยาก
เป็นพรหมก็ให้ปฏิบัติตามจริยธรรมนี้แล้วทรงยกตัวอย่างว่า บิดามารดามีคุณธรรมเช่นนี้มีความรู้
ลึกซึ้งอนุตรด้วยคุณธรรม 4 ประการ จึงได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตร⁽⁸¹⁾ ที่ถือเช่นนี้เพราะบิดา
มารดาเป็นผู้สร้าง เช่นเดียวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์และผู้ครองพรหมวิหาร 4 จะมีภาวะ
จิตอันสุขสงบตั้งอยู่ในพรหมโลก เพราะด้วยจิตใจนี้บุคคลอาจตนรกร ขึ้นสวรรค์ เป็นสัควันรกร
เคร็จฉาน เป็นมนุษย์ เทวดา เป็นพรหม เป็นพระอริยเจ้า สุดแล้วจะประกอบส่วนชั่ว
ส่วนดีมากน้อยเพียงไร⁽⁸²⁾ เป็นการปฏิเสธความคิดว่าตนประเสริฐของพวกพราหมณ์ที่ถือว่าตน
เป็นลูกของพระพรหมแต่พวกเดียว⁽⁸³⁾ ทรงตรัสสรุปว่าทั้งพราหมณ์ กษัตริย์ แพทย์ ชูทร เกิด
จากคนที่เสมอกัน ไม่ใช่เกิดจากคนที่ไม่เสมอกัน เกิดขึ้นโดยธรรม ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยอธรรม
แสดงถึงการแบ่งชั้นวรรณะนั้นในชั้นเดิม ไม่ได้มาจากหลักอื่นนอกจากการแบ่งงานหรือแบ่งหน้าที่
กันตามความสมัครใจ และไม่มีใครวิเศษกว่าใครมาตั้งแต่ต้น คือแท้จริงเป็นคนชั้นเดียวกัน เป็น
การปฏิเสธหลักการของพราหมณ์ที่ว่าใครเกิดจากส่วนไหนของพระพรหมที่สูงต่ำกว่ากัน⁽⁸⁴⁾
และเรื่องวรรณะอันไม่เท่าเทียมกันของชาวอินเดีย ว่าพวกพราหมณ์ไม่ได้ไปถึงความเท่าเทียมกัน
ว่าวรรณะของตนเท่านั้นที่ประเสริฐสุดเป็นวรรณะขาว วรรณะอื่นๆล้วนเป็นวรรณะดำ พราหมณ์
ทั้งหลายเป็นลูกที่เกิดจากปากของพระพรหมมีพรหมเป็นแดนเกิด เป็นผู้สร้างสรรค์และเป็นทายาท
ของพระพรหม พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า “ลูกอันผู้สืบวงศ์แห่ง อิศระ และภริยวาชะทั้งหลาย

ทนยอมเห็นกันทั่วไปว่า นางพราหมณ์ของพวกพราหมณ์ มีฤๅ มีครรภ์ ตลอดลูก ก็พวกพราหมณ์
เหล่านี้เกิดจากองค์กำเนิดของมารดา (โยนิชา) แหมๆ ยังกล่าวว้าวรรณพราหมณ์ประเสริฐกว่า
วรรณะอื่นแล้วเป็นคน พราหมณ์เหล่านี้ยอมเชื่อว่ากล่าวที่พระพรหมกล่าวคำเท็จ และประสพกับ
สิ่งที่ไม่ไช้บุญเป็นอันมาก (85)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การเข้าเฝ้าพระพรหม

และทรงอธิบายให้เขาเสกธรรมาดพหังถึงทางที่จะไปสู่ความเป็นผู้ร่วมกับพระพรหม โดยกล่าวว่าพระองค์รู้จักพระพรหม รู้จักพรหมโลกและข้อปฏิบัติเพื่อให้ไปสู่พรหมโลก ครั้นถึงวันที่พระพุทธรเจ้าเกิดขึ้นในโลก บุคคลทั้งธรรมออกประพฤติพรหมจรรย์ตั้งอยู่ในศีล ละนิวรณ์ทั้ง 5 ได้ แต่เมตตาจิตไปถึง 4 หิตี เป็นทางไปสู่ความเป็นผู้ร่วมกับพระพรหม เมื่อปฏิบัติได้ออย่างนี้ ก็ชื่อว่ามีคุณสมบัติเปรียบเทียบเข้ากันได้กับพระพรหม อันเป็นคุณสมบัติของภิกษุ ผู้ประพฤติดี เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ภิกษุเช่นนั้นเมื่อเข้าไปขอมมีฐานะที่จะเข้าสู่ความเป็นผู้ร่วมกับพระพรหม (86)

ภิกษุรูปหนึ่งเมื่อมรณภาพไม่นานก็เข้าเฝ้าพรหมโลกชั้นที่หนึ่ง รู้จักกันว่าเป็นทางอัสสพรหมผู้มีฤทธิ์อำนาจมากได้กล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะว่า เทพที่มีญาณหยั่งรู้ ในผู้มีกิเลสเหลือว่ามีกิเลสเหลือ หรือในผู้ที่ไม่มีกิเลสเหลือว่าไม่มีกิเลสเหลือ ตามความจริงนั้นได้แก่พวกพรหมหยั่งรู้ว่าใครจะมาใครจะไป แต่ไม่ใช่พระพรหมทุกผู้ทุกชั้นที่จะหยั่งรู้ พระพรหมผู้ศักดิ์สิทธิ์คือขัตติย อายุ วรรณะ สุข ยศ และความเป็นอธิปัตย์อันเป็นของพรหม ผู้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งดูภายนอกเป็นเครื่องสลัดออกไปอย่างหนึ่งเป็นต้นนั้น เทวตาชั้นพรหมเหล่านั้นไม่มีวิธีหยั่งรู้อย่างนั้นในบุคคลผู้มีอุปทานชั้นนี้เหลือว่ายังมีอุปทานชั้นนี้เหลือ หรือในบุคคลที่ไม่มีอุปทานชั้นนี้เหลือว่าไม่มีอุปทานชั้นนี้เหลือ ส่วนเทวตาชั้นพรหมเหล่านั้นไม่ยินดีด้วย อายุ วรรณะ สุข ยศ และความเป็นอธิปัตย์อันเป็นของพรหมผู้รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งดูภายนอกเป็นเครื่องสลัดออกไปอย่างหนึ่งแห่งอายุเป็นต้นนั้น เทวตาชั้นพรหมเหล่านั้นย่อมมีญาณหยั่งรู้ดังนี้ (87)

เทวตาเป็นอันมากที่มีฤทธิ์เดชเรื่องยศอันนับจำนวนหนึ่งพร้อมด้วยพรหมชั้นพรหมบุโรหิตได้มานมัสการพระโมคคัลลานะสรรเสริญว่า เป็นผู้นิรทุกข์มีอาสวะทั้งหลายสิ้นแล้ว เป็นพหุขีณฆเณยบุคคล เป็นผู้เกิดโดยอริยชาติ ครองจำความตายได้แล้วไม่ติดอยู่ในสังขาร รู้แจ้งโลกได้ทั้งพื้น เทียงครุเคี้ยวเสมอด้วยทางมหาพรหม เป็นผู้ชำนาญในคุณคืออิทธิฤทธิ์ในจิตและอุบัติของสัตว์ ย่อมเห็นเทวตาทั้งหลายในกาลอันสมควร (88)

ในมหาสมยสูตรว่าด้วยการประชุมใหญ่ พระพุทธรเจ้าประทับ ณ บำมหารวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ใหญ่ประมาณ 500 รูป ครั้งนั้นมีเทพชั้นสุทธาวาส 4 ตนมาปรากฏเบื้องพระพักตร์พระองค์ แล้วกล่าวตาคากันคนละบท โดยพรรณนาถึงความประสงค์ที่มา ความประพฤติชอบของพระสงฆ์และพรรณนาว่าผู้ถึงพระพุทธรเจ้าเป็นสัพพะขอมไม่ไปอุปบាយ อันเป็นการแสดงหลักทางพุทธศาสนาว่าพุทธะคือผู้ที่ตรัสรู้นั้น เป็นผู้สูงกว่าเทวตาทุกประเภท ไม่

ว่าเหตุดีขึ้นต่ำสุด หรือสูงที่สุดถึงขั้นพรหมก็พากันนอนบ่มคอกุศลหรือพระพุทฺธเจ้า เพราะพุทฺธะ เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง และเป็นสัญลักษณ์ของปัญญา ความรู้เท่าที่ความจริง ที่เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากทุกข์⁽⁸³⁾

การที่คนทั้งหลายเวียนว่ายท่องให้เขวอยู่ตลอดกาลก็เพราะไม่ตรัสรู้ คือ สมาธิ ปัญญา วิมุติ(ความหลุดพ้น) ภิกขุทั้งหลายที่ไม่ละเสียซึ่งความตริภิกขุในกาม ในการพยายาม ในการเบียดเบียน ย่อมได้ชื่อว่าไม่มีความเพียรเพียรเลย ครั้นถ้าผู้ใดละเสียได้ก็ย่อมได้ชื่อว่า มีความเพียร พระพุทฺธเจ้าทรงชักชวนภิกษุใหม่ให้ตั้งสมณธรรม ปาฏิโมกข์สมณธรรมให้สำรวมดีในปาฏิโมกข์ โดยพิจารณาแล้วไม่เห็นใครยิ่งไปกว่าพระองค์โดยดล คือ สมาธิ ปัญญา วิมุติ จึงทรงตกลงเคารพธรรมที่ทรงตรัสรู้ ซึ่งท้าวสหัมบดีพรหมได้กราบทูลว่า พระพุทฺธเจ้าในอดีต อนาคต พระองค์เองในปัจจุบันนี้เคารพธรรมทั้งสิ้น อันเป็นการสนับสนุนพระธรรมของพระพุทฺธเจ้า⁽⁹⁰⁾ ซึ่งผู้ใดมีศรัทธาในธรรมของพระองค์ เป็นศรัทธาอันมีราก มีอาการอันดี มีความเห็นจริงเป็นมูล ศรัทธาความเชื่อมั่น ซึ่งสมุทราภรณ์ มาร พรหมเหตุดี หรือใครๆในโลกที่นำไปหรือมุ่งไปที่อื่นๆ ไม่ได้อันเป็นการอุปสมถธรรมของพระพุทฺธเจ้า และพระองค์ก็เป็นอันอุปสมถแล้วโดยธรรม และครั้นแสดงว่าดาชาธรรมอย่างหนึ่งก็ชาธรรมของอื่นๆดลกันไปเป็นลำดับ คือความละเอียดเกรงกลัวตถาป การสำรวมอินทรีย์ (ศีล) สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ) ธาตุคฤชาตสัสนะ (ความรู้ด้วยญาณตามเป็นจริง) นิพพาน (ความเบิ่หนาย) วิราคะ (ความคลายกำหนัด) วิมุตติญาณตสัสนะ (ความเห็นด้วยญาณถึงความหลุดพ้น) สังฆารทั้งหลายไม่เพียงไม่น่าไว้วางใจ ควรที่จะเบิ่หนายคลายกำหนัด ควรที่จะพ้นไปเสีย แล้วครั้นถึงระยะเวลาที่มหาปฐมที่นี้และขุนเขา สีนะจะลูกใหม่มีเปลวไฟพุ่งขึ้นไปถึงพรหมโลก ซึ่งศาสดาผู้เนตตะกูเจริญเมตตาคิดถึง 7 ปี โดยบรรลุลและสั่งสอนสาวกให้ไปเกิดในพรหมโลก แต่ก็ไม่พ้นจากความเกิดแก่ เจ็บ ตายไปได้ ในครั้งนี้ ทั้งนี้เพราะไม่ได้อริส⁽⁹²⁾ คือ สมาธิ ปัญญา วิมุติ อันเป็นอริยะ ส่วนพระองค์ได้ ครีธรรม 4 อย่างนั้นแล้ว ต่อแต่นี้จึงไม่เกิดอีก⁽⁹²⁾

ในพุทธภิกขาเชื่อว่าพรหมทั้งหลายมีจริงและพรหมโลกก็มีอยู่จริง ผู้ที่มีความเพียรกล้า ทรงไว้วางใจปัญญาเกินสามัญชน ปราศจากกิเลสที่เป็นโทษ ได้หลุดจากพหุอาภาม บำเพ็ญภาวนาทั้งตามวิธีนอกและในศาสนาพุทธ จนได้สำเร็จฌาณไปเกิดในพรหมโลกตามอำนาจแห่งฌาณที่ตนได้บรรลุ การที่จะไปเกิดในพรหมโลกนั้น ต้องไปเกิดด้วยอำนาจแห่งฌาณที่ตนได้บรรลุ

ผลวิบากแห่งอาตมทานั้น เมื่อบำเพ็ญภาวนาปฏิบัติสมถกรรมฐาน ไตรบรรลุปฐมฌานแล้ว แม้ผู้มีใจไม่
สองแฉกและใจเขลาทั้งหลายจะโคส่าปแข็งไฟไปลงจนรก แต่ท่านเหล่านั้นก็จะไปเกิดเป็นพระพรหม
เป็นพรหมผู้วิเศษ ล้วนแต่เป็นบุรุษเพศทั้งสิ้น ผู้เฝ้าอ้อมไปคอยฌาณสมบัติเป็นอาหาร สรีระร่าง
กายหนาตาของพระพรหมกลมเกลี้ยงสวยงามนัก มีรัศมีออกจากกายเลื่อมประกายสร้งเรืองกว่า
รัศมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์หลายหมื่นหลายพันเท่า เพียงพระผู้ใดหนึ่งที่ยื่นออกไปก็จะส่องรัศมี
ไปทั่วจักรวาล โดยมากประทับเคียรด้วยสมาธิ

พรหมในพุทธศาสนา มีมากมาย ในชั้นต้นมีถึง 16 ชั้น มีท้าวสหัมบดีพรหมผู้
เป็นใหญ่ ไม่มี 4 หน้า ไม่มีชายา แต่ในบางครั้งพระพรหมในพุทธศาสนาจะแสดงพระพรหมมี 4
หน้า เนื่องจากในสมัยหลังๆ ศาสนาพุทธและพราหมณ์ปะปนกันมาก พระพรหมในพุทธศาสนาก็
เอาอะไรไต่หมัก เสพของทิพย์ทั้งหมด พรหมชั้นต้น 16 ชั้นนี้เรียกว่ารูปพรหม สูงขึ้นไปเป็นชั้น
ของอรูปพรหม อีก 4 ชั้น ก็จะได้อธิบายรายละเอียดของพรหมชั้นต่างๆ ดังนี้

(1) พรหมปาริฉัฏฐา ผู้เป็นบริวารของท้าวมหาพรหม ซึ่งสถิตอยู่ใน
ชั้นมหาพรหมภูมิ พรหมที่สถิตอยู่ในพรหมปาริฉัฏฐาภูมินี้เป็นพรหมโลกชั้นแรกคือชั้นต่ำสุด แต่ก็ตั้ง
อยู่เบื้องบนสูงกว่าเทวโลกสวรรค์ชั้นสูงที่สุด คือประมาณมีกำลังดีสวรรค์ไปถึง 5,500,000 โยชน์
มีปราสาทแก้วอันรุ่งเรืองรัศมีเป็นพรหมวิมาน มีเครื่องอสังการาคาศสำหรับพรหมโลกอันสวยงาม
ประณีต เป็นพรหมสมบัติอันประเสริฐล้ำเลิศ พรหมแต่ละองค์ล้วนแต่มีคุณวิเศษ ไฉไลเจริญสมถ-
กรรมฐาน จนไตรบรรลุปฐมฌานอย่างสามัญญมาแล้วทั้งสิ้น

(2) พรหมบุโรหิตา เป็นผู้นำในกิจการของท้าวมหาพรหม มีความประเสริฐ
คือ มีความเป็นอยู่ล้ำเลิศวิเศษกว่าเหล่าพระพรหมปาริฉัฏฐาทั้งในค่านพรหมสมบัติและในค่าน
สรีระร่างกายอันเป็นรูปทิพย์ เช่น มีพรหมวิมานอันมีรัศมีรุ่งเรืองกว่า มีรูปทรงร่างกายใหญ่กว่า
สวยงามกว่า ล้วนแต่มีคุณวิเศษ ไฉไลเจริญสมถกรรมฐานจนไตรบรรลุปฐมฌานชั้นมัคฌิมะ คือ ชั้น
ปานกลาง

(3) มหาพรหม พรหมผู้ยิ่งใหญ่ มีความเป็นอยู่ประเสริฐกว่าพรหมปาริฉัฏฐา
และพรหมบุโรหิตา ทั้งในค่านการเสวยพรหมสมบัติทั้งในรูปกาย เป็นผู้ยิ่งใหญ่ทรงไว้ซึ่งมเหศักดิ์
มีฤทธิ์อำนาจมากนัก ไฉไลเจริญสมถกรรมฐานจนไตรบรรลุปฐมฌานชั้นประณีต คือ ชั้นประณีต
สูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น

พรหมโลกทั้ง 3 ชั้นนี้คือ พรหมปาริสีชาภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิ มหาพรหมภูมิ
ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันและจะถูกทำลายลง เมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยไฟ

(4) พรหมปาริตตาภา ผู้มีรศมีเป็นสามัญ คือรศมีรุ่งเรืองน้อยกว่าเหล่าพระ
พรหมทั้งหลายที่มีศักดิ์สูงกว่าตน ล้วนแต่มีคุณวิเศษ ได้เจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณกรรมฐาน
จนได้บรรลุคุณวิเศษขั้นปริตตะมาแล้วทั้งสิ้น

(5) พรหมอัปมาณา ผู้มีรศมีมากมายหาประมาณไม่ได้ มีรศมีช้านอกจาก
กายรุ่งเรืองเป็นนักหนา ได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณกรรมฐานจนได้บรรลุคุณวิเศษขั้น
มัชฌิมมาแล้วทั้งสิ้น

(6) พรหมอาภัสสรา ผู้มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรศมีนานาสงคฺจพาลบ ที่แลบ
ออกอยู่ตลอดกาลเวลานั้น มีรศมีนานาสีรุ่งโรจน์แผ่ช้านอกจากกายอยู่ตลอดเวลา ได้เคยเจริญ
ภาวนากรรมบำเพ็ญสมณกรรมฐาน จนได้บรรลุคุณวิเศษขั้นปัจฉิมมาแล้วทั้งสิ้น

พรหมโลกทั้ง 3 ชั้นนี้ ตั้งอยู่ ณ พื้นที่ระดับเดียวกัน แต่แยกสถานที่ออกเป็น
3 เขตและจะถูกทำลายลงเมื่อคราวที่โลกถูกทำลายด้วยน้ำ

(7) พรหมปริตผลภา ผู้มีความสง่างามแห่งรศมีเป็นสามัญ คือรศมีน้อยกว่าพระ
พรหมที่มีศักดิ์ศรีและมีชีวิตอยู่ในพรหมโลกชั้นสูงกว่าตน ได้เคยเจริญภาวนากรรมบำเพ็ญสมณกรรม-
ฐาน จนได้บรรลุคุณวิเศษขั้นปริตตะมาแล้วทั้งสิ้น

(8) พรหมอัปมาณสุภา ผู้มีความสง่างามแห่งรศมีมากมายไม่มีประมาณ
คือมีความสง่าสวยงามแห่งรศมีที่ช้านอกจากกายทั่วมากมายสุดประมาณ ได้เคยเจริญภาวนา
กรรมบำเพ็ญสมณกรรมฐานจนได้บรรลุคุณวิเศษขั้นมัชฌิมมาแล้วทั้งสิ้น

(9) พรหมสุกัณหา ผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรศมีที่ออกสลับปะปนกันไปเสมอ
ตลอดทั่วสรีระกาย ทรงไว้ซึ่งรศมีนานาพรรณ เป็นที่น่าพิศมัยนัก ได้เคยเจริญภาวนา
กรรมบำเพ็ญสมณกรรมฐาน จนได้บรรลุคุณวิเศษขั้นปัจฉิมมาแล้วทั้งสิ้น

พรหมโลกทั้ง 3 ชั้นนี้ตั้งอยู่ ณ พื้นที่ระดับเดียวกัน แต่แยกสถานที่ออกเป็น 3
เขต และจะถูกทำลายลงในคราวที่โลกถูกทำลายด้วยลม

บรรดาพระพรหมทั้งหลายที่ไปอุบัติเกิดอยู่ในภูมิเหล่านี้ จะมีโอกาสเสวย
ประณีตสุขอยู่เต็มความซึ้งของอายุโลกนี้แต่เฉพาะพระพรหมที่เกิดขึ้นพร้อมกับโลกเริ่มสร้างเท่านั้น

ส่วนท่านพระพรหมที่เกิดขึ้นภายหลังจากนั้น จะมีอาชวเสวตพรหมสมบัติอยู่จนเต็มอาชวชัยไม่ได้
คิดว่าพรหมวิมานในพรหมโลกนั้นๆ ได้ถูกทำลายลงเสียแล้ว ย่อมไม่มีโอกาสได้เสวยผลแห่งฌาณ
กุศลอย่างใหญ่เลยเต็มที่โดยทั่วกัน

(10) พรหมเวทย์ผลา ซึ่งมีผลอย่างใหญ่เลย คือ ได้รับผลแห่งฌาณกุศลเต็มที่ เป็น
เหตุพ้นจากการทำลายล้างทุกอย่าง พระพรหมทุกอย่างที่มาอุบัติขึ้นในภุมินีไม่ว่าจะอุบัติขึ้นในเวลา
ใดก็ตาม ย่อมจะมีโอกาสได้เสวยพรหมสมบัติเป็นสุขอยู่เต็มอาชวชัย พรหมวิมานและรูปร่างประ-
เสริฐกว่าพรหมทั้งหลายในพรหมโลกทั้ง 9 ที่ต่ำกว่าตน ไถ้มาเพื่อยุติสมณกรรมฐานจนได้บรรล
จุตถุคฌาณอันเป็นรูปฌาณชั้นสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น

(11) พรหมอสังขผู้สัคตา เป็นผู้ไม่มีสัญญา เป็นพรหมที่มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์
ผู้อุบัติเกิดด้วยอำนาจแห่งสัญญาวิราคภาวนาและสัคคียอยู่ในอสัญญีสัคตาพรหมโลก มีแต่รูป ไม่มี
นาม ท้องจิตและเจตสิกเสวยสุขอันประณีตยิ่ง ได้เจริญภาวนากรรมมาเพื่อยุติสมณกรรมฐาน จนได้
สำเร็จจุตถุคฌาณอันเป็นรูปฌาณชั้นสูงสุดมาแล้วทั้งสิ้น ทรงเพศเป็นพระพรหมผู้วิเศษ สัคคียอยู่
ในปราสาทแห่งพรหมวิมานอันมีโพธิ์ารกว้างขวาง มีบุปผชาติดอกไม้อันดงามประณีต เรียงราย
เป็นระเบียบ ไม่รู้แห่งเหี่ยวร้างไร พระพรหมล้วนแต่มีหน้าตาเป็นอัครสาวกต่างรูปร่างพระปทุมมากร
พุทธรูปทองคำ มีอิริยาบถไม่เหมือนกันคือบางองค์นั่ง บางองค์นอน บางองค์ยืน มีอิริยาบถอย่าง
ใดก็เป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไปไม่เคลื่อนไหว ไม่ไหวติง ก่อนสมัยพุทธกาล คนชั้นปัญญาชนที่ปรารถนา
จะพ้นจากวิภวสังสาร ได้ละเลพสาดนบ้านเรือน เข้าป่าบวชเป็นโยคี ฤาษีตั้งหน้าประพฤติกพรต
พรหมจรรย์ บำเพ็ญตบะกระทำซึ่งวาโยกลืนวิกรรมอนุโยก พยายามอยู่จนได้สำเร็จจุตถุคฌาณ
ครั้งออกจากจุตถุคฌาณแล้วก็คิดว่า เพราะมีจิตทำให้รู้สึกเจ็บปวด เฝ้าน้อมใจในภริยาที่ไม่มีจิต
อยู่อย่างนี้ ก็รักษาไว้ไม่ให้เสื่อมคลาย ครั้นออกจากฌาณแล้วก็เฝ้าน้อมใจยัง เบื่อหน่ายจิต
จึงภาวนาว่า ขออย่ามีสัญญา ขออย่าได้มีใจเลย เมื่อคายลงในอิริยาบถใดก็จะไปอุบัติในอสัญญีสัคตา
พรหมโลกในอิริยาบถนั้น ได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า พรหมลูกฟัก เมื่อสิ้นอาชวชัยของพรหม ก็จะมีจิตกลับ
คืนมาเป็นปกติเหมือนดังเดิม ต้องไปเกิดตามอำนาจกุศลที่ตนทำไว้

พรหมโลกทั้ง 2 นี้ ตั้งอยู่ ณ ที่ระดับเดียวกันแต่แยกสถานที่กันอยู่ มีระยะ
ห่างไกลกันมาก

พรหมโลกอีกชนิดหนึ่งเรียกว่าสุขาวาสภูมิ ที่นับเป็นภพมากยิ่งแห่งจุตถุคฌาณภูมิ

แต่เป็นที่อยู่แห่งพระพรหมอริยบุคคลในพุทธศาสนาชั้นพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่มีความบริสุทธิ์
เท่านั้น ส่วนพวกที่สำเร็จฉาตวิเศษอื่นๆจะไม่โคอุบถิในสุทธาวาสภูมินี้

(12) อวิหาสุทธาวาสพรหม คือพระอนาคามีผู้มีไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน
จะสถิตอยู่ครองพรหมสมบัติจนกว่าจะมีอายุครบกำหนดโดยโมหะจิตเสียก่อน เป็นผู้ว่าสนามารมี
มีกิเลสเหลืออยู่น้อยมาก โทเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้เห็นภัยในวัฏสงสาร จึงพยายาม
ที่จะเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนกระทั่งได้ตรียมรรคสำเร็จเป็นอนาคามีอริยบุคคล เป็นผู้มัลลหิ
นทริย์ คือมีศรัทธาแก่กล้ากว่าอินทริย์อย่างอื่นในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

(13) อคัมปสุทธาวาสพรหม คือพระอนาคามีผู้มีไม่มีความเคียดแค้น ได้เข้า
สมาบัติหรือมีฉะนั้นก็เข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุทำให้จิต
เคียดแค้น ไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ จิตใจจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ได้เจริญวิปัสสนากรรม-
ฐานจนกระทั่งได้ตรียมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล เป็นผู้มัลลหิหรือคือวิริยะแก่กล้า
กว่าอินทริย์อย่างอื่นในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

(14) สุทัสสาสุทธาวาสพรหม คือพระอนาคามีผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่าง
แจ่มใสสามารถเห็นสภาวธรรมได้โดยแจ้ง บริบูรณ์ด้วยประสาทจักขุ หิพจักขุ อัมมจักขุ ปัญญา-
จักขุ ทำให้มีความเห็นในสภาวธรรมโดยแจ่มใสชัดเจน มีจิตใจสงบเยือกเย็น ได้เจริญวิปัสสนา
กรรมฐานจนกระทั่งได้ตรียมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล เป็นผู้มัลลหิหรือคือสติแก่
กล้ากว่าอินทริย์อย่างอื่นในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

(15) สุทัสสีสุทธาวาสพรหม คือพระอนาคามีผู้ทรงไว้ซึ่งความเห็นอย่างแจ่ม
ใสมากกว่าพระพรหมในชั้นสุทัสสาสุทธาวาสภูมิ คือมีประสาทจักขุ หิพจักขุ ปัญญาจักขุที่มีกำลัง
มากยิ่งขึ้นกว่า แต่มีธรรมจักขุที่มีกำลังเสมอกัน ทำให้มีความเห็นในสภาวธรรมโดยอย่างชัดเจนแจ่ม
ใสเป็นอย่างยิ่ง ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนกระทั่งได้ตรียมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีอริย
บุคคล เป็นผู้สมาธิทริย์ คือมีสมาธิแก่กล้ากว่าอินทริย์อย่างอื่นในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

พระพรหมทั้ง 4 ชั้นนี้จะได้เสวยพรหมสมบัติจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระ
อรหันต์และดับขันธเข้าสู่พระปรินิพพาน หรือถ้าไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็จะไปจุติ ณ อภินิรุทธ-
ธาวาสภูมิ

(16) อภินิภูสุทธาวาสพรหม คือพระอนาคามีผู้ทรงภูมิวิเศษไม่มีการเป็นรอง
กัน ล้วนมีสันดานเบาบางจากรูปลิเกศ มีจิตมากล่นไปทวยศรพิธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา เป็นผู้
ถวายเครื่องบริวารใคร่จรรนภพระโพธิสัตว์ในวันเสด็จออกผนวชและรับเอาผ้าขาวทรงของพระ
โพธิสัตว์มาประดิษฐานในพุทธเจดีย์ในอภินิภูสุทธาวาสภูมิ อันเป็นเจดีย์แก้วที่มีรัศมีงามสุดใสรุ่ง
เรือง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่าในพรหมโลกนับถือพุทธศาสนา พระพรหมในชั้นนี้ไม่ได้เป็นผู้
ต่ำกว่ากันทั้งในด้านความสุขและความรู้ ไคเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนกระทั่งโคตคิยมรรคสำเร็จ
เป็นพระอนาคามีอริยบุคคล เป็นผู้มีปัญญินทรีย์ คือมีปัญญาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่นและเป็นที่น
นอนว่าอภินิภูพรหมทุกคนจะต้องโคตสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ไม่ไปอุบัติเกิดเป็นอะไรในไตรภูมิ
โคตอีกเลย กล่าวไควว่าอภินิภูพรหมโลกนี้มีศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ อย่างประเสริฐยิ่งกว่าพรหม
ชั้นอื่นๆทั้งหมด

พรหมทั้ง 16 ชั้นนี้เป็นรูปพรหม คือพรหมมีรูป แต่เป็นรูปทิพย์ มนุษย์ธรรมดา
สามัญไม่สามารถที่จะมองเห็นได้
ในสมัยที่ยังไม่มีพุทธศาสนา เกิดขึ้นในโลก เหล่านี้กับพวกทั้งหลายได้บำเพ็ญ
ตะบะจนสำเร็จจตุต 4 ฌาณ ซึ่งเป็นฌาณขั้นสูงสุดแล้วยังไม่พอใจ บรรดาจะโคตบรรลุฌาณขั้นสูง
ขึ้นไปอีก โดยคิดว่าตัวตนถืออัตภาพร่างกายนี้ไม่ดีเกินไปด้วยทุกข์โศกมากมา จึงบรรดาจะ
ทำตัวตนนี้ให้หายไปบังเกิดความพอใจในภาวะที่ไม่มีตัวตน ไม่มีรูปกาย ไม่ไค้อาลัยในสรีระร่าง
ไค้ออกจากจตุตตฌาณแล้วก็มีจิตใจผ่องแผ้วบรรดาอยู่แต่ในความไม่มีรูป ไคเจริญภาวนาบำเพ็ญ
สมถกรรมฐานต่อไป จนกระทั่งโคตสำเร็จอรุบฌาณไค้นามว่าอรุบพรหม คือเลื่อนจิตใจเท่านั้นที่ยัง
มีอยู่ อรุบพรหมนี้เป็นพรหมผู้วิเศษอุปนิสัยขึ้นด้วยอำนาจแห่งรูปวิราคภาวนา อรุบพรหมมีอยู่ทั้งหมด
4 ชั้นคือ

(17) อากาสาณัญจายตนพรหม คือพรหมผู้วิเศษผู้มีแต่นามคือจิตและเจตสิก
เท่านั้น ไม่มีรูปพรรณสัณฐาน เกิดจากฌาณที่อาศัยอากาสนัญญัติซึ่งไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ไค
ปฏิบัติด้วยอากาสาณัญจายตนวิปากจิต ไคเสวยสุขอันประณีตละเอียด มีอายุยืนนานมาก ด้วยอำนาจ
แห่งอรุบฌาณกุศลอันแรงกล้าที่ตนเคยไคบำเพ็ญมาจนกระทั่งสำเร็จถึงอรุบฌาณที่ 1 มาแล้วทั้งสิ้น
ด้วยพลังแห่งสมาธิญาณอันหนักแน่นที่จิตไคคิดว่า ร่างกายนี้มีทุกข์โศก จึงจะเอาอากาสนันวางเปล่า
ไม่มีที่สิ้นสุดนี้เป็นที่อยู่ ใฝ่ใจบรรดาในอรุบพรหมโลก ก็ไคสำเร็จอากาสาณัญจายตนฌาณ มีจิต

ใจต้องแควเติมไปด้วยความปรารถนาอยู่ตามเดิมว่า อากาศอันมากมายที่สุดไม่ให้ผลอันใด
ไฟใจบำเพ็ญและปรารถนาขออย่าให้มีรูป จึงไค่มุ่งจุติในพรหมโลกแห่งนี้

(18) วิญญาณัญจายตนพรหม คือพระพรหมผู้วิเศษซึ่งเกิดจากฌานที่อาศัยวิญ-
ญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญจายตนวิบากจิต ได้สำเร็จรูปฌานที่ 2 มา
แล้วทั้งสิ้น คือเมื่อสำเร็จอากาสนัญจายตนฌานแล้วพิจารณาต่อไปว่า อากาสนัญจายตนฌานนี้
ยังไม่เที่ยง เป็นรูปฌานขั้นต่ำ ยังใกล้เคียงกับรูปฌานอยู่ จึงละความพอใจในฌานนี้ ตั้งใจพยายาม
ทำความเพียรเจริญภาวนาให้ยิ่งขึ้น ถือเอาวิญญาณอันแผ่ไปทั่วอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
จนกระทั่งนิรณธรรมทั้งหลายสงบสติตั้งมั่น จิตมีความมั่นคงแนบแน่นในจิตวิญญาณัญจายุติ ก้าวเข้า
สู่วิญญาณัญจายตนฌานสำเร็จสมดังประสงค์

(19) อากิญจัญญายตนพรหม คือพระพรหมผู้วิเศษผู้มีนามที่อจิตและเจตสิก
ไม่มีรูปเกิดจากฌานที่อาศัยนัตติภาวนัญญุตีเป็นอารมณ์ ไม่มีวิญญาณเหลืออยู่แม้แต่สักนิคหนึ่งเลย
ปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนวิบากจิต ได้สำเร็จรูปฌานที่ 3 มาแล้วทั้งสิ้น เนื่องจากเกิดความไม่
พอใจในวิญญาณัญจายตนฌานแล้วพิจารณาเห็นว่า ยังไม่ประณีตพอ ต้องบำเพ็ญเพียรพยายามให้
หนักยิ่งขึ้นเพื่อที่จะได้รูปฌานที่สูงและประณีตกว่านั้น โดยถือเอาความไม่มี ความว่างเปล่า ซึ่ง
เรียกว่านัตติภาวนัญญุตีเป็นอารมณ์ จนกระทั่งนิรณธรรมทั้งหลายสงบสติตั้งมั่น จิตมีความมั่นคง
แนบแน่นอยู่ในนัตติภาวนัญญุตี ก้าวเข้าสู่กิญจัญญายตนฌาน

(20) เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม รูปพรหมชั้นสูงสุดที่เกิดจากฌานที่อาศัย
ความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีสัญญาอย่างหยาบ มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ปฏิสนธิด้วย
เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิตได้สำเร็จรูปฌานที่ 4 อันเป็นแห่งรูปฌานมาแล้วทั้งสิ้น ด้วย
เกิดความไม่พอใจในรูปฌานที่ 3 พิจารณาเห็นว่า ยังไม่ดี ยังอยู่ใกล้กับรูปภาวะ การอยู่ใกล้
กับรูปนั้นก็เหมือนการอยู่ใกล้กับชาติจึงต้องหนีรูปไปทางไกล มีความปรารถนาอันแรงกล้าจะ
ให้ถึงรูปฌานชั้นสูงสุด โดยตั้งใจว่าขอให้มีจิตใจนั้นเหลือน้อยดุจหาบไปเสีย จึงเป็นการประ-
เสริฐ ดังนั้นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมนี้จึงเป็นพรหมไม่มีรูปทั้งจิตใจก็เหลือน้อยยิ่งเท่าที่มี
สัญญาอย่างละเอียดประณีต ได้สำเร็จรูปฌานสูงสุด ไค่อุบัติเกิดเป็นภวักตพรหมในพรหมโลก
สูงสุดยอดเยี่ยม (93)

คติเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเป็นคติที่มีมานานแล้ว ซึ่งเชื่อกันว่าการที่คน

ใจต้องแคว้เต็มไปทั่วความปรารถนาอยู่ตามเดิมว่า อากาศอันมากมายหาที่สุดไม่ใดผลอันใด
ใส่ใจบำเพ็ญและปรารถนาขออย่าให้มีรูป จึงได้มุ่งจติในพรหมโลกแห่งนี้

(18) วิญญาณัญจายตนพรหม คือพระพรหมผู้วิเศษซึ่งเกิดจากฌาณที่อาศัยวิ-
ญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ ปฏิสนธิด้วยวิญญาณัญจายตนวิบากจิต ได้สำเร็จรูปฌาณที่ 2 มา
แล้วทั้งสิ้น คือเมื่อสำเร็จอากาสนัญจายตนฌาณแล้วพิจารณาต่อไปว่า อากาสนัญจายตนฌาณนี้
ยังไม่คืบนัก เป็นรูปฌาณขั้นต่ำ ยังใกล้เคียงกับรูปฌาณอยู่ จึงละความพอใจในฌาณนี้ ตั้งใจพยายาม
ทำความเพียรเจริญภาวนาให้อีกขึ้น คือเอาวิญญาณอันแผ่ไปทั่วอากาสไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
จนกระทั่งนิรณธรรมทั้งหลายสงบสติตั้งมั่น จิตมีความมั่นคงแนบแน่นในจิตวิญาณัญญัติ ก้าวเข้า
สู่วิญญาณัญจายตนฌาณสำเร็จสมดังประสงค์

(19) อากิญจัญญายตนพรหม คือพระพรหมผู้วิเศษผู้มีนามคือจิตและเจตสิก
ไม่มีรูปเกิดจากฌาณที่อาศัยนัตถิภาวะบัญญัติเป็นอารมณ์ ไม่มีวิญญาณเหลืออยู่แม้แต่นัตถิภาวะหนึ่งโดย
ปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนวิบากจิต ได้สำเร็จรูปฌาณที่ 3 มาแล้วทั้งสิ้น เนื่องจากเกิดกรรมไม่
พอใจในวิญญาณัญจายตนฌาณด้วยพิจารณาเห็นว่า ยังไม่ประณีตพอ ต้องบำเพ็ญเพียรพยายามให้
หนักยิ่งขึ้นเพื่อที่จะไต่จรรูปฌาณที่สูงและประณีตกว่านั้น โดยถือเอาความไม่มี ความว่างเปล่า ซึ่ง
เรียกว่านัตถิภาวะบัญญัติเป็นอารมณ์ จนกระทั่งนิรณธรรมทั้งหลายสงบสติตั้งมั่น จิตมีความมั่นคง
แนบแน่นอยู่ในนัตถิภาวะบัญญัติ ก้าวเข้าสู่กิญจัญญายตนฌาณ

(20) เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม รูปพรหมชั้นสูงสุดที่เกิดจากฌาณที่อาศัย
ความประณีตเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีสัญญาอย่างหยาบ มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ปฏิสนธิด้วย
เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิตได้สำเร็จรูปฌาณที่ 4 อันเป็นแห่งรูปฌาณมาแล้วทั้งสิ้น ด้วย
เกิดความไม่พอใจในรูปฌาณที่ 3 พิจารณาเห็นว่า ยังไม่ดี ยังอยู่ใกล้กับรูปภาวะ การอยู่ใกล้
กับรูปนั้นก็เหมือนการอยู่ใกล้กับชาติจึงต้องหนีรูปให้ห่างไกล มีความปรารถนาอันแรงกล้าจะ
ให้ถึงรูปฌาณชั้นสูงสุด โดยตั้งใจว่าขอให้จิตใจนั้นเหลือน้อยดุจหายไปเสีย จึงเป็นการประ-
เสริฐ ดังนั้นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมนี้จึงเป็นพรหมไม่มีรูปทั้งจิตใจก็เหลือน้อยเต็มทีก็มี
สัญญาอย่างละเอียดประณีต ได้สำเร็จรูปฌาณสูงสุด ได้ปฏิบัติเกิดเป็นภวักถพรหมในพรหมโลก
สูงสุดยอดเยี่ยม(93)

คติเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเป็นคติที่มีมานานแล้ว ซึ่งเชื่อกันว่าการที่ตน

ที่ตายไปจะไปเกิดเป็นอะไร ที่ไหน ก็ขึ้นอยู่กับผลแห่งกรรมที่ทำไว้ในอดีต ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การที่จะไปอุบัติในพรหมโลกนั้นจะต้องประพฤติดุริธรรม พรหมวิหารหรือบำเพ็ญตะบะจนได้สำเร็จฉาณ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ผู้ที่หวังจะไปเกิดในพรหมโลกโดยการเผาร่างกายด้วยมูลโค จะตก นรกชั้นที่ 6 คือ ตปนะ นรกแห่งการเผาผลาญด้วยความร้อนที่มีแมลงคอยกัดกินกระดูก ร่างกาย ของคนบาปจะโตเต็มรกกือ กว้าง 3 โยชน์ สูง 3 โยชน์ หลังจากที่มีเนื้อมากเท่าภูเขา ก็จะถูกเผาโดยไฟที่สูง 104 โยชน์ อุกรบกวนด้วยหนอนและแมลง ในขณะที่ปีศาจนรกจะทำร้ายและ บดให้เป็นผง (94)

บทบาทของพระพรหมในพุทธประวัติ

การนำเอาพระพรหมเข้ามาในพุทธประวัติบางตอนนั้นก็เพื่อพระปรีชาสามารถ ของพระพุทธเจ้าในการแสดงถึงสภาวะของจิตหรือมโนธรรมให้คนในสมัยนั้นเข้าใจ โดยนำเอา คุณลักษณะของพระพรหมเทพผู้ใจดี เทพแห่งการสร้าง อันเป็นที่เคารพนับถือของพราหมณ์อยู่แล้ว เข้ามาผสมกับเนื้อเรื่องได้อย่างเหมาะสม อันเป็นการลดฐานะของพระพรหมจากเทพผู้สูงส่งมาเป็นเทพชั้นรอง โดยที่เจ้าของศาสนาเดิมไม่รู้สึกแปลก เรื่องราวของพระพรหมที่เข้ามาในพุทธ ประวัติมีดังนี้คือ

ในงานอภิเษกสมรสระหว่างพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ณ ราชอุทยาน ลุมพินีวัน ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ "สมเด็จพระอมรินทราบ ราชาอวชิรชนาการทราบเหตุ จึงเสด็จแวดล้อมด้วยเทพบริวารเป็นอันมาก ดำรัสให้พระวิสสุ- กรรมเทพบุตรถือเอาซึ่งทิพย์ภูษาแล้วให้นางสุชาดาเทพอัปสรภักษุญา นำหน้าบรมบรรพชท์ลงสู่ กรุงเทวทหะนครในกาลนั้น หมู่ภูมิตะพชคาและรุกขเทวดาทิ้งหลาย ก็ชวนกันดูโฆษณาสาธุการ โกลาหลมีสนั่น เทพชคาในชั้นฉกามาจรสวรรค์และมหาพรหม ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริชาติตลอดถึง ภวักคอกนิฏฐภโตสคัพคัพทสาธุการก็ชวนกันโสมนัสปรีดา แล้วท้าวสหัมบดีมหาพรหมพระหัตถ์ เบื้องขวาทรงรัตนิงคารพระเศวตแก้ว เต็มไปด้วยทิพย์สุคนธ์ดอก พระหัตถ์เบื้องซ้ายทรงรัตน จังโกฏผอบแก้ว เต็มไปด้วยสัตตัตถ์คณินณี แลท้าวสุทธาวาสมหาพรหมพระกรทงทิพย์เศวตฉัตรอัน "ใหญ่ คุงบุรณจันทรณพลลงมาสู่เทวทหะนคร" "ส่วนสมเด็จพระเจ้าสิริราชย์ก็โคตรวรุ เครือมพล สารสินธพสุพบาท แลให้พระศิริสุทโธทนะราชกุมารลงจากราชรถ เสด็จขึ้นทรงมงกุฎเทวคหัตถ์อันมีนามรัตนปัจฉิมกุญชร เบื้องบนหลังคาตาดด้วยชายเงินทองแก้วทั้ง 7 ประการ แลตั้งซึ่ง

สุวรรณรัตนปราสาทเป็นปราสาทชั้นที่สถิต มีกษัตริย์สักยวงค์ 101 พระองค์แวดล้อมเป็นขีรวาร
แลท้าวสุทธาวาสมหาพรหมซึ่งพิชิตเวตฉัตรอันใหญ่ นำเสด็จไปเบื้องหน้า แลราชกุมารทั้ง 2
คือสุกโทณะและพระอมิตโณณะผู้เป็นพระอนุชาเสด็จเป็นมงคลราชรถอันเดียวกัน พร้อมด้วย
จตุรงค์โยธาทาญแพตามท้าวมหาพรหมไปในเบื้องหน้าพระคชาธารพระศิริสุทโธณะ เชนรา
"แล้วเสด็จเข้าสู่มหาผจญกับด้วยเทพยดา เจ้าทั้งปวง ฝ่ายท้าวสุทธาวาสมหาพรหมกำหนด
ซึ่งกาลอันใดอุดมมฤตฤกษ์แล้ว ก็อุ้งพระหัตถ์พระศิริสุทโธณะราชกุมาร ขึ้นสถิต ณ เบื้องบนกอง
แก้ว นางสุชาดาสุรินทรธิดา ก็อุ้งพระหัตถ์พระศิริมหาพรหม ขึ้นสถิตบนรัตนราศีที่อภิเชกษานั้น
และกษัตริย์ทั้งสองก็อุ้งพระหัตถ์ซึ่งกันและกัน สมเด็จพระเจ้าสหัสสนัยก็ไปพิชิตวิชัยคัมภีร์มหาหิวนาวฏ
ปัญจสิงขรคันทิพเทพบุตรก็คิดซึ่งพิณสามสาย เทพยดาด้วยทั้งหลายก็ประโคมพิชิตดุริยางค์ แล
แลมณษย์ดุริยางค์ บันลือพิณโกลาหลมีส่นพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว แลท้าวสุทธาวาสมหา
พรหมก็หลังพิชิตอุทธาราจาภรณ์กิงคารอวายุมหาภิสัญจนการแล้ว กล่าวมงคลประสิทธิพรโดย
อเนกบรรดา" (95) ข้อความเหล่านี้เป็นการแสดงบุญบารมีความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ทั้ง 2
ตระกูล เป็นการบรรยายถึงความโสมมอันยิ่งกว่าความยินดีในโลกมนุษย์ การบรรดา
ถึงพระพรหมในตอนใดฤกษ์อันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยเป็นเทพสูงสุดเป็นที่เคารพของมนุษย์ทั้งหลาย เช่น
แต่ก่อน แม้จะยังเป็นเทพชั้นนำอยู่แต่ก็เป็นรองวรรณะกษัตริย์ พระพรหมในที่นี้ยังมีหน้าที่เป็นพร
พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีอยู่ ทำให้พวกชนทั้งหลายยังไม่รู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงในฐานะของพระ
พรหมและยอมรับพุทธศาสนาควรถูไปด้วย

ในคราวการบูชาอาราธนาพระโพธิสัตว์จากดุสิตเทวโลก อันเป็นการยอมรับว่าพระพรหมของพระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ในที่สุดมีความสำคัญยิ่งกว่าเทพยดาอันพรพรหม แม้แต่
พระพรหมยังต้องการทั้งธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นการชักจูงให้ตนที่นับถือพระพรหมอยากทั้ง
ธรรมของพระองค์ด้วย "ครั้นกาลแสนปลิวไป บัญญัติมิตทั้ง 5 ก็บังเกิดมีแก่พระมหาสัตว์
คือ พิชิตบุพผาที่ประทับพระภาชนะนี้เพื่อแห่ง 1 พิชิตศัตรูที่ตรงนั้นมีสื่อนเศร้าหมอง 1
พระเสโทบังเกิดไหลออกจากพระกัจจะประเทศ 1 พระสร้อยกายกอบประคองอาการชราปรากฏ
1 มีพระหัตถ์กระสันเป็นพูขี้เหนียวหนายจากเทวโลก มิได้มีความยินดีที่จะสถิตในพิชิตอาสน์นั้น 1
เมื่อบัญญัติมิตบังเกิดแก่พระมหาสัตว์ดังนี้ เทพเจ้าทั้งหลายก็รู้แจ้งประจักษ์ว่า สันดุสิตเทวราช
องค์นี้ คือองค์พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ อันจะโคตรสืบทอดในโลกเป็นแท้ แลท้าวมหาพรหมทั้งหม่อมจักรวาล

ภูษาแล้วก็ถวายบังคมลาอยู่เชยวันใบบรรจวไฉนบุสเจตีสอง 12 โยชน์ในพรหมโลก" "ส่วน
สมเด็จพระโพธิสัตว์เมื่อส่งนายฉันทะกับกัณฐกะอาชาไนยไปแล้ว ก็เสด็จสถิตแต่พระองค์เดียว
เปลี่ยวพระทัยรันทดสลดสังเวช จึงทรงพระปริวิตกว่าธรรมคำสั่งสอนนี้ว่าสมาสภพแปรปรวน
วิปริตมิได้เพียงเท่าใดกาลเมื่อแรกอาตมาออกจากกรุงกบิลพัสดุ์นั้น หมอมนต์เทพดาอินทพรหม
ทั้งหลายแห่แหนแวดล้อมเป็นอันมาก คราบเท้ากระหังถึงฝั่งโน้นมานทีแล้วต่างองค์ต่างหนีกลับ
ไปสิ้น ยังเหลือแต่นายฉันทะกับกัณฐกะสินธพเท่านั้น บัดนี้นายฉันทะได้กลับไปแล้วยังแต่อาตมา
อยู่เดียวมิได้มีเพื่อน นามชื่อว่าสังขารธรรมทั้งปวงอันเกิดมาในโลกนี้ มีสภาวะแปรปรวนมิได้
เพียงแต่ถึงซึ่งวิปริตต่างๆ เห็นปานฉะนี้" (98) พระพรหมและเหล่าเทพดาในที่นี้แสดงให้เห็นถึง
มโนธรรมฝ่ายดีและความตั้งใจมั่นของพระพุทธเจ้าครั้งเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นสิ่งที่ค
งที่คอยแวดล้อมคุ้มครองอยู่ แม้จะถูกพยานรห้ามปรามก็มิได้เลิกละ ห่วงในราชสมบัติและความสุข
ทางโลก เกิดการต่อสู้กันในจิตใจของพระองค์เมื่อมโนธรรมฝ่ายดีชนะมโนธรรมฝ่ายชั่วที่แสดง
โดยพยานราก็เลิกไป เมื่อพระพุทธเจ้าประทับ ณ วิมมังกมน้ำอโนมา นายฉันทะและกัณฐกะ
ได้กลับไปแล้วทรงรู้สึกว่าการอยู่คนเดียวไม่มีความสุข ความเชื่อมั่นถึง พระพรหมและเหล่า
เทพดาที่เคยจะพาไปก็หมดไปจึงยังคงตั้งความตั้งใจมั่นของพระพุทธเจ้าเป็นไปพร้อมกับ
ท้าวมหิการมพาพรหม ทรงแนะนำให้เห็นถึงการประพฤติธรรมที่ทั้งพระองค์และมหิการมพา
ประพฤติมาในอดีตส่งผลในโลกรับความสุขทั้งที่ตนปรารถนา (พรหมโลก)

ในตอนลัทธิ "เสด็จเสด็จโดยลำพังสอดแนมทางอันกว้างไกล 8 ลุสุภ ซึ่ง
เทพดาตกแต่งประทับไว้รับเสด็จ มีพระอาการองอาจปราศจากสะอึกสะอื้น ประทศไกรสรนฤ-
คินทรจรรณยุตพระพักตร์บริบูรณ์โดยพิเศษเฉพาะพระมหาโพธิ์ ในกาลนั้นท้าวสัทวันตีพรหมก็ทรงซึ่ง
ทิพย์แห่ดวงจันทร์อันมีปริมณฑลกว้างไกล 3 โยชน์ มาทางกันโดยเสด็จ..." "ในขณะนั้นเทพดา
ทั้งหมดจักรวาลล้วนทรงเทศน์ลงเล่นมหรสพมาแวดล้อมพระโพธิสัตว์อยู่โดยรอบ เมื่อใดสักทีเสด็จ
นฤโชนแห่งหมุมารเสนาอันไกลาผลเป็นรนาท ก็เสด็จเข้าไปในอุตรทิศเห็นหลุมารยกมาเป็นอันมาก
ก็แจ้งว่าพระชาวสี่ส่วที่มารยาตรามารพูนโยธามา แลเทพดาทั้งหลายต่างองค์ต่างสะอึกสะอื้น
พระหทัยกลัวภัยแห่งมารพล บังอาจอยู่ในที่เฉพาะหน้าได้ก็มิละพระมหาสัจวาจาแต่พระองค์เดียว
ปรารถนาจะปลาดนการไปจากที่นั้น และสุยามเหวราชก็อสุพรณจามรเหาะหนี กันตุลิตเหว-
ราชก็อสูรวาวิชนีระเห็จไปบังจุลิสรรเทพคนธรรพก็จับที่สอพิณใหญ่เหาะขึ้นเวหา สมเด็จพระชินทรา

ก็ฉวยฉวยวิชัยยุทธสังฆาลาโกไปในเบื้องหลังแล่นขึ้นอากาศ พระขากาฬนาคราชก็พานางนาคบริวาร
ข้ามรกปรุมพืชนีไปสู่นาคพิภพเข้าไปในศิริธรรมมณเฑียรที่สถิตยภพระหัตถ์ทั้ง 2 บังคับพระเนตร
ลงบรรทม ท้าวสหัมบดีพรหมฉวยจุดซึ่งที่สุดคันเศวตฉัตร นิวัติปลาทังพรหมโลก และเทพเจ้าทั้ง
หลายอันเฝ้าก็หนีไปทั้งสิ้น ยังแต่พระมหาสัตว์ทรงสถิตเหนือรัตนบัลลังก์พระองค์เดียว ดูจ้าว
มหาพรหมอันสถิตในฐานอวิมานอันปราศจากบริวารทั้งปวง เมื่อทอดพระเนตรเห็นประหลาดโดย
รอบอันสิ้นสูญปราศจากศัพทอันตรธาน ก็ทราบวาทเพชฌาปลาตนาการไปสิ้น" "ฝ่ายฝูงเทพเจ้า
ทั้งหลายอันปลาทนาการพลัดหนีด้วยกลัวภัยแห่งมาร ทราบว่าพระขามาราชราชกับทั้งมารพลแตก
ฉานหายแห และปลาทไปด้วยอำนาจพระมหาสัตว์คังนั้นก็ชวนกันอุโฆษณาสาธุการถวายชัย ต่าง
องค์ต่างมาสู่ที่ใกล้โพธิมณฑปสถาน ฝูงนาคก็ขึ้นจากบาดาลมาสู่ที่นั้น ฝูงสุบรรณก็ออกจากพิภพแห่ง
ครุฑ หมู่เทพบุตรและพรหมทั้งหลายก็ออกจากนิมานแห่งตนๆ เคลื่อนกลอนกันมา มีหัตถ์ถือประทีป
สุกนธูปดาวรัชประตาคต่างๆ มาแวดล้อมพร้อมกันอุโฆษถวายชัยแก่พระมหาบุรุษว่า ชัยชำนะมีแก่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริสวัสดิ์ ปราชัยมีแก่การอุปารณนาพาปธรรมสนั่นสำเนียงนฤนาท
ท้าวสหัมบดีพรหมก็กล่าวมาทรงเศวตฉัตรทิพย์กางกั้น พระขากาฬนาคราชก็กล่าวทูลยกถวายพัน
สร้อยสร้อยพระพุทธรูปเมื่อในกปรการ" "เทพเจ้าทั้งหลายอันวิเศษก็ถือเครื่องอภิวินัยประการวิธี
ประเภตต่างๆ มาพอมล้อมพระมหาสัตว์เป็นบริวาร เทพเจ้าทั่วจังหวัดหมื่นโลกธาตุล้วนทรงเพศ
ดูจเล่นการมหรสพมหาสมิทธสถิตตั้งแต่ปฐมที่คลไคล้มตลอด คราบเท้าถึงอกนิภูพรหมโลกนาระหว่าง
มิได้(99) หลังจากพระพุทธเจ้าได้รับขาวมธุปายาสจากนางสุชาดาแล้ว ทรงมีพระทัยคั่งมั่น
ที่จะบำเพ็ญพระโพธิญาณในครั้งนั้น พระพรหมและเทวดาก็แสดงถึงจิตที่โล้เขามาทางกันเศวต-
ฉัตรปกป้อง ต่อเมื่อฝ่ายพระขามารามาขับโลมโนธรรมฝ่ายคัจฉากระเจิงไป เกิดการต่อสู้กันครั้ง
ใหญ่ในจิตใจขึ้น กระทั่งเมื่อจิตฝ่ายคัจฉาชนะ เทพทั้งหลายจึงได้มาแวดล้อมตั้งเดิม เป็นการอธิบาย
จิตออกมาในรูปที่คนจะเข้าใจได้ ทำให้เกิดความเลื่อมใสมีน้อม โดยให้พระพรหมเทพที่มีความ
ดีคุณธรรมสูงสุดและพยายามผู้มีคุณสมบัติเลวร้ายที่สุดมาเป็นตัวละครให้เห็นความแตกต่าง
ในคราวลงมาอาราธนาให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรม"บัดนี้พระองค์ก็โคตรัส
เป็นพระสัพพัญญูพระพุทธเจ้าแล้ว และโลกจะฉิบหายด้วยชาติขรามรณกับอันใดอีกเล่า ทุกอนหาณทั้ง
หลาย โมรูปหรือวากาลบัดนี้สัมเพ็จพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาซึ่งภาคคัมภีร์ภาพแห่ง พระโลกุตระ-
ธรรม ก็มีพระหฤทัยน้อมไปสู่อุปไปสุกจิตชวนชวนเป็นอันนอย ทอดอชจะไมปญพระพุทธเจ้าธรรม

เทศนา ไพรศรพรสัถ์ไพบจากวิภูสงสารภย์ อาศัยเหตุฉะนี้ เราจึงร้องประกาศว่าความ
ฉิบหายจะบังเกิดแก่โลกทั้งปวง ขาแต่พวกมลาสนูปราศจากทุกซ์ มีฉะนั้นควรเราทั้งหลายจะ
พากันลงไปกราบขออาราธนาอิมันพระทศพล ไพรสัเทศนาไพรคประชาณิกรทั้งปวง และท้าว
สัหัมคัมหาพรหมก็รับคำเพชบรพท้าวสาธุแล้ว จึงมีพรหมกณเอนกอนริกายทั้งหลายมีองค์
โกสัย และสุยามสันตูลิตเทวราชในมณฑลจักรวาลนี้เป็นอาทิ ลงมาจากพรหมโลกในมุขทิศหนึ่งนั้น
ต่าง ๆ ก็ทรงสะพักพิศพิศหาเหินอั้งสะประเทศทั่วทุกองค์ พระหัตถ์ทรงพิศพิศหาเหิน
นิรมิตพิศพิศภูมิกากเป็นที่ประดิษฐานแห่งตน เฉพาะพระพักตร์พระทศพลญาณ แล้วท้าวสัหัมคัมพรหม
ก็ตั้งพักพิศหาเหินอั้งสะประเทศทั่วทุกองค์เป็นที่นิรมิตรับขอพระกรทักขินน้อมประนมมัสการ ปานประ
หนึ่งว่าพิศพิศหาเหินอั้งสะประเทศทั่วทุกองค์ เรืองโรจน์โรภาสด้วยทศนักษัตรโมธานถึงอุคตมังกคิโรคมสาภิรมย์ปรา
โมทย์โดยสัจเจารพ แล้วกราบทูลว่า ขาแต่พระบรมนราสภภูทรวงสิริเสาวภาคเจ้า ขออาราธนา
พระบิณปกเกล้าจะทรงมหากรุณา ไพรคประชาณิกรพระสัทธิธรรมเทศนา สัถ์ทั้งหลายอันเป็นประชัก
ชชาติ มีสันดานอันเบาบางจากราตาพิกลเลสนี้ก็มีในโลกนี้เป็นอันมาก เบื้องวามมิได้สัทธิรับรส
พระสัทธิธรรม ก็เสื่อมสูญจากพระอริยมรรคญาณ ผลญาณ เสียประโยชน์อันใหญ่หลวง อนึ่ง สัถ์
ทั้งปวงที่มีภพภูมิกากินหารบรื้อมัน บำเพ็ญมาในสมเด็จพระพรหมอัสถานต่อศักราช ด้วยบุญบารมีอัน
แก่เกื้อบโกลจะบานคอรับสัมผัสสุริยรัศมี มีความปรารถนาจะเสวนาการพระสุทธิธรรม แต่จบ
จุตูปัททิตดาบหเตียวก็ควรจะหยั่งลงสู่อริยมรรคสำเร็จมรรคผล จะแต่คนหนึ่ง 2 คนก็หามิได้ ที่
ประกอบด้วยอุปนิสัยนั้นมีมากกว่าหมื่นแสน สมควรจะตรัสรู้พระโลกุตตรธรรมอันอุดมประการหนึ่ง
ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสร้างสมถึงสภารมีมา สิ้นกาลถึง 4 อสงไขยแสนกัป เพื่อพระกมลหมายมั่น
จะรื้อชนสกลนิกรสัถ์โลกไพบจตุรโอสถสงสาร บัณฑิตก็บรรลุมรรคพระสัทธิญาณสำเร็จแล้ว
โฉนพระพุทธานุจิณนอมไปสู่อัปไปสู่ภิกขุอรรถคอกที่ไพบคประชาณิกรพระสัทธิธรรมเทศนาจะนี้ เมื่อ
มิได้ทรงมหากรุณาปราณีอเนกนิกรสัถ์ จะมีโคตรสัทธิพระสัทธิธรรมเทศนาจะให้สัถ์โลกทั้งหลาย
แสวงหาซึ่งที่พึ่ง ที่พึ่งอันอื่นในที่อื่นใดอีกเล่า เหตุฉะนั้น พระกัณณจนาจารย์ จึงกล่าวสารพระ
คาถา "พรหมา จ โลกอิปติสหมปติ" เป็นอาทิคำถ้อยนั้น ท้าวสัหัมคัมพรหมจึงกราบทูลสับไปว่า
กาลเมื่อพระองค์ยังมีโคตรสัทธิพระสัทธิญาณ เสด็จไปสู่ภคชนบทในครั้งก่อนนั้น เบื้อง
ว่าจะไพบคประชาณิกรพระสัทธิธรรมเทศนาแก่กรุงพินทิสารราช และพระสัทธิธรรมนั้นก็ยังมิได้บริสุทธ์
ประกอบด้วยมลทินเหตุเป็นธรรมของปุณฺณซึ่งไม่ประกอบไปด้วยประโยชน์อันประเสริฐแท้พบมิได้
ประพฤติเป็นไปเพื่อจะให้เหนื่อยหน่ายระงับราตาพิกลเลสนี้ เหตุจะไพบคประชาณิกรพระสัทธิธรรมเทศนา

นฤพานได้ บัดนี้ไซ้รเบื่องว่าตรัสพระสัทธิธรรมเทศนา ผู้ใดฟังพระธรรมกถาอันบริสุทธิ์ปราศจาก
มลทิน อาจสามารถจะเปิดวาทพระนิพพานนครราชธานี อันมีได้บุคลเปิดเผยออกได้"
"เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาถึงมนุษย์ 4 จำพวก อันเปรียบเหมือนคอกบัว 4 เหล่า "จึงมี
พุทธปฏิภาณตรัสแก่ท้าวสหัมบดีพรหมว่า ทูกอนหาพหุพรม อันว่าพระสัทธิธรรมอันอุดมนี้ ดาต
ก็รู้แจ้งชำนาญในกมลสันดานสิ้นแล้ว แต่ดาตดำริว่า ไม่ตรัสเทศนาแก่เทพยดามนุษย์ทั้ง
ปวง ด้วยสำคัญว่าจะลำบากเสียเปล่า หาประโยชน์มิได้และกาลบัดนี้พามาอาราธนาแล้วดาต
ก็จะตรัสพระสัทธิธรรมเทศนา จะเปิดเผยออกซึ่งมหาจักรวาล บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีในโลก
วิญญูณแปลงออกซึ่งปสาทรหิธา จงตั้งจิตศรัทธาบริสพระสัทธิธรรมเทศนาเถิดในกาลบัดนี้"
"และกาลเมื่อจบพระธรรมจักรกัปวัตตนสูตรลงครั้งนั้น ก็บังเกิดมหัศจรรย์บันดาลทั้งหมื่นโลก
ธาตุก็กัมปนาทไหวหวั่น ป่วนปั่นป่วนประหนึ่งว่าชนคแห่งหีบอ้อย และชนคแห่งสัณฐานนั้น และ
สัตว์พันธุ์แห่งอุดมเกวียนปรากฏบันดาล มหาสาครสมุทรก็ก่นดูโชนผกาการกำเร็บคลื่นพื้นฟองก็กลิ้งโกล
ลาหล่นดูนาท หึ่งเซาพระสีเนรราชก็น้อมชอคอย่างอภิวินทนาประณตแลอเนกมหัศจรรย์ทั้งหลาย
ก็ปรากฏ เหมือนกาลเมื่อครั้งปฐมมาศัมโพธิญาณและสมเด็จพระศาสดาจารย์ ทรงนิสิขนาการ
สถิตในทามถาวรพระมณฑปอัฐวารสถิตเป็นประมาณ กระทั่งพระโคตมพุทธเจ้าเป็นประธานแก่พ
พรมบรรพชิต ตรัสพระธรรมเทศนาพระธรรมจักรกัปวัตตนสูตรจบลง ครั้งนั้นอันว่าพหุพรมทั้ง
18 โภก มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธาน ก็ประคิฐฐานในพระโสคาปัตติผล"⁽¹⁰⁰⁾ พระพรม
ในที่นี้แสดงเป็นเมโนธรรมฝ่ายดีที่มาเตือนให้ทรงสั่งสอน ในขณะที่ลงเลพระทัย และเมื่อพระพุทธ
เจ้าทรงแสดงธรรมพระพรมทั้งหลายก็เฝ้ามาฟังและบรรลุโสคาปัตติผล เป็นการชี้ให้เห็นถึงพระ
ธรรมอันประเสริฐ

บ้างเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังจากโปรดพุทธมารดา "ท้าวโกสีย์
กัณณมิตซึ่งบันโคทิพย์ทั้ง 3 ลงจากเวทโลกคือ บันโคทองอยู่ ณ เบื้องขวา บันโคเงินอยู่ ณ
เบื้องซ้าย บันโคแก้วประคิฐฐานอยู่ในทามกลางและเชิงบันโคทั้ง 3 นั้นจรดพื้นภูมอภาคปฐมที่
๗ ที่ไกลเมืองสังกัสสนคร และศรีษะบันโคเบื้องบนจรดยอดเขาพระสีเนรราช อันเป็นที่ตั้งแห่ง
ดาวดึงส์พิภพ อันบันโคทองข้างขวานั้นเป็นที่ตั้งแห่งพหุพรมทั้งหลายอยู่ผ่าวามภาคนันโคแก้ว
ในทามกลางนั้นเป็นทางเสด็จสมเด็จพระสัมพุทธเจ้า" "ดำเนินลงทางบันโคแก้ว ถวายราชสาส์นทั้ง
2 ข้างซ้ายขวาและท้าวประชาภิรมพหุพรมก็ทรงทักเสวคฉัตร มีพระผดุงจันทรผผลใหญ่ประมาณ
3 โยชน์ กว้างกันพระบรมครู ๗ เบื้องอุปวิมพิสาภาค"⁽¹⁰¹⁾ พระพรมแสดงเป็นเทพวิวารใน

เชิงอรรถที่ 1

- 1) สันติกร บุราวาศ, ปรัชญาของลัทธิขงจื้อ, พระนคร, แพร่พิทยา, 2523, หน้า 656
- 2) เสรีกร โกเศศ-นาคประทีป, ลัทธิของเพื่อน, พระนคร, สำนักพิมพ์กาวหนา, 2507
หน้า 101
- 3) เล่มเพิ่มเติม หน้า 95-106
- 4) H.H. Wilson, The Vishnu Purana, Calcutta, Punthi Pustak, 1961
หน้า 220-221
- 5) W.J. Wilkins, Hindu Mythology Vedic & Puranic, Delhi, Delhi Book
Store, 1972, หน้า 82
- 6) H.H. Wilson, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 2
- 7) สันติกร บุราวาศ, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 640
- 8) เล่มเพิ่มเติม, หน้า 640
- 9) เล่มเพิ่มเติม, หน้า 643
- 10) เสรีกร โกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 291
- 11) เสรีกร โกเศศ-นาคประทีป, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 99-106
- 12) H.H. Wilson, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 128-129
- 13) Veronica Ions, Indian Mythology, New York, Paul Hamlyn, 1967
หน้า 89-90
- 14) เสรีกร โกเศศ, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 180-181
- 15) สันติกร บุราวาศ, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 336
- 16) เล่มเพิ่มเติม, หน้า 380-382
- 17) Hienrich Zimmer, Philosophy of India, New Jersey, Princeton University
Press, 1971, หน้า 252
- 18) A.A. Macdonell, Vedic Mythology, New Delhi, S.O. Singh Ideological
Book House, 1971, หน้า 116
- 19) สุชีพ ปุณฺณภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พระนคร, รวมสาส์น, 2516, หน้า 240
- 20) สันติกร บุราวาศ, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 431-432
- 21) เสรีกร โกเศศ-นาคประทีป, เล่มเพิ่มเติม, หน้า 121-122

- 22) สุริย ฟูงพานภาพ, เล่มเดิม, หน้า 438
- 23) สมักร บุราราศ, เล่มเดิม, หน้า 419-420
- 24) เสริยว โกเทศ-ว. ราชประทีป, เล่มเดิม, หน้า 95-106
- 25) A.A. Macdonell, เล่มเดิม, หน้า 11
- 26) สุริย ฟูงพานภาพ, เล่มเดิม, หน้า 398-399
- 27) Veronica Ions, เล่มเดิม, หน้า 28
- 28) A.A. Macdonell, เล่มเดิม, หน้า 13-14
- 29) เล่มเดิม, หน้า 115
- 30) เล่มเดิม, หน้า 104
- 31) เล่มเดิม, หน้า 118-119
- 32) Veronica Ions, เล่มเดิม, หน้า 29
- 33) Hienrich Zimmer, เล่มเดิม, หน้า 100
- 34) Veronica Ions, เล่มเดิม, หน้า 28
- 35) สมักร บุราราศ, เล่มเดิม, หน้า 655
- 36) W.J. Wilkins, เล่มเดิม, หน้า 85
- 37) J.L. Shastri, Ancient Indian Tradition & Mythology, Siva Purana
Vol. 1-3, Delhi, Motilal Banarsidas, 1973, หน้า 250-261
- 38) W.J. Wilkins, เล่มเดิม, หน้า 88
- 39) J.L. Shastri, เล่มเดิม, หน้า 1818-1820
- 40) W.J. Wilkins, เล่มเดิม, หน้า 86-87
- 41) Veronica Ions, เล่มเดิม, หน้า
- 42) เล่มเดิม, หน้า
- 43) J.L. Shastri, เล่มเดิม, หน้า 680-684
- 44) Veronica Ions, เล่มเดิม, หน้า
- 45) นาค ใจอารี, อันเนื่องมาแต่บรรพต, พระนคร, หักรากษัตริย์พานิช, 2504, หน้า 29
- 46) Veronica Ions, เล่มเดิม, หน้า 24
- 47) W.J. Wilkins, เล่มเดิม, หน้า 90-91

- 48) A.A. Macdonell, เล่มเติม, หน้า 116
49) H.H. Wilson, เล่มเติม, หน้า 42-47
50) เล่มเติม, หน้า 51-52
51) Veronica Irons, เล่มเติม, หน้า 28-29
52) สมักร บุราราศ, เล่มเติม, หน้า 366
53) H.H. Wilson, เล่มเติม, หน้า 30-38
54) เล่มเติม, หน้า 396
55) W.J. Wilkins, เล่มเติม, หน้า 80
56) สมักร บุราราศ, เล่มเติม, หน้า 637
57) เล่มเติม, หน้า 513
58) Veronica Irons, เล่มเติม, หน้า 17
59) สมักร บุราราศ, เล่มเติม, หน้า 658
60) เล่มเติม, หน้า 656
61) เล่มเติม, หน้า 660
62) J.L. Shastri, เล่มเติม, หน้า 2056
63) เล่มเติม, หน้า 52-54
64) เล่มเติม, หน้า 2056
65) เล่มเติม, หน้า 314-319
66) เล่มเติม, หน้า 319-324
67) เล่มเติม, หน้า 342-347
68) W.J. Wilkins, เล่มเติม, หน้า 85
69) เล่มเติม, หน้า 89
70) J.L. Shastri, เล่มเติม, หน้า 533-536
71) Veronica Irons, เล่มเติม, หน้า 100
72) สุชีพ ปุญญานุภาพ, เล่มเติม, หน้า 489
73) เล่มเติม, หน้า 396

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

- 74) Alicia Matsunaga, The Buddhist Philosophy of Assimilation, Japan, Charles E. Tuttle Company, 1969, หน้า 6
- 75) เจือ สตะเวทิน, ตำหรับวรรณคดี, พระนคร, คลังวิทยา, 2505, หน้า 19
- 76) Alicia Matsunaga, เล่มใหม่, หน้า 11
- 77) สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 3, พระนคร, เกษม บรรณกิจ, 2515, หน้า 48-50
- 78) เล่มใหม่, หน้า 322
- 79) ปริงญา ไชยสิทธิ์, ประวัติพุทธศาสนาในสยามในประเทศไทย, 2516, หน้า 1-7
- 80) พ.ท. ประสาร ทองภักดี, พุทธวิธีสอน, กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2513, หน้า 358
- 81) สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพุทธศาสนา พระนคร, เกษม บรรณกิจ, 2515 หน้า 178-179
- 82) เล่มใหม่, หน้า 184
- 83) พ.ท. ประสาร ทองภักดี, เล่มใหม่, หน้า 358-359
- 84) สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 2, หน้า 124
- 85) เล่มใหม่, หน้า 69
- 86) สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 2, หน้า 480-487
- 87) พระไตรปิฎก เล่ม 35, สุตตันตปิฎก เล่ม 22, หน้า 100-102, ขบ 53
- 88) พระไตรปิฎก เล่ม 41, สุตตันตปิฎก เล่ม 28, หน้า 626, ขบ 400
- 89) สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน เล่ม 3, หน้า 59-60
- 90) " " " " " เล่ม 4, หน้า 152
- 91) " " " " " เล่ม 3, หน้า 299
- 92) " " " " " เล่ม 4, หน้า 315
- 93) พระศรีวิสุทธิโสภณ วิลาศ ป 9, ภูมิวิลาสินี, กรุงเทพฯ, ธนาคารกรุงเทพ จำกัด, 2513, หน้า
- 94) Daigan - Alicia Matsunaga, Buddhist Concept of Hell, New York, Philosophical Library Inc., 1972, หน้า 124

- 95) สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส , ปฐมสมโพธิกถา, พระนคร, กรมศาสนา, 2505
หน้า 24-26
- 96) เสริมเติม, หน้า 35
- 97) เสริมเติม, หน้า 46
- 98) เสริมเติม, หน้า 99-104
- 99) เสริมเติม, หน้า 122-150
- 100) เสริมเติม, หน้า 174-198
- 101) เสริมเติม, หน้า 350-352

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ลักษณะรูปแบบของพระพรหมที่ปรากฏในประติมากรรมและจิตรกรรม

(ก) ในศาสนาพราหมณ์

รูปแบบของพระพรหมได้ถูกแบ่งแยกอย่างระมัดระวังจากพระพรหมที่ไม่มีเพศ ไม่มีรูป (ปรมาत्मพรหม) เป็นสมาชิกของเทพเจ้าสูงสุดทั้ง 3 ของฮินดูในสมัยหลัง (รูปที่ 1) ซึ่งได้มีการจัดระบบของเทพขึ้น เช่นภาพวาดที่ราชสถานในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ตอนปลาย เป็นภาพพระวิษณุทรงครุฑที่คานาค พระพรหมและพระศิวะ (รูปที่ 2) แต่ก็ไม่ค่อยมีผู้นิยมนับถือพระพรหมมากนัก จึงไม่มีการสร้างวัดอุทิศถวายแก่พระองค์เป็นเอกเทศ ไม่มีพิธีปฏิบัติทางศาสนา ความจริงจะว่าพระพรหมนั้นไม่ได้รับการบูชาเลยก็ไม่เป็นการถูกต้อง เพราะได้ปรากฏว่าไม่มีศาสนสถานของพระศิวะหรือพระวิษณุแห่งใดที่ไม่มีที่ประดิษฐานของพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ในกำแพงคานเทโอ (รูปที่ 3) หรือที่แท่นบูชาตรงกลางของเทวสถานนั้นๆควรจะเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพของพระพรหม ซึ่งจะต้องมีการบูชาเป็นประจำทุกวัน (รูปที่ 4) เพราะเป็นหนึ่งในความสำคัญสูงสุดของบริวาร - เทพ (Parivara-Devatas) ของปรากฏการณ์ของศาสนสถานของพระวิษณุและพระศิวะ ในกรณีที่เป็นศาสนสถานที่ถูกให้พระพรหมโดยเอกเทศ แม้จะพบเป็นจำนวนน้อยและอยู่ห่างกัน แต่ก็ยังเป็นที่ต้องการของชาวฮินดูอยู่ ซึ่งเป็นเทวสถานและรูปเคารพที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง เช่น ที่รูปมนทะเล อันเป็นศาสนสถานของพระพรหมอย่างสมบูรณ์ และได้มีการกล่าวถึง บริวาร - เทพ และพวกรบอาละ ซึ่งเป็นความจริงที่แสดงอย่างชัดเจนว่าตัวอาคารศาสนสถานที่ยกออกเป็นส่วนของพระพรหมยังเป็นที่รู้จักกันอยู่ และมีการแสดงรูปเคารพของพระองค์อย่างชัดเจนในอาคารศาสนสถานเหล่านี้

แต่เดิมพระพรหมมี 5 เศียร ประทับนั่งบนหงส์ (รูปที่ 5) หรือบนคอกบัว (รูปที่ 6) แต่ถูกพระศิวะตัดไปเศียรหนึ่ง เศียรทั้ง 4 นี้ควรจะเป็นที่เคารพที่หันหน้าไปทั้ง 4 ด้าน หน้าอันแสดงของพระพรหมเป็นสัญลักษณ์ของพระเวททั้ง 4 ทุกทั้ง 4 และวรรณะทั้ง 4 อาจยืนหรือนั่งบนบัลลังก์ (รูปที่ 7) บนปัทมสนะหรือทรงหงส์ (รูปที่ 5) ในคัมภีร์ลิลปรัตะได้กล่าวถึงที่อยู่อีกแบบหนึ่งที่เรียกว่า ลัมพะ - กูรฉาสนะ (Lamba-Kurchasana) เป็นที่นั่ง

ที่ประกอบด้วยท้าวขาวคือเสื้อที่ทำจากหญ้า (รูปที่ 8) ซึ่งนั่งในท่าโศกสนะ ถ้ายืนจะขึ้นบน
 บัหมปิยะ (Pagma Pitha) ศิวบรรพของพระองค์ควรจะเป็นสี่เหลี่ยม เนตรสี่เหลี่ยมออก
 แดงๆ บนศีรษะเกล้าสมทรงชฎามงกุฎ หรือประดับด้วยชฎามงกุฎและเครื่องประดับอื่นๆ
 มีสาธยชัยใหญ่ไว้คี่ขาวคาคแหงบนหมากอก ปกปกร่างกายด้วยแบ่งเกล้าน้ำมันจันทน์สีขาว และ
 สวมมาลัยดอกไมสีขาว มีผ้าคาดเอวคี่สุตรอบรูป รุ่ง เครื่องแต่งตัวขึ้นในประกอบด้วยผ้าสี
 ขาว และภายนอกปกคลุมด้วยหนังขาวชาควินในแบบอุบิวิค มีทองหรือทับทิมประดับทุกขะที่หู
 ในก้มศีรษะประภทมโคก้าทนต์คี่แดงเป็นสี่ของชฎา และในวิษณุปุราณะโคก้าทนต์คี่ของพระพรหม
 ว่ามีสีขาวและแดงแซม อันเป็นสี่แห่งอำนาจ มือของพระพรหมอาจถือสิ่งต่อไปนี้

- (1) มือขวาถืออักษมาลา (พวงมาลัยลูกปัด) และธูระณะ (หญาทุสะเท็ม
 กำมือ และในมือซ้ายถือ หญาทุสะและกมณิพทุ (หม้อใส่น้ำ)
- (2) ในมือขวาถือ สรุค (คัมภีร์) และสรวะ ในมือซ้ายถือ อาชช - สดล
 (หมอน้ำมันเนชของนชก)และหญาทุสะ
- (3) 2 มือหน้าทำปางประทานอภัยและวราทะ ส่วนมือหลังถืออักษมาลา
 และกมณิพทุ
- (4) 2 มือหน้าทำปางสมาธิ บนขาที่นั่งขัดสมาธิ 2 มือหลังถืออักษมาลา
 และกมณิพทุ
- (5) มือขวาหน้าทำปางวราทะ (Varada) มือขวาหลังถือสรวะ
 มือซ้ายหลังถือสรุคและมือซ้ายหน้าถือกมณิพทุ
- (6) มือขวาหน้าถืออักษมาลา มือขวาหลังถือสรุค มือซ้ายหลังถือปัสตกะ
 (หนังสือ) มือซ้ายหน้าถือกมณิพทุ

ในวิษณุปุราณะกล่าววาทาของพระพรหมควรจะปักในท่าที่ของธยาร หรือ
 พาเข้าฉานและรูปมิตณะ และโคก้าทนต์เงื่อนโซ่เกี่ยวกับเคราของพระพรหม และโคก้าเพิ่มเติม
 ลักษณะเข้าไปในรูปแบบต้นฉบับคือ พระพรหมจะนั่งอยู่ในธมมาที่ลากโดยหงส์ 7 ตัว มีชายา
 ประทับทางคานขวาและซ้ายของพระพรหมคือ นางสรุคคี่และสาวีศรีความดำดัม บริวารของ
 พระองค์จะประดับประดาด้วยเครื่องประดับทั้งหมด และจะต้องมีความงามตามธรรมชาติ
 เองด้วย หรือจะแสดงภาพนางสาวีศรีนั่งอยู่บนตักซ้ายหรือทางซ้ายของพระพรหม

บางครั้งพระพรหมจะถูกจัดไว้ในหมู่เทพผู้รักษาจักรวาล และในศิลปรัตน
โลกกล่าวว่า มีพระเวททั้ง 4 และอาชยะ - สถาปนาอยู่หน้าพระองค์ซึ่งมีดาบในมือ

ในศาสนสถานที่ดีที่สุดในพระพรหมเป็นเอกเทศ มีการตั้งแท่นบูชาของพระ
พรหมตรงกลางเรียกว่า วิศวกรรม ในรูปแบบที่พระพรหมมักจะมี 4 เทียร 4 กร อย่างธรรมดา
ในมือถืออักษมาลา ทั้งสี่ ภูเขาตะเคียนกำมือและกัมบัล ประทับนั่งอยู่บนหงส์ มีบริวาร -
เหล่า เทียงอยู่ใน 8 ทิศ โดยเริ่มจากทิศตะวันออกเวียนไปตามเข็มนาฬิกา ได้แก่ อาทิเตช
คเณศ มาตฤกะ พระอินทร์ ซาลสาช ปารวตีและรุหะ นวฤหะและลักษมี ซึ่งจะแสดง
ถึงลักษณะอันดุร้ายน่าเกรงขาม มีเคราและสวมมงกุฏ มีดาบเป็นจำนวนมาก มีทวน สวมขลุ่ย
ในมือถืออักษมาลาและกัมบัล นั่งเข้านอนอยู่เหนือพระพรหมในศาสนสถานของพระองค์

รูปเคารพของพระพรหมมีจุดเริ่มต้นจากหลายส่วนของประเทศอินเดีย
จึงมีความแตกต่างกันไปตามประการ ความลักษณะของท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของรูปเหล่านั้น ดังเช่น

พระพรหมที่เป็นเอกเทศ

พระพรหมในสมัยคุปตะ (รูปที่ 10) อันเป็นช่วงที่ปรากฏการรวมรูปเคารพ
เจริฎสูงสุด รูปพระพรหมนี้จะสร้างในสมัยเริ่มแรกเพราะมีรูปทรงเพอะเพอะอันสืบเนื่องมา
จากศิลปสมัยอมราวดี เป็นพระพรหมประทับนั่งบนดอกบัว มี 4 เทียรสวมเกล้าทรงขลุ่ยงาม
สวมมาลัยดอกไม้และสายชัชฎาประดับ อาภรณ์ขึ้นนอกบางแบบคล้ายตัวเหมือนผ้าเปียกน้ำตลอดกับพระ
พุทธรูปในสมัยเดียวกัน ใบหน้ามีความสงบสำรวมแสดงถึงความสุภาพในแบบศิลปคุปตะ
การแสดงมือยังคงแสดงเป็นมือ 2 มืออยู่ตามแบบการทำรูปเคารพโบราณ มีมือขวาถืออักษมาลา
มือซ้ายวางไว้เหนือขาซ้ายคล้ายพระพุทธรูปในสมัยอมราวดี (1)

รูปพระพรหมสำริดเล็กๆจาก มิรปุร ขาส (Mirpur Khas) แคว้น-
สินธ์ (Sind) ตอนเหนือ (รูปที่ 11 - 12) สร้างในสมัยคุปตะ แสดงให้เห็นรูปร่างอัน
งดงามของพระองค์ มี 2 กร แขน 4 กร ดังเช่นข้อกำหนดของอาทมาศ (Agmas)
กรขวาเอียงโค้งเข้าหาตัวโดยหุ้มมือเข้าข้างใน อันเป็นลักษณะพิเศษ อีกกรหนึ่งก็เอียงด้วย
และถือกัมบัล พระองค์มี 4 เทียรและประดับเทียรด้วยขลุ่ยงาม สวมอาภรณ์ขึ้นในควมผายบาง
มีก๊อบและรอยริ้วที่ได้รับการจัดวางอย่างสวยงาม มีทวนวางพาดข้ามไหล่บนซ้าย ซึ่งเห็นหัว
และขาหน้าของควางโคอย่างชัดเจนในรูปด้านข้าง พระพรหมมีความทนุมนาน ไม่มีหนวดเครา

ซึ่งกระทำต่อมาจนถึงตอนต้นของสมัยชาลुकยะตะวันตก

ภาพพระพรหมสลักปูนค้ำจากหินสมัยชาลुकยะที่ไอโฮเล (Aihole)

(รูปที่ 13) พระพรหมนั่งตรงกลางค้ำหังส์ ถืออักษมาลา คอแก้ว ภูษณะและกมณัพลู รอบๆ พระองค์มีฤาษีข้างละ 3 คน มีเด็กผู้ชายเล็กๆกำลังหยิบคอกแก้วในมือของเขาถวายแด่พระพรหม และอีกคนหนึ่งอยู่ทางมุมบนขวา พวกฤาษีนี้มีรูปร่างซูบผอม อาจแสดงถึงการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด พระพรหมมีความพุ่มพวยเช่นเดียวกับพระพรหมในรูปที่ 11 - 12 ส่วนมัลลย์ที่ถือมีสายขั้วชัฏปวีตคาดเฉียงออก ยังทรงอาภรณ์วางอยู่และมีเทษณ์ังกวางพาดทับเหนือไหล่ซ้าย

พระพรหมที่พบในศาสนสถานของพระคิเวที่ไอโฮเล ในตำบลทิสวาปุระ

(Bijapur) เขตปกครองบอมเบย์ (รูปที่ 14) ประทับนั่งอยู่เหนือปัทมาสนะ มีชาช้าย

ห้อยลงมา มีชาชวาทับอุษณฐาน ในมือขวาหน้าถืออักษมาลา มือขวาหลังถือปัสะ (Pasa)

ในมือซ้ายหลังถือกมณัพลู มือขวาหน้าอยู่ในปางวรหะ (ประยานหร) ทรงขงามงกุฏ สวมอาภรณ์นาง ประทับร่างกายด้วยสายขั้วชัฏปวีต และเครื่องประดับอื่นๆคล้ายพระพรหมในรูปที่ 13

เทษณ์ังกวางที่พาดทับไหล่ขวาไปและมีผากคิสุตร รัดเอาไว้เพิ่มเติมมา หางขวาและซ้ายมีผู้หญิง 2

คน (เห็นแต่มือ) ถือมัลลย์คอดไม้ไผ่ไว้เพื่อพระพรหม ซึ่งอาจแสดงถึงเทษณ์ังกวางที่ใส่สายรัดที่พระคิเวที่

ทางซ้ายของฐานมีฤาษีนั่งอยู่ มือแสดงท้าวอัญชา และมัลลย์สอดใส่ในตำแหน่งเดียวกันทางขวา

(มีหาง มีปีกเคี้ยว มีขาเคี้ยว)
(รูปที่ 15) พระพรหมประทับนั่งบนบัลลังก์คอกแก้ว ในมือขวาหน้าถืออักษมาลา มือขวามือซ้ายถือข้อนคักเนยก็ห์ มือซ้ายบนถือกมณัพลู มือซ้ายหน้าอยู่ในปางประยานหร ลักษณะใบหน้าขงามงกุฏ เครื่องประดับและการสวมอาภรณ์วางคล้ายกับพระพรหมในรูปที่ 14 มีเทษณ์ังกวางพาดทับเหนือไหล่ซ้ายเช่นเดียวกับในรูปที่ 13 แต่ไม่มีสายขั้วชัฏปวีตและคิสุตร มีฤาษีเป็นบริวารล้อมรอบ มีมัลลย์สอดใส่อยู่ข้างบัลลังก์ทางขวา

พระพรหมในสมัยโจฬะตอนต้น (รูปที่ 16) ในมือถืออักษมาลา คอกแก้ว มือซ้ายวางหงายบนขาซ้ายที่พับขึ้น ขาขวาห้อยลงประทับนั่งบนบัลลังก์คอกแก้ว ห่มขงามงกุฏ มีสายขั้วชัฏปวีต ผากคิสุตรคาดเอาไว้สวมอาภรณ์วางและสวมเครื่องประดับคล้ายพระพรหมในรูปที่ 14 ปัทมาสนะจะมีวิวัฒนาการมาจากในรูปที่ 14 เช่นกัน

รูปพระพรหมที่พบในช่องกำแพงทางเหนือของแท่นบูชาตรงกลางของศาสนสถานของพระคิเวที่ ทิรวูดี (Tirvudi) มือขวาหลังถืออักษมาลา มือขวาหน้าจะ

เคยอยู่ในท่าประทานอกัย มือซ้ายหลังและหน้าถือกัมบัลและทังส์ตามลำตัว ลักษณะใบหน้า
ของพระพรหมคล้ายกับพระพรหมที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เครื่องแต่งกายของพระพรหมมีสาย
ชัยโยปวีตคาดเฉียงอกและมีผากคิสุตรคาดรอบเอว ซึ่งมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างออกไป
อาภรณ์ที่ใช้มีความหนาขึ้น พระพรหมประทับนั่งทับขาซ้ายนอกระนาบขวาบนปัทมาสนะเช่นเดียวกับ
พระพรหมในรูปที่ 14 - 15 - 16 โดยเฉพาะตัวปัทมาสนะมีความคล้ายกับของพระพรหม
ในรูปที่ 16 เป็นอย่างมาก (รูปที่ 17)

พระพรหมที่ไคจากศาสนสถานเคสวรัสมิน (Nagesuarasvamin)
ที่กุมภโกณัม (Kumbhakonam) มือขวาหน้าอยู่ในปางประทานอกัย มือขวาหลังถือ
อักษมาลา มือซ้ายหลังถือกัมบัล และมือซ้ายหน้าวางอุ้งเหนือคันทา ลักษณะใบหน้าคล้ายพระ-
พรหมรูปที่ 16 ในสมัยโจฬะมีเครื่องประดับที่เก๋ากว่าขึ้น เช่นผ้าคาดหางและสายคาดที่เห็น
ขอบหน้า มีผมหงอกยาวงดง สวมสายชัยโยปวีตและคาดผากคิสุตร ขึ้นอยู่บนปัทมาสนะที่มีลักษณะ
คล้ายกับที่ฐานของพระพรหมรูปที่ 16 (รูปที่ 18)

พระพรหมประทับยืนบนฐานสูงหน้าพระอุรังคธาตุที่เคสวรัส
(Gaulesvara) อันเป็นที่สถิตของพระพิฆเนศวร เมือง ทิรุไวริยัวร์ (Tiruvorriyur)
(รูปที่ 19) สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ตอนปลาย มีลักษณะเช่นเดียวกับในรูปที่ 18 แต่มี
เครื่องแต่งตัวที่มากขึ้น และฐานปัทมาสนะไม่มีกลีบดอกบัว

พระพรหมที่ทิริยัมพัทราส (รูปที่ 20) เป็นของฝีมือช่างชาลुकยะไฮยาสาละ
เป็นเทวรูปยืน ในมือถือกัมบัล สุวระ และทำปางประทานทร การแต่งกายของพระพรหมคล้าย
กับพระพรหมในรูปที่ 19 แต่ได้เพิ่มเกราะแหลมทั้ง 4 หน้า (แสดงให้เห็นเพียง 3 หน้า) และ
ฐานปัทมาสนะหายไป

พระพรหมที่ไคจากศาสนสถานไฮยาสาละศวร (Hoysalesvara)
ที่ฮาเลบิดู (Halebidu) (รูปที่ 21) มีรูปแบบเป็นทองสกุลช่างชาลुकยะไฮยาสาละตอนปลาย
เป็นเทวรูปยืนอยู่ภายใต้กรกฏ และปรภาวลิ (Prabhavali) อันสวยงามมีการแกะสลัก
อย่างประณีต และประดับประดาด้วยเครื่องประดับที่สลักลงไปยังางงดงาม ในมือถืออักษมาลา
ปตะ สรุค สุวระ ในมือเดียวกัน และกัมบัล ขนาบข้างด้วยหญิง 2 คน ขึ้นถือแซ่ แมรหรือ
จตุริ (Chamara) และ (Chauri) ซึ่งอาจเป็นการแสดงถึงเทพีสรสวตีและส่าวตี

พระพรหมประคิมากรรมหินพบที่โสภาระ (Sopara) ตำบลธานะ (Thana) เขตปกครองบอมเบย์ (รูปที่ 22) คล้ายกับรูปที่ 21 เป็นเทวรูปยืน มีทวนขวาแหลมบนหน้ากลางเพิงหน้าเตี้ยว ประทับเศียรด้วยชฎามงกุฏ มีสายขั้วโยงไว้ ผากคิสุตร และเครื่องประดับอื่นๆ ตกแต่งร่างกายงดงาม มือขวาหน้าถือวัตถุรูปร่างคล้ายดอกบัว มือขวาหลังถือสรุกลม มือซ้ายหลังถือธูระ และมือซ้ายหน้าถือกมณ्डพลู มีผู้หญิง 2 คนขนานข้าง ซึ่งเห็นได้ชัดว่าคือหญิงกฤษะเต็มคำมือ ทางซ้ายของพระองค์ปรากฏพาหนะคือหงส์ และทางขวาคือเด็กชายพรหมจาริน (Brahmacharin) พระพรหมมีพุงป่องออกมามากซึ่งหันขึ้นไปด้วยอุทรพนทะ (Udarabanaha)

พระพรหมหินอ่อนจากราชสถานทางใต้หรือกษัตริย์ทางเหนือ (รูปที่ 23) สร้างขึ้นในประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 14 ในมือถือสรุกลมหรือทัพพีที่ใช้ในการบูชาญ และจารึกโบราณ ในมือที่ยกขึ้น มือขวาล้างถืออักษมาลา และมือซ้ายล้างถือกมณ्डพลูโดยใช้นิ้วกลางและนิ้วนางเกี่ยวไว้ ใบหน้าของพระพรหมทำเป็นรูปนักรบราชญ์ผู้สูงอายุน่าเคารพ มีเคราและทวนขวา มีท่อนป่องอ้วน จากไหล่ซ้ายของพระองค์มีอุบิวัดหรือค้ายศักดิ์สิทธิ์ที่ห้อยลงมา นุ่งผ้าใดที่ฉิมข้างหน้าและขก้นหอยครึ่ง เป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายค้าย 2 อัน และมีเครื่องตกแต่งตลอดตัวสวมเครื่องประดับมากมาย บนเศียรของพระพรหมไม่สวมมงกุฎแบบฐานี แต่ใส่มงกุฎแหลมสูงซึ่งแปลกออกไปจากกฎเกณฑ์ มีประภาณผลเล็ก ๆ สลักเป็นเส้นเล็กเป็นรูปกลีบดอกบัวข้างหลังมงกุฎบนฐานมีหงส์เล็ก ๆ อันเป็นพาหนะของพระพรหมอยู่ทางขวา และมีรูปดาชี่อันเล็ก ๆ ใส่ชฎามงกุฎใบกนัเป็นการให้เกียรติแก่พระพรหม ในมือซ้ายจะถือผลไม้หรือของหวานที่อุทิศให้แก่พระพรหม ทางด้านซ้ายมีภาพทนต์เช่นเดียวกันถือสิ่งของเหมือนกัน ผิดกันแต่ที่มงกุฎเท่านั้น ซึ่งอาจเป็นการสลักผิด เนื่องจากโดยสภาพสลักจากหินชนิดเดียวกัน มีรูปแบบศิลปะที่เหมือนกัน เป็นภาพของพระวิษณุและพระศิวะ จึงอาจเป็นไปได้ว่ารูปทั้ง 3 องค์นี้เคยอยู่ในศาสนสถานเดียวกัน

พระพรหมหล่อจากสำริดที่พิพิธภัณฑมัทราส (รูปที่ 24) นั่งอยู่ใช้ประภาณดีที่มีเปลวไฟประดับคล้ายกับของพระศิวะนารายณ์ราชสมัยโจษะทีวีชัณคร สวมเครื่องประดับเศียรที่เรียกว่ากิริทมงกุฎแทนชฎามงกุฎ มือขวาหน้าแสดงปางประทานอภัย มือซ้ายหน้าแสดงปางประทานพร มือขวาล้างถืออักษมาลา และมือซ้ายหลังถือกมณ्डพลู ซึ่งเป็นรูปแบบที่หาได้ยาก แสดงถึงการนับถือพระพรหมใช้ในขบวนแห่ในการเลี้ยงฉลอง (2)

พระพรหมที่พบร่วมกับเทพองค์อื่นในภาพเล่าเรื่อง

นอกจากพระพรหมจะปรากฏเป็นรูปเคารพโคดแล้ว ยังปรากฏในภาพเล่าเรื่องของทั้งนิภายที่มีมूर्ติพระวิษณุและพระศิวะ

ภาพเล่าเรื่องในโชนกนิภาย เช่น ภาพการถวญเชียรสมุทร ในอุรุมาวตาร อันเป็นอวตาร 1 ใน 10 ของพระวิษณุ (รูปที่ 25-26-27) พระพรหมและเทพต่างๆ ได้ชวนอสูร เพื่อจะเอาน้ำอมฤต และโคล่สิ่งของอื่นๆ ขึ้นมามากมาย โดยใช้เขาวัวเป็นสะพาน มีพยานาคเป็นเชือกชัก มีพระวิษณุเป็นเทพประธาน และโคอวตารเป็นเต้าเป็นฐานไม่ให้เขาวัวล้มลงสู่โลกลงไป

การแสดงภาพกำเนิดพระพรหมในวิษณุปุราณะ พระพรหมประทับนั่งบนคอกระบือที่ผูกขึ้นมาจากพระนาภีของพระนารายณ์ที่บรรทมอยู่บนอนันตนาคราชที่ลอยอยู่เหนือเกษียรสมุทร (รูปที่ 28-29)

ภาพเล่าเรื่องในไศวนิภาย เช่น การทำพิธีแต่งงานให้กับพระศิวะและพระอุมา ซึ่งเป็นเทพีกุลสาวเจ้าแห่งภูเขามันดิน โดยการชักนำของกามเทพที่อุกพระศิวะและพระอุมาไปควย ตามที่ 3 ของพระองค์ พระพรหมแสดงเป็นพรหมมณูประกอบพิธี มีเศียร 4 เศียร (รูปที่ 30) อันเป็นประติมากรรมและจิตรกรรม (รูปที่ 31) พระพรหมได้ไปเป็นพยานในการพิสูจน์ความบริสุทธิ์และความรักของนางสิดาชาของพระศิวะ ที่ทำการเผาตนเอง (รูปที่ 32) พระพรหมถูกรวมกับเทพอื่นๆ เป็นบริวารของพระศิวะและพระอุมาผู้สถิตอยู่บนเขาไกรลาส (รูปที่ 33) หรือการไปบูชาเทพที่รศาคันเป็นปางครุฑของพระอุมา (รูปที่ 34) หรือเข้าร่วมในงานการรำรำของพระศิวะในปางศิวนาฏราชเพื่อให้พระองค์รำรำในจังหวะที่ดีเพื่อความสุขสงบของจักรวาล (รูปที่ 35) พระศิวะในปางถึงโศกามูรติ อันเป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ของพระศิวะ เทอพระพรหมและพระวิษณุที่ทะเลาะกันเพื่อแย่งความเป็นใหญ่ โดยพระศิวะแสดงองค์เป็นถึงคใหญ่ที่ทั้งพระพรหมและพระวิษณุไม่สามารถหาต้นหาปลายได้ (รูปที่ 36-37) พระศิวะปางไกรวาระที่ศักดิ์สิทธิ์พระพรหมเป็นการองโหมในความหลงผิดและโอหังของพระพรหมเป็นพระศิวะในปางครุฑ แสดงกายเป็นขอทานตามคำสาปของพระพรหม (รูปที่ 38) พระศิวะในปางศรีปूरานคละมูรติ พระศิวะทรงรณมานแสดงพรตามลาลอสูรร้ายที่หนีไปข้างหน้าโดยมีพระพรหมเป็นสารดี (รูปที่ 39-40)

จากการที่แก่งแย่งกันเป็นใหญ่ระหว่างลัทธิ จึงมีพยายามที่จะรวมเทพ
ทั้ง 3 เข้าด้วยกันเกิดเป็นลัทธิตรีมูรติขึ้น แสดงโดยมีเศียรของพระพรหม พระวิญญูและพระ
ทิวะบนลำตัวเดียวกัน สังเกตได้จากพระวิญญูจะมีการแต่งเครื่องทรงเต็มทีแบบกษัตริย์ พระทิวะ
เกล้าผมมีพระจันทร์เสี้ยวทัก และมีตาที่ 3 พระพรหมมีใบหน้าที่เกร่งขรึมและมีเครา แสดง
ความสูงอาญาเข้าเกรงแบบนักปราชญ์ (รูปที่ 41-42)

พระศาสนาพราหมณ์ในยุคหลังๆก็อยู่ถนัดกระ กติเรื่องเทพต่างๆก็แตกต่างกันออกไป การแสดงรูปแบบและเรื่องราวของพระพรหมก็แตกต่างกันออกไปด้วย ได้มีการใช้หินที่มีลักษณะ
เหมือนไข่ หินที่มีรูพรุนทำขึ้นและที่เป็นของธรรมชาติ ที่เรียกว่าพรหมอัมตะ อันเป็นสัญลักษณ์ของ
พระพรหม หมายถึงไข่มุกหรือกรอบของจักรวาลทั้งหมด มีส่วนทางจิตใจที่คอยบังคับควบคุม
สิ่งในเรื่องราว ใช้ในการประกอบพิธีกรรม (รูปที่ 43-44) ภาพวาดบนกระดานในคริสต์-
ศตวรรษที่ 19 จากราชสถาน ได้แสดงรูปพระพรหมแสดงความเคารพต่อหงส์ศักดิ์สิทธิ์หาคณะ
ของพระองค์ เพื่อขอให้อบรมความรู้สูงสุดให้ (รูปที่ 45) "โอม" เป็นเสียงแรกที่เป็นมนตร์พยางค์
เดียวที่แสดงถึงอำนาจของเทพเจ้าทั้ง 3 ภาพวาดบนกระดานที่ได้จากราชสถานในคริสต์-
ศตวรรษที่ 18 ได้แสดงรูปแบบเทพเจ้าทั้ง 3 และศักดิ์อู่นางชายของพระองค์ (รูปที่ 46)

(ข) ในพุทธศาสนา

การทำรูปพระพรหมในพุทธศาสนาส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติเป็น
ส่วนใหญ่ในรูปแบบของเทพชั้นรอง ในสมัยแรกๆ เช่น ในสมัยคันธาระ พระพรหมจะแสดงใน
รูปแบบของมนุษย์ธรรมดา ที่มีหัวครึ่งเดียวและมี 2 กร ตามคติการทำรูปเคารพของกรีกโบราณ
ที่ถือเอาความงามที่สมบูรณ์เป็นหลักใหญ่ แต่สิ่งที่ทำให้ทราบว่าเป็นพระพรหม ก็เนื่องจากสิ่งของ
ที่พระองค์ถือ และจากเรื่องราวตามพุทธประวัติว่าเข้ามาทำหน้าที่อะไร เช่น ตอนที่เทพทั้งหลาย
พากันไปอาราธนาพระโพธิสัตว์จากสวรรค์ขึ้นดูโลก (รูปที่ 71) เทพที่ขึ้นขานพระโพธิสัตว์ขึ้นมา
จะเป็นพระอินทร์และพระพรหม ปางประสูติ (รูปที่ 72) พระพรหมเกล้าผมทรงชฎาแบบฐานี
ถือธารองรับพระโพธิสัตว์ที่เสด็จออกจากพระครรภ์ของพระนางมหายา ปางแสดงยมกปาฏิหาร
ที่เมืองสาวัตถี พระอินทร์ยกพระหัตถ์อยู่ 2 นิ้วอยู่ทางเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าที่ประทับบนดอกบัว
โคกนันทมวง เบื้องขวาเป็นพระพรหมถือกมณีนพ (รูปที่ 73) ต่อมาในสมัยอมราวดีตอนปลาย
ต่อกับสมัยคุปตะ อันเป็นสมัยที่เกิดรูปเคารพขึ้นอย่างมากมาย ทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นก็ทำตามคติในคัมภีร์ เทพที่มีหลายเศียรหลายกรได้เข้ามามีอิทธิพลในการทำรูปเคารพในพุทธศาสนาที่มีอยู่เดิม คือช่างได้นำลักษณะของเทพที่มีชื่อพ้องกันอยู่ทั้งในศาสนาพุทธและพราหมณ์ให้มিলักษณะเดียวกัน เหตุนี้พระพรหมในศาสนาพุทธจึงมีการแสดงเป็นเทพที่มี 4 เศียร 4 กร เช่นภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงปางประสูติที่ถ้ำอชันดาพระพรหมมี 4 เศียร 4 กร ถือซ้อนตักเนย คัมภีร์ อักษมาลา และกัมมัทธ (รูปที่ 74) แต่บางครั้งพระพรหมก็ยังแสดงเป็น 2 กรเช่นเดียวกับรูปเคารพของพราหมณ์ ในสมัยแรกๆ (รูปที่ 10-11-12) แต่ลักษณะ 4 พักตร์ดูจะเป็นลักษณะเฉพาะที่ชี้ให้เห็นว่าเป็นพระพรหมที่แน่นอนลงไป เช่นรูปปางประสูติของพระพุทธเจ้าในสมัยอมราวดีตอนปลายหรือสมัยคุปตะตอนต้น (รูปที่ 75) พระนางมายาเห็นชวากิ่งสาละพระพุทธเจ้าประทับยืนบนดอกบัว มีพระอินทร์และพระพรหมพาดูอยู่ข้างบนกำลังเห็นว่าและดอกไม้งดงามพระพุทธเจ้า และในสมัยคุปตะ (รูปที่ 76) พระนางมายาเห็นชวากิ่งสาละอยู่ตรงกลาง พระพุทธเจ้าประทับยืนบนดอกบัวทางด้านขวา มีพระพรหม 4 เศียร 2 กร ถือช่อใบกอยู่ทางด้านซ้าย พระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์สมัยปาละ (รูปที่ 77) พระพรหมมี 4 พักตร์ 2 กร ถือช่อจามรีและกัมมัทธอยู่ทางเบื้องขวา พระอินทร์ยืนถือศรอยู่ทางเบื้องซ้าย

ต่อมาในยุคที่ลัทธิมหายานและตันตระเป็นที่นิยมกันในอินเดียภาคเหนือและแพร่เข้าไปในธิเบตและเนปาล พระพรหมและเทพของศาสนาพราหมณ์อื่นๆกลายมาเป็นเทพชั้นรองอย่างแท้จริง แสดงในคติที่ว่าศาสนาพุทธอยู่เหนือศาสนาพราหมณ์ มักจะทำรูปพระโพธิสัตว์เหยียบบนเทพเจ้าทั้ง 3 ของพราหมณ์ เช่นรูปพระพรหม พระวิษณุ พระศิวะแสดงที่เท้าของพระโพธิสัตว์เอกหัตถ์ (รูปที่ 100) และ เทพสัมวระ ยิดา (Samvara Yidam) มีมือถือเศียรพระพรหม 4 หน้าไว้ (รูปที่ 101-102) แต่ลักษณะของพระพรหมก็ได้เข้ามาเป็นลักษณะของพุทธเทพด้วย เช่น เศียรทั้ง 4 ของเทพสัมวระ ยิดา ที่มีการเปล้าผสมคล้ายพระพรหม (รูปที่ 101-102) การทำรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 5 เศียรเลียนแบบมาจากเศียรของพระองค์ (รูปที่ 103) และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 4 กรมีการถืออักษมาลาและคัมภีร์เช่นเดียวกับพระพรหม (รูปที่ 104)

เนื่องจากหน้าที่ของพระพรหมได้เปลี่ยนแปลงไป พระพรหมได้มารวมอยู่กับเทพผู้พิทักษ์กฎทั้ง 8 ซึ่งมีความรับผิดชอบกว้างขวาง พระพรหมได้กลายมาเป็นพระพรหมชาวที่มี

ลักษณะใหม่คือ มีสัญลักษณ์คือ คานและชาพทะ (Khadga) มีทาทะคือ มาขาวหรือ
มังกกร เป็นเทพเจาแห่งสงคราม แต่ไม่คอยแสดงท่าทางดุร้าย จะเฝ้าอยู่บนมาขาวกวัดแกว่ง
คานหรือธนูอยู่ หลังมงกุฎของพระองค์ทำเป็นรูปดาบไตรศรียะ ซึ่งอาจมีรูปพอยสังข์อยู่ในนั้น
ใต้อาภรณ์ที่คลุมปลิวไสวและมีเสื้อแขนยาว ถาดแสดงรวมกับพระเจาแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่ของโลก
องค์หนึ่งใน 5 องค์ จะทรงแกะตัวผู้ บางครั้งจะแสดงว่ามี 4 เทียร เช่นเดียวกับในตำนาน
พราหมณ์ ซึ่งในกรณีนี้จะถือธรรมจักรที่หน้าอกด้วยมือขวา และมือซ้ายอยู่ในท่าประทานอภัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เชิงอรรถที่ 2

- 1) บทความบรรยายในการเรียนวิชา ศิลปอินเดีย ประจำภาคการศึกษาปลาย ปีการศึกษา 2522
คร. บาสุข อินทรารุช

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คติการนับถือพระพรหมในประเทศต่างๆ

(ก) คติในศาสนาพราหมณ์

(1) ในกัมพูชา ในกัมพูชาได้มีการสร้างเทวาลัยถวาย "พระเชนบดีศวร" คือปราสาทบันทายปรีจัน ที่เกาะแกร์ ซึ่งคำว่า "อิศวร" หรือ "พระเชนบดี" "สยัมภู" นี้เป็นคำที่เติมถวายแก่เทพผู้ยิ่งใหญ่ของศาสนาฮินดู คือใช้เติมไว้ทั้งพระศิวะ นารายณ์และพระพรหม คติการสร้างและการนับถือพระพรหมไม่มีลัทธิเป็นเอกเทศ ถือว่าจะนับถือร่วมกับพระศิวะและพระวิษณุ ในลัทธิตรีมูรติ

ได้มีการสร้างเทวาลัยถวายแด่ตรีมูรติ ที่มีเทวาลัยสำหรับพระอิศวรอยู่ตรงกลาง พระนารายณ์อยู่ทางทิศเหนือและพระพรหมอยู่ทางทิศใต้ จากจารึกบนหลักประณต ซึ่งสลักในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. 1487 - 1511) ถูกนำมาใช้ใหม่ที่ปราสาทพุกีศวร ปราสาทพนมกรมและพนมบก ซึ่งสร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1432 - 1444) เทวาลัยทั้งหมดที่กล่าวมานี้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งการสร้างเทวาลัยตามลำดับที่กล่าวมานี้ตรงกับความเชื่อในลัทธิไวศณวีกาย โดยนับถือว่า พระอิศวรออกมามีอำนาจเหนือพระอิศวรองค์สูงสุด ขณะที่พระพรหมเสด็จออกมาจากเบ้องขวาและพระนารายณ์ออกมาจากเบ้องซ้ายของพระองค์ ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าลัทธิไวศณวีกายได้เคยสร้างเทวาลัยถวายแด่ตรีมูรติ (1)

นอกจากนี้ในกัมพูชา ได้มีการรวมศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์เข้ากับประเพณีพื้นเมือง เช่น การนับถือคาวตักกัลลิสส์ ซึ่งเป็นสิ่งคุ้มครองบ้านเมืองที่ได้มาจากพระพรหม (2)

(2) ในชนเผ่าจาม พระพรหมได้รับการนับถือบ้าง แต่เนื่องจากศาสนาพราหมณ์อยู่ได้ไม่นาน เพราะเทพพื้นเมืองมีคตินับถือมาก และเมื่อศาสนาอิสลามเข้ามาทำให้ศาสนาพราหมณ์มีการปฏิบัติที่เลวลง ความเชื่อสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ต้องอยู่กับลัทธิไวศณวีกาย ลักษณะการสร้างรูปเคารพต่างๆเสื่อมลง เทพหลักในศาสนาพราหมณ์ที่มีนับถือกันอยู่ก็คือ ศิวะ อนุมา วิษณุ ลักษมี พระพรหมเองก็ได้ถูกแทนที่โดยเทพใหม่ๆมากมาย (3)

(3) ในชวา คติความเชื่อในทางศาสนาหลังจากที่ชวาเป็นอิสระจากสุมาตราราว ค.ศ. 860 กษัตริย์ชวาได้กลับมาจากทางตะวันออก มาตั้งเมืองอยู่ที่ปรัมบันัน

(Prambanan)

ในขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่ยังศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธต่าง

ก็เป็นที่ยอมรับร่วมกัน แต่มีศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นศาสนาประจำราชสำนัก จันท์ต่างๆ
ที่สร้างขึ้นจึงถวายแด่พระศิวะเป็นส่วนใหญ่ เช่น จันท์โลโรจกรัง ซึ่งเป็นจันท์ในศาสนาพราหมณ์
ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชวา ประกอบด้วยส่วนประกอบย่อยๆ คือ วิหาร 8 องค์ ตั้งอยู่บนกำแพงระเบียง
รอบห้องสวดมนต์ มีกำแพงล้อมรอบ 2 ชั้น วิหาร 3 องค์ ภายในกำแพงถวายแด่พระพรหม
วิญญูและศิวะ แด่องค์พระศิวะจะเป็นองค์ที่ใหญ่ที่สุด (4)

ที่จันท์บริเวณนั้นเองได้มีรูปภาพสลักเล่าเรื่องถึงรามายณะ มีเทพต่างๆและ
พระพรหมประทับที่เศียรพระวิญญู เพื่อขอให้ช่วยอวตารเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ (5)

(4) ในไทย ศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาในดินแดนแถบนี้มานานแล้ว
แต่แพร่หลายอยู่ในหมู่ชนชั้นสูงในราชสำนักและกษัตริย์ ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น
เศียรพระพรหมในงานสงกรานต์และพิธีกรรมของกษัตริย์เท่านั้น และแพร่เข้าไปในชนบทประเพณี
อื่นๆ คนไทยธรรมดาไม่ค่อยมีผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ แต่พระพรหมกลับเป็นเทพที่ได้รับการนับถือ
อย่างแพร่หลายติดกับในที่อื่นๆ และพระพรหมก็ไม่ได้รับการนับถือในลัทธิศาสนาพราหมณ์อย่างแท้
จริง แต่ได้รับการนับถือในลัทธิว่า เป็นเทพใจที่ประทานอะไรต่างๆ และเชื่อว่า เป็นผู้กำหนด
ดวงชะตาของมนุษย์ จึงมีผู้ไปบนขอให้สำเร็จผลตามที่ตนปรารถนา โดยนำสิ่งของที่พระพรหม
พอใจเป็นเครื่องสังเวย เชื่อว่ามีท้าวพราหมณ์ลงมาโปรดมนุษย์วันละองค์ สามารถแบ่งภาค
ได้ไปในที่ต่างๆแห่งพร้อมกัน แล้วแกมฤๅษีที่สร้างมาตั้งแต่เมื่อเป็นมนุษย์

การบูชาพระพรหมแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

(1) ประเภทธรรมดา หรือการสักการะบูชาเป็นประจำทุกวัน

(2) ในกรณีพิเศษ เมื่อต้องการขออำนาจ ขอพระซึ่งเป็นการบูชาเฉพาะ
ครั้งคราว และทวีสักการะในวันพระเทศกาล

ในการบูชาควรจะมีขั้นตอนดังต่อไปนี้ :-

(1) การเลือกสถานที่บูชา ให้ตั้งในสถานที่อันควร แต่ให้ต่ำกว่าพระพุทธรูป
เช่น ใกล้หิ้งพระ หรือโต๊ะหมู่บูชาด้านหัวนอนหรือหน้ามุข

(2) ที่สักการะบูชาเป็นทั้งไม้หรือโต๊ะเล็กๆ ขนาดวางเครื่องสักการะบูชา
ปูด้วยผ้าขาว

(3) เครื่องสักการะบูชา มีกระดางรูป 1 ใบ มงกัณคอกไม้ 1 ฎู เขิงเทียน 1 ฎู โฉนควัใส่ข้างตอก 1 โต พานแก้ววางคอกไม้ 7 สี พานใส่กระหง 1 ที่

(4) การถวายเครื่องสักการะ คอกไม้ 7 สี 1 กระหง หรือคอกไม้ 1 คอก หิงระลึกไว้เสมอว่าคอกไม้หิงหอมหิงถูกล้อธชาติ

คอกไม้ขาว 7 คอกใส่ในอีกนัยหนึ่งทีเหลือ ถ้าไม่มีคอกไม้ขาว ก็ใช้คอกไม้ อื่นแทนในจำนวนเท่าๆกัน คอกไม้ก็ต้องเปลี่ยนทุกครึ่งเมื่อเพ็ชว หรือ 3 วันเป็นอย่างช้า จดรูป บูชา 7 คอก เขิง 7 เฒ (โปรคเลข 7) ฉนั้นในปัจจุบันนี้เพื่อความสะดวกแก่ผู้จะไปบูชาพระ พรหม จึงมีผู้จักบูชา ประกอบด้วยรูปเขิงและมัลล 7 สี 7 คอก ขายตามหน้าสถานบูชา พระพรหม

(5) การกล่าวคำบูชาทำในคอนเช้า เวลา 7.00 น. หรือค่ำเวลา 19.00น. โดยกล่าวว่า "ข้าพเจ้าขอกระทำการสักการะบูชาท่านท้าวพรหมผู้เป็นใหญ่ ๗ สรวงสวรรค์ ด้วยความเคารพอย่างสูง ข้าพเจ้าขอถวายเครื่องสักการะ (สิ่งของ)นี้ ขอพระองค์ท่านจงเป็นสุข และทรงสำเร็จทุกประการ ขอให้ความจงใจ ความเจริญ มีไปทั่วทุกฝ่าย ขอให้ความสุขสบายทั่วทุก มีรายคายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีอายุยืนนานสืบไป ขอให้ข้าพเจ้าเป็นที่รักของคน ทั้งหลายทั้งปวง สิ่งไรจงกลายดี ขอให้ชื่อเสียงเกียรติยศรุ่งเรืองยิ่งใหญในสมณคณ..... (และอื่นๆตามแต่จะอธิษฐานเอาเอง) ด้วยเดชอำนาจของท่านท้าวพรหมผู้เป็นใหญ่ ๗ สรวง- สวรรค์ทุกประการ" กรณ 3 ครั้ง รอใหญ่เขิงนมคก่อนจึงดา กล่าว "เสถียรังกลาชาจาเม" 3 จบ จึงกินของและเก็บได้ (6)

นอกจากนี้ยังมีปรากฏในวรรณคดีไทย มาตั้งแต่ครั้งเดิม เช่น จากโองการเขิงน้ำ

โอมไชยะชัย	ไชโยสัพพรหมญาณ
มหเสียรเกล้า	เจ้าทลั้วทอง
คชองเพือขุนทวน	ทวนรังกลอสินก่อฟ้า
ท้าวจตุรทิศ	ฯลฯ

ในนิราศศรีปราชญ์

เรือนรำน้ำเนตรลวน

มวลงนุสัตัวจอมจุม

พระสุเมรุเปื่อยเป็นคม

หากอกนิษฐพรหมฉวย

พื้นเนตรภูวนาถตั้ง

พักตร์ 4 8 โสภพิ้ง

ภกษณัทนกรเลอหลัง

ส่องมิโยทวารื้อ

โคลงนิราศเรณิหร

สีหนามปายหนา

ศรีเนตรลุ่มฉวี

นารายณ์บรมสันธุ

ส่องโสกสามเงาฟ้า

ถึงพรหม

ชีมวย

ทบทวลงนา

ชีฟว จึงคง

คาระวังโคษา

อันอื้อ

นาคหลับ ฉาพอ

เทพทว ทำเมิน

ภูดิน

แหล่งหลา

นาคิน

บเอื้ออาทร

แสดงว่าพระพรหมก็มีบทบาทมากพอสมควร และจะเห็นได้ว่า การบูชาพระพรหมของคนไทยเป็นไปเพื่อความสุขสำราญลาภยศส่วนตนโดยแท้ มิได้คำนึงถึงหลักธรรมหรือการปฏิบัติธรรมอันใด นอกจากเห็นว่าพระพรหมเป็นเทพผู้ใจดีผู้ประทานพรต่างๆเท่านั้น

(5) ในธิเบศ ศาสนาพราหมณ์ไม่แพร่หลาย

(6) ในเนปาล ศาสนาพราหมณ์ไม่แพร่หลาย พระพรหมถือว่าเป็นเทพ

ชั้นรอง

(7) ในพม่า ศาสนาพราหมณ์ในประเทศไม่เป็นที่ยอมรับมากนัก

จนดูเหมือนว่าพม่าไม่ได้รับอิทธิพลของพราหมณ์เลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ลัทธิมหายานได้แพร่เข้าไปจากทางเหนือของประเทศอินเดีย ซึ่งมีพิธีทางศาสนาเทวบูชาต่อพระเจ้าและเทพเจ้าต่างๆคล้ายคลึงกับศาสนาพราหมณ์ รูปเคารพศาสนาพราหมณ์ในพม่ามีความสำคัญน้อยมาก ทั้งจำนวนและรูปแบบ (7)

พระพรหมวิปัสสนาและอิทธิพลอย่างมากในพม่า ไม่มีเทวดานที่บูชาเป็น
เอกเทศและมีบริวารน้อย มีการสลักรวมกับภาพพระศิวและวิษณุ ในปางอนันตสโยชา (8)

ที่เมืองสะเทิม (Thaton) และหมาวสะ (Hmawza)

คติในศาสนาพุทธ

ประเทศต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลศาสนาต่างๆจาก
อินเดีย ศาสนาพราหมณ์และพุทธซึ่งการที่จะเลือกว่าศาสนาใดจะยิ่งใหญ่กว่าศาสนาใดขึ้นอยู่กับ
กับกษัตริย์ผู้เป็นองค์ศาสนูปถัมภ แต่ถึงแม้ว่ากษัตริย์จะเป็นพุทธมามกองค์อุปถัมภ์ของศาสนา
พุทธ แต่ก็ยังคงรับพิธีกรรมและคติความเชื่อบางอย่างของพราหมณ์เข้าไปด้วย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พม่าและไทยเป็นดินแดนที่นับถือศาสนาพุทธ
ลัทธิหินยานอย่างเคร่งครัด โดยมีการสืบทอดพุทธศาสนาจากลังกาโดยตรง พม่าในส่วนที่ติดกับ
อินเดียตอนเหนือได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธลัทธิมหายานบ้าง ซึ่งการรับอิทธิพลพุทธมหายาน
นี้อาจเป็นส่วนช่วย ผิดกับศาสนาพราหมณ์ ไม่ให้เข้ามาแพร่หลายในพม่า เนื่องจากในลัทธิ
หินยานนี้มีการนับถือพระเทพเจ้าองค์หนึ่ง เช่นเดียวกับ การนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์
พระพรหมที่ปรากฏจึงกลายมาเป็นเทพขึ้นเองในศาสนาพุทธซึ่งที่ปรากฏในพุทธประวัติ และพระ
ไตรปิฎกที่ได้รับมาจากลังกา (ที่กล่าวมาแล้วในเรื่องคติพระพรหมในพุทธศาสนา) ส่วนดินแดน
ประเทศกัมพูชาและชวาเป็นประเทศที่นับถือศาสนาพราหมณ์เป็นเวลานาน มีศาสนาพุทธบ้าง
เพียงบางราชวงศ์ หรือมีที่สนับสนุนศาสนาพุทธบ้างเพียงบางราชวงศ์หรือเพียงกษัตริย์บางพระ
องค์เท่านั้น ในชวาศาสนาพุทธรุ่งเรือง ในสมัยราชวงศ์ไศยเลนทร์ คือในราวคริสต์ศตวรรษที่
9 ซึ่งผลก็เปลี่ยนกันยิ่งใหญ่กับราชวงศ์สินชัย ซึ่งมีศาสนาฮินดู

ส่วนในกัมพูชามีการนับถือพุทธศาสนาก็น้อย่างรุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าชัยวรมัน
ที่ 7 (ศตวรรษที่ 2-3) แต่เทวมนั้นก็นับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งสองประเทศนี้นับถือศาสนาพุทธ
มหายานอาจเป็นเพราะเดิมมีศาสนาพราหมณ์มาก่อน การที่จะเปลี่ยนความเชื่อของคนที่
โดยสิ้นเชิงเป็นการยาก และทำให้เกิดการจลาจล จนมีการเปลี่ยนจากพราหมณ์มาเป็นมหายาน
ซึ่งมีลักษณะของศาสนาคติความเชื่อคล้ายๆกัน จึงไม่เป็นการยากและเป็นการรักษาสถานะของ
กษัตริย์ไว้อย่างมั่นคง

เนื่องจากศาสนาพุทธทั้งหินยานและมหายานนับถือพระพุทธรูป ใช้พระพุทธรูป

ประวัติเล่มเดียวกัน ก็มีวิธีใช้คล้ายๆกัน เพียงแต่แตกต่างกันตรงที่มีอภิธาน ศัพท์พระพรหม
ที่เข้ามาจึงมีลักษณะเหมือนกับพินยาน

ศาสนาพุทธในธิเบตและเนปาลนั้นเป็นศาสนาพุทธในลัทธิมหายานและตันตระ
โดยแท้ การนับถือพระพรหมในดินแดนแถบนี้ไม่ได้เป็นเทพเจ้าของพราหมณ์อีกต่อไป แต่กลับ
เป็นเทพชั้นรองในศาสนาพุทธหรือเทพคู่ราชทั้ง ๘ ที่คุ้มครองโลก แต่ถึงกระนั้นก็เป็นองค์ที่ดูราย
น้อยที่สุด นอกจากนี้คุณสมบัติต่างๆของพระพรหมได้กลายเป็นคุณสมบัติของพุทธเทพบางองค์ไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เชิงอรรถที่ 3

- 1) ศ. น.จ. สุภัทรทิศ ศิริกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, กรุงเทพฯ, พิมพ์, 2516, หน้า 93-94
- 2) J. Hackin & Others, Asiatic Mythology, London, George G. Harrap & Co., Ltd., 1963, หน้า 213
- 3) เลมเก็ม, หน้า 226-228
- 4) Ananda K. Coomaraswamy, History of Indian Indonesian Art, New York, Dover Publication Inc., 1965, หน้า 206-209
- 5) J. Hackin & Others, เลมเก็ม, หน้า 233-235
- 6) มณีรา อินทรอร่าม, ทวารวดี, กรุงเทพฯ, ความรู้คือประทีป ฉบับที่ 2 ปี 2522, หน้า 6-11
- 7) Ray Nihar-Ranjan, Brahmanical Gods in Burma, Calcutta, University of Calcutta, 1932, หน้า 22-23
- 8) Gordon H. Luce, Old Burma - Early Pagan Period, Vol. 1-3, New York, J.J. Augustin Publisher, 1970, หน้า 210

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์ศิลปกรรม

การทำรูปเคารพพระพรหมในประเทศต่างๆ

ศาสนาพราหมณ์

(1) ประเทศกัมพูชา

เนื่องจากพระพรหมไม่ได้รับการนับถือเป็นเอกเทศในฐานะเทพที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์ แต่ก็ไม่ได้อิทธิพลถึงกับเป็นเทพชั้นรองและถึงแม้จะไม่มีเทวสถานเป็นของตัวเองก็ตามคือพบประติมากรรมรูปเคารพของพระพรหมในเทวาลัยในลัทธิตรีมูรติ ศติการทำรูปเคารพของพระพรหมในกัมพูชานี้ไม่ค่อยจะมีความน่าสนใจทางปฏิมาศาสตร์มากนัก เพราะเป็นการทำสืบทอดมาจากคติอินเดีย คือมีการทำเป็นรูป 4 พักตร์ 4 กร เกลาโกศามุนเป็นมวยอยู่เหนือเศียร ประทับนั่งอยู่บนปัทมอาสน์ (ฐานบัว) ในสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร พระพรหมมักจะทรงผ้า "โรฎฐี" เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาในสมัยเดียวกันที่พบมีเพียง 2 รูป เป็นพระพรหมที่อยู่ในศิลปะแบบไพรกเมง ที่ปราสาทสมโบว์ไพรกุก และพระพรหมจากปราสาทเขาแก้วในศิลปะแบบอังกะพองพระ ซึ่งกำหนดอายุได้จากพระเศียรที่สลักอย่างคร่าวๆ

ในสมัยเมืองพระนครทรงผ้าโจงกระเบนเช่นเดียวกับเทวดาองค์อื่นๆที่มีเครื่องประดับต่างๆแบบเขมร คือมีกระบังหน้า แต่ยังคงรักษามทรงชฎามงกุฎไว้เป็นลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ซึ่งมักจะมีประจำสวามิที่เกล้าไว้อีกหนึ่ง (รูปที่ 53) ซึ่งตั้งแต่ในสมัยนางแดงเป็นต้นมา เริ่มมีการสร้างเป็นภาพสลักลอยตัวเช่นที่ปราสาทพนมกรรม พนมบก พระพรหมประดิษฐานอยู่เหนือฐานกลมประดับด้วยกลีบดอกบัวไม่ว่าจะนั่งในท่าปัทมาสน์ (รูปที่ 52) ชัดสมาธิอย่างพิเศษจากปราสาทเขาเสดหรือประทับยืนปัทมปุระ (รูปที่ 54)

ภาพพระพรหมเหล่านี้เป็นประติมากรรมที่ทำจากหินทราย จึงทำให้เห็นพิกหาอไป

ภาพสลักปูนต่าเป็นองค์ประกอบต่างๆกัน เช่น เทวดานพเคราะห์ จะมีรูปพระพรหมทรงหงส์ (อันเป็นสัญลักษณ์) มีเพียงเศียรเดียว มี 2 กร ซึ่งอาจหมายถึงพระวรุณที่ทรงบังมาศกัณฑ์ที่จะเป็นลูกประจำอักษมาลา (1)

ภาพสลักบนกำแพงปรากฏรูปพระพรหมบนพาหนะ เหมะหงส์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมกับศักดิ์
ของพระองค์ (2)

รูปพระองค์กับพระวิฆณุและพระสิวะในปางตรีบุรุษในศิลปะแบบเกาะแกร์ที่
ปราสาทสมโบว์ไพรกุก ที่พระพรหมและพระนารายณ์แยกออกจากพระโสณชวาและชายของพระ
อิศวร ซึ่งประทับนั่งขัดสมาธิ (รูปที่ 57-58) นอกจากนี้ยังมีภาพสลักเรื่องราวของถึงโศกามูรติ
ที่มีทิวลึงค์อยู่ตรงกลางมีหงส์และหมู่ป่าอันเป็นสัญลักษณ์ของพระพรหมและพระวิฆณุอยู่ทั้งสองข้าง
โคกพระพรหมบนพาหนะทางทิศตะวันออกที่ปราสาทหินพิมาย แสดงภาพพระพรหมอยู่ตรง
กลางเป็นตัวละครสำคัญของภาพ มีการสู้รบกัน พระพรหมที่แสดงเป็นรูปที่มี 4 พักตร์ 4 กร (3)
(รูปที่ 55)

นอกจากนี้ยังมีการแสดงรูปกำเนิดพระพรหมในวิฆณุฐานะที่มีพระนารายณ์
บรรทมอยู่เหนืออนันตนาคราชมีพระพรหมประทับนั่งอยู่เหนือคอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากสะดือพระนารายณ์
และเรื่องราวของเทพเจ้าทั้งสามที่ปราสาทขาม (รูปที่ 56)

(2) จวน
มีลักษณะรูปเคารพเป็นของตนเองแต่ยังคงถือตามคติอินเดียอยู่คือ
มี 4 หน้าและทรงหงส์ศักดิ์สิทธิ์ (4)

(3) ชวา

รูปเคารพพระพรหมพบน้อยมาก ลักษณะรูปเคารพแสดงถึงความเป็น
นักบวชหรือนักปราชญ์ของพระพรหมก็จะแสดงท่าทางสำรวมสี่หน้าสงบ แต่ยังคงมี 4 พักตร์ 4 กร
เกล้าผมทรงชฎามงกุฎและมีสายจุกำแบบพราหมณ์ (รูปที่ 51) พระพรหมที่สลักจากหินเนื้อละเอียด
พบในศาสนสถานของไทวนิกายท่าสมทรงชฎามงกุฎ สวมผ้าไตรแต่มีวลกลายเป็นพวงตนเอง
สองมือข้างหลังถือลูกประคำ ทางขวาดือแช่ใบก ทางซ้ายสองมือพนาวางหงายบนหน้าตักประทับ
นั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์คอกบัว (รูปที่ 50) พระพรหมประทับยืนที่สิ่งหนึ่งสำหรับ มือขวาหลังหักหายไป
มือซ้ายหลังถือแช่ใบก สองมือพนาวางหงายบนหน้าตักประทับ มีลักษณะรูปคอกบัวตูม ซึ่งบรรจุภาชนะ
วิฆเนศวรอยู่บนสองข้าง มีภาชนะคล้ายขันโพน้าที่พวกพราหมณ์ชอบใช้มีการแสดงสัญลักษณ์ของ
พาหนะเป็นหัวห่านอยู่ทางด้านขวาล่าง (5) (รูปที่ 49)

(4) เนปาล

ได้มีการทำรูปพระพรหมร่วมกับเทพองค์อื่นๆ ลักษณะของพระพรหมมี 4
เศียร 4 กร ถือมาลัยลูกปัด คัมภีร์ พระพรหมในเนปาลไม่ได้มีความยิ่งใหญ่เหนือเทพองค์อื่นๆ
ดังในที่อื่นๆ (รูปที่ 47-48)

(5) พม่า

โคตมรูปพระพรหมที่เคร่งขรึมสลักจากหินเรียงเป็นแถวมีลายพื้นรูปดอกขา
อยู่รอบๆสลักแทรกอยู่ในฐานบัลลังก์ที่ Myebontha Payahla ซึ่งเป็นศาสนสถาน
ของมอญ พระพรหมเกล้าผมทรงสูง ทรงประมิต ลักษณะใบหน้าเคร่งขรึมส่ารวม นั่งขัดสมาธิ
บนฐานดอกบัวปัทมาสนะ มีอยู่ในปางนมัสการ (Namaskara) พระพรหมปรากฏมี
4 เศียร (เห็นเพียง 3) (รูปที่ 59-60) มีมือเพียง 2 มือ

พระพรหมแกะสลักเกือบจะลอยตัวบนหินทรายที่มีสีเทาตั้งอยู่ในท่าปัทมาสนะ
มีมือยกอยู่ในระดับอก ในปางนมัสการอันเป็นท่าแสดงความเคารพหรือสวดภาวนา ผมเกล้าทรง
สูงอย่างละเอียด ส่วนงามในแบบชฎามงกุฎ ผมทั้งสามมารวมกันเป็นอันเดียว มีเครื่องประดับ
ยอดเศียรเป็นรูปดอกบัว มีพระพักตร์สง่างาม ริมฝีปากอมยิ้ม แสดงถึงความดีใจ (รูปที่ 62)

เศียรพระพรหมที่พิพิธภัณฑพระโค มีการเกล้าผมทรงชฎามงกุฎที่ผมของพักตร์
สองข้าง ที่แสดงให้เห็นมารวมกับเศียรกลาง (รูปที่ 63)

รูปพระพรหมประทับนั่งในท่าปัทมาสนะอยู่เหนือดอกบัว ที่เห็นเป็นกลีบเล็กๆ
แลบออกมาเพียงเล็กน้อย มียกขึ้นในท่ายนมัสการ ผมเกล้าสูงแบบชฎามงกุฎอย่างละเอียดมี
ดอกบัวประดับอยู่บนยอด (รูปที่ 64-65)

ภาพลายเส้นพระพรหม มี 2 กร ทรงห่านป่า (หงส์) เหนือเศียรบน
โตนโธส (Abeyadana Tondoes) (รูปที่ 61)

(6) ในประเทศไทย

โคตมพระพรหม 1 เศียร 2 กร ทรงหงส์ที่ฐานเจดีย์บ้านโคกไม้เดน
จังหวัดนครสวรรค์ อันเป็นศิลปะทวารวดี (รูปที่ 66)

เทวรูปพระพรหมหล่อจากสำริด ศิลปะสมัยสุโขทัยซึ่งทำตามคติอินเดียมี
4 พักตร์ 4 กร แต่มีรูปแบบศิลปะไทย สมัยสุโขทัยคือมีพักตร์เหมือนพระพุทธรูปสมัยนั้น (รูปที่ 68)
ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ประเทศไทยได้รับเอาศาสนาพราหมณ์เข้ามาและโดยอม

พระพรหมยิ่งกว่าเทพเจ้าองค์อื่น ได้มีการเคารพบูชาเป็นเอกเทศ เช่น พระพรหมที่โบสถ์พราหมณ์ (รูปที่ 69) และพระพรหมที่เอรಾವดี อันเป็นต้นแบบของพระพรหมที่เป็นที่ขอพรของคนทั้งหลาย แม้พระพรหมในประเทศไทยจะมีพระพักต์เพิ่มขึ้นและสิ่งของที่ดีคือ ดีสิ่งของๆ เทพหลายองค์ก็ทรมแต่สัญลักษณ์ของพระพรหมคือ พักตร์ทั้ง 4 ก็ยังคงมีอยู่ (รูปที่ 70)

ในศาสนาพุทธ

การแสดงรูปพระพรหมแสดงในเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติเท่านั้น จะเห็นได้ว่า การทำรูปพระพรหมในศาสนาพุทธตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณเป็นต้นมา พระพรหมจะไม่มีลักษณะเช่นเดียวกับของพราหมณ์ คือ มีเพียง 2 กร และไม่ถือของครบตามกัมภีร์ของพราหมณ์ แต่ออกมาในรูปผู้ทำพิธี เป็นพราหมณ์ผู้ยิ่งใหญ่หรือเป็นเทพบริวาร ถึงแม้พระพรหมจะยังเป็นผู้ทรงคุณวิเศษ แต่ก็ไม่ได้เป็นผู้หมดทุกอย่างเป็นผู้ดังอยู่ตลอดไป ตามคติในศาสนาพราหมณ์อีกต่อไป สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นพระพรหมอย่างเด่นชัด คือพักตร์ทั้ง 4 ของพระองค์เท่านั้น

(1) กัมพูชา ในช่วงที่พุทธศาสนาเจริญอยู่ในดินแดนเขมร ซึ่งที่รุ่งเรืองที่สุดคือในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เรื่องราวที่ทำเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน เป็นส่วนใหญ่ ในเรื่องของพระพุทธเจ้าจริงๆ นั้นมีน้อย เรื่องราวในพุทธประวัติยังคงเป็นเรื่องเดิมคติเดิมจากอินเดีย แต่ลักษณะของศิลปะได้แตกต่างออกไป เป็นศิลปะแบบกัมพูชาอย่างเต็มที่ ทั้งลักษณะหน้าตาและเครื่องแต่งกาย เช่น ในปางประสูต พระพรหม 4 เศียร 2 กรมารอรับพระพุทธเจ้าที่ประสูตจากพระปรีชของพระนางสิริมหามายาตามแบบคติอินเดียเดิม (รูปที่ 84) และภาพหลายเส้นจำลอง พระพุทธเจ้าทรงตัดพระโมลี พระพรหมมาถูกเข้าทำทำอันขลุ่ยต่างๆ เอาไตรจีวรมาถวายและรับเครื่องทรงเดิมของพระพุทธเจ้าไปประดิษฐานในพุทธเจดีย์ในพรหมโลก (รูปที่ 85)

(2) ชวา ภาพสลักบนกำแพงแสดงเรื่องพุทธประวัติที่โรหุโธ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรรม พระพรหมนำเครื่องอัฐบริขารมาถวายพระพุทธเจ้า (รูปที่ 82-83)

(3) ธิเบต นิยมทำภาพวาดบนผ้า และการทำรูปสำริด ไม่พบว่ามีการทำจากหิน ภาพวาดปางประสูต พระพรหมถือผ้ามารอรับพระพุทธเจ้าที่ออกมาจากพระปรีชของพระนางสิริมหามายา และคอยแผ่อย่างใกล้ชิดในการเสด็จพระราชดำเนิน 7 ก้าว พระพรหม

แสดงโดยเศียร 4 เศียร (รูปที่ 78) พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์หลังจากการเสด็จ
โปรดพุทธมารดาบนภูเขาเป็นรูปพระนางมาชากุลเชอาอุที่พระบาทของพระพุทธเจ้า ถัดมาทาง
ซ้ายเป็นรูปพระสงฆ์พาสะอยู่ในอากาศอันเป็นสาวกของ MAUDGA LYAYANA ผู้ซึ่งเชิญพระ
พุทธเจ้าเสด็จลงพื้นโลกอีกครั้ง มีพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ประทับลั่นกันขึ้นไป มีการจัดองค์ประกอบ
อันแสดงถึงการเคลื่อนไหว วิถีกรรมเพนแห่งสถาปัตยกรรมโครงสร้างบันได 3 อันสำหรับพระพุทธ
เจ้าโดยมีพระพรหมและพระอินทร์ตามมาส่งเสด็จถึงฐานบันได (รูปที่ 79) ภาพพระพุทธเจ้า
แสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวิตรี เป็นการแบ่งภาคของพระพุทธเจ้า แนวกลมด้วยเทพและพระสงฆ์
มีแสงหลายสีเป็นรัศมีวงกลมล้อมรอบพระพุทธเจ้าองค์ใหญ่ และมีพระพุทธเจ้าองค์เล็กๆประทับ
นั่งบนดอกบัวในท่าเดียวกัน เทพที่เห็นชัดกว่าองค์อื่นคือ พระพรหมที่มีหลายเศียร พระอินทร์
และกลุ่มพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ส่วนล่างของภาพแสดงถึงการทออย่างไม่เป็นทวนของพวก
นอกศาสนา (รูปที่ 80) และรูปสำริดในลักษณะเดียวกัน (รูปที่ 81)

(4) พม่า โคตมไมและสลักถรณ์ปิดทอง ปางประสูติ มีพระพุทธเจ้า
เสด็จออกจากพระครรภ์ของพระนางมาชา มีพระพรหม 4 พักตรรองรับอยู่ข้างขวา (รูปที่ 86)
และปางเสด็จลงจากดาวดึงส์เป็นไมแกะสลักสีดำ เทพที่หะโล พระพุทธเจ้าประทับขึ้นในทวารวิมุกต
อย่างสง่างามคล้ายกำลังเดินบนฐานดอกบัว พระพรหมมองเห็นเพียง 3 พักตร มีฉัตรชฎามงกุฏ
ถือฉัตรขึ้นหิงบันไดอยู่ทางขวา ทางซ้ายเป็นรูปพระอินทร์สวมชฎาถือหม้อนกกาน (รูปที่ 87)
นอกจากนี้ที่ศาสนสถานนันทยา (Nanpaya) ที่หะโล อันเป็นพุทธสถานสำหรับสมเด็จพระสังฆราช
มกุฏ สร้างขึ้นในราว ค.ศ. 1060 - 1070 มีเสาหินสลักอย่างมากมายล้อมรอบส่วนกลาง
ซึ่งเป็นคูหาไม้แทนฐานรอบๆฐานตรงกลาง ซึ่งในปัจจุบันวางแปลนและสันนิษฐานว่าคงจะเคยมี
พระพุทธรูปสำริดประทับขึ้นขนาดเท่าคนจริงประดิษฐานอยู่ เสาแต่ละต้นเป็นเสาสี่เหลี่ยม และ
ด้านใน 2 ด้านจะสลักเป็นภาพปูนดำรูปพระพรหม ซึ่งนั่งในทวารธรปรียกาสณะ ภายในดอกบัว
ป่าที่สวยงาม มือทั้ง 2 ข้างประคองดอกไม้อัน 2 ดอก พระพรหมเห็นเศียรเพียง 3 พักตร เกล้า
ฉัตรชฎามงกุฏอย่างหรูหรา บนยอดประทับด้วยดอกไม้อัน 2 เศียรถึงตรง ขาข้างที่นั่งขึ้นมีข้อ
ศอกวางบนขาที่ขึ้นนั้น แต่งตัวแบบพราหมณ์ มีหูใหญ่ ใบหน้ามีความเคลื่อนไหวมากกว่าจะเป็น
ความสงบขี้นิรันดร์ของพระพรหมของพราหมณ์ (รูปที่ 88-89)

(5) ไทย ศาสนาพุทธและพราหมณ์ได้เข้ามาในดินแดนแถบนี้มานาน

เชิงอรรถที่ 4

- 1) ศ. น.จ. สุภัทรทิศ ศิริกุล, ประติมากรรมขอม, กรุงเทพฯ, นิคมสารศิลปากร ปีที่ 12 เล่ม 5, มกราคม 2522, หน้า 86-87
- 2) J. Hackin & Others, Asiatic Mythology, London, George G. Harrap & Co.Ltd., 1963, หน้า 266
- 3) ชนิก อยู่โพธิ์, พรหมสี่หน้า, พระนคร, กรมศิลปากร, 2509, หน้า 25-28
- 4) J. Hackin & Others, เซมเท็ม, หน้า 226-228
- 5) J. Hackin & Others, เซมเท็ม, หน้า 223-225

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

- 1) J. Mackin & Others, Asiatic Mythology, London, George G Harrap & Co. Ltd., 1963
- 2) A.A. Macdonell, Vedic Mythology, New Delhi, S.B. Singh Idological Book House, 1971
- 3) J.L. Shastri, Ancient Indian Tradition & Mythology, Siva Purana Vol. 1-3, Delhi, Motilal Banarsidas, 1973
- 4) Hienrich Zimmer, Philosophies of India, New Jersey, Princeton University Press, 1971
- 5) W.J. Wilkins, Hindu Mythology Vedic & Puranic, Delhi, Delhi Book Store, 1972
- 6) Alicia Matsunaga, The Buddhist Philosophy of Assimilation, Japan, Charles E. Tuttle Company, 1969
- 7) Robert Turner Hume, The Thirteen Principal Upanishads, Madras, Oxford University Press, 1965
- 8) T.A. Gopintha Rao, Elements of Hindu Iconography Vol. 2 part 1-2, Delhi, Motilal Banarsidass Idological Publisher, 1968
- 9) Daigan & Alicia Matsunaga, Buddhist Concept of Hell, New York, Philosophical Library Inc., 1972
- 10) Ray Nihar-Ranjan, Brahmanical Gods in Burma, Calcutta, University of Calcutta, 1932
- 11) Gordon H. Luce, Old Burma-Early Pagan Period, Vol. 1-3, New York, J.J. Augustin Publisher, 1970
- 12) Anada K. Coomaraswamy, History of Indian Indonesian Art, New York, Dover Publication Inc., 1965
- 13) Veronica Ions, Indian Mythology, New York; Paul Hamlyn, 1967
- 14) H.H. Wilson, The Vishnu Purana, Calcutta, Punthi pustak, 1961

สารบาปรูป

รูปที่		หน้า
1)	เทพเจ้าทั้ง 3 ของฮินดู	1
2)	การจัดระบบเทพ	
3)	การประดิษฐานรูปพระพรหมร่วมกับพระศิวะและพระวิษณุ	2
4)	การบูชาพระพรหม	
5)	พระพรหม 5 เศียร ประทับบนหงส์	
6)	พระพรหม 5 เศียร ประทับนั่งบนคอกกบัว	
7)	พระพรหมประทับนั่งบนบัลลังก์	3
8)	พระพรหมประทับนั่งบนเสื่อที่พาดจากหงส์	
9)	พระพรหมเป็นหนึ่งในผู้รักษจักรวาล	4
10)	ภาพสลักหินพระพรหม 4 เศียร ประทับนั่งบนบัลลังก์คอกกบัว มี 2 กร สมัยคุปตะ	
11)	พระพรหมสำริด 4 เศียร 2 กร สมัยคุปตะ	
12)	ภาพเขียนปูนต่างๆ	
13)	ภาพสลักรูปพระพรหมสมัยชาลुकยะที่โอโมล	5
14)	พระพรหมในศาลาสถาณพระศิวะ ที่โอโมล	
15)	พระพรหมประทับนั่งบนบัลลังก์คอกกบัวในสมัยเดียวกัน	
16)	พระพรหมประทับนั่งบนบัลลังก์คอกกบัว สมัยโจทะคอนทอน	
17)	พระพรหมในช่องกำแพงคานเหนือของแท่นบูชา ศาลาสนสถานพระศิวะ ที่คิฐวาทิ	6
18)	พระพรหม ไต่จาก กุมภโกถัม	
19)	พระพรหมประทับยืนในซุ้มกำแพงคานเหนือของศาลาสนสถานพระศิวะ ที่คิฐวาทิ	
20)	พระพรหมสมัยชาลुकยะ ไทยสาละ พิพิธภัณฑสถาน	
21)	พระพรหมในศาลาสนสถานพระศิวะในสมัยเดียวกัน	7
22)	พระพรหมไต่จากโลปาระ	
23)	พระพรหม ไต่จากราวสถานคอนไค์ คริสตศักราชที่ 14	
24)	พระพรหมสำริดในประภาวดี พิพิธภัณฑสถาน	
25)	ภาพถ่ายเส้นแสดงการถวนเกษียรสมุทร	8
26)	อวตารทั้ง 10 ของพระวิษณุ	
27)	ภาพถ่ายการถวนเกษียรสมุทร ในอวตารทั้ง 10 ของพระวิษณุ	

รูปที่	หน้า
28) กำเนิดพระพรหมในวิฆเนศวรปุราณะ พระพรหมประทับนั่งบนดอกบัวที่บุคซันมาจาก พระนาภีของพระนารายณ์	9
29) ภาพสลักเรื่องเดียวกัน	
30) ประติมากรรม พระพรหมเป็นผู้ประกอบพิธีแต่งงานให้พระศิวะและปารวตี	10
31) จิตรกรรม เรื่องเดียวกัน	
32) พระพรหมเฝ้าพยานในการพิสูจน์ความรักของนางระคิ	11
33) พระพรหมรชมกับเพื่อน ๆ ไปบูชาพระศิวะและพระศุนามนเขาโกดาส	
34) การบูชานางพुरुคา	
35) การแสดงรูปพระพรหมร่วมกับพระศิวะนารายณ์	
36) พระพรหมและพระวิฆณุ ปรากฏร่วมกันในปางสิง โกลาบุตรติ พระพรหมทรงหงส์	12
37) เรื่องเดิม พระพรหมปรากฏที่ฐานของสิงค์	
38) พระศิวะไกรวาระถือเคียวของพระพรหม	
39) ภาพสลักปางตรีปุราณะทกะบุตรติ ที่ถ้ำเอโดรา พระพรหมเป็นสารภีขันธนาให้พระศิวะ	13
40) ภาพสลักเรื่องเดียวกัน	
41) การรวมอำนาจของเทพเจ้าทั้ง 3 ในปางตรีบุตรติ	
42) เรื่องเดิม	
43) พรหมอันตะโดยฝีมือมนุษย์ สัญลักษณ์ของพระพรหมและกรอบของจักรวาล	14
44) พรหมอันตะที่เกิดโดยธรรมชาติ	
45) ภาพเขียนบนกระคาส พระพรหมกับหงส์โหมสะ จากราชสถาน คริสต์ศตวรรษที่ 19	
46) ภาพวาด เทพเจ้าทั้ง 3 และหัตถิ บนกระคาส จากราชสถาน คริสต์ศตวรรษที่ 18	
47) รูปพระพรหมจากเนปาล	15
48) ภาพวาดคนแปลกกันกับจากเนปาล	
49) พระพรหมจากศาสนสถานพระศิวะ ศิลปชวา	16
50) พระพรหมจากชวา	
51) พระพรหมจากสิงห์สลาหรี ศิลปชวา	
52) พระพรหมสมัยบาแคง จากกัมพูชา	17
53) ลักษณะการแกะสลักแบบพิเศษในศิลปเขมร	
54) พระพรหมในศิลปเขมร	

รูปที่		หน้า
55)	พระพรหมประทับกลางการทอผ้า หน้าบันทิศตะวันออก ปราสาทหินพนมวัน	18
56)	เทพเจ้าทั้ง 3 ที่ปราสาทพนมวัน	
57)	กริบบรคิ พระพรหมและพระวิษณุออกจากปรัศชาชายของพระคเวิระ ศิลปแบบเกาะแกร์ ที่ปราสาทหมบโธไพรกุก	
58)	คานหลัง	
59)	พระพรหมที่ฐานศาลาณสถาน (Kyebsantha Payahla) ของมอญ	19
60)	ภาพลายละเอียด	
61)	ภาพลายเส้น พระพรหม 2 กร ทรงหงส์	
62)	พระพรหมสลักเกือบลอยตัวบนหินทราย ศิลปพม่า	20
63)	พระพรหมหินสลัก ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ	
64)	พระพรหมประทับนั่งในท่าปัทมสนะ ศิลปพม่า	
65)	พระพรหม ในท่าเคียวกัน	
66)	พระพรหมทรงหงส์ 2 กร ที่ฐานเขียงโลกโมเคน สมัยทวารวดี	21
67)	พระพรหมที่ฐานเขียงโลกโมเคน สมัยทวารวดี	
68)	พระพรหมสมัยสุโขทัย	
69)	พระพรหมที่โบสถ์พราหมณ์	22
70)	พระพรหมที่หน้าโรงแรมเอราวัณ	
71)	เทพเจ้าทั้งหลายไปอารขนาพระโพธิสัตว์จากสวรรค์ชั้นดุสิต ศิลปสมัยคันธาระ	23
72)	พระพรหมถือฉัตรของรับพระโพธิสัตว์ ปางประสูติ ศิลปสมัยคันธาระ	
73)	พระพรหมและพระอินทร์เป็นเทพบริวาร ปางยมกปาฏิหาริย์ ศิลปสมัยคันธาระ	
74)	เทพเจ้าทั้ง 3 มาเคารพพระโพธิสัตว์ ปางประสูติ จิตรกรรมฝาผนังที่ถ้ำอชันดา	24
75)	ภาพสลักปางประสูติสมัยคุปตะตอนต้น	
76)	พระพรหมและพระอินทร์ สรงน้ำพระโพธิสัตว์ ศิลปสมัยคุปตะ	
77)	พระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวคังถ์ มีพระพรหมเป็นเทพบริวาร	25
78)	พุทธรูปปางประสูติจากที่เบต	26
79)	พระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวคังถ์ ภาพเขียนจากที่เบต	
80)	พระพุทธรูปปางเสด็จยมกปาฏิหาริย์ ภาพเขียนจากที่เบต	
81)	ประติมากรรมสำริดเรื่องเดิม	

รูปที่	หน้า
82) ภาพพุทธประวัติ ตอนออกมหาภิเนษกรรม ที่ฐานศาลาสนสถานมูไรพุทไธ ศิลปฉวา	27
83) เรื่องเดิม ภาพทอถัน	
84) ภาพสลักพุทธประวัติ ปางประสูติ ศิลปเขมร	28
85) ภาพลายเส้น พระพรหมนำเครื่องทรงมาถวาย ครั้งเสด็จออกมหาภิเนษกรรม	
86) ภาพแกะสลักไม้ลงรักปิดทอง ปางประสูติ ศิลปพม่า	29
87) ภาพแกะสลักไม้สีคำ ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ศิลปพม่า	
88) พระพรหมประทับเส้าพุทธสถานนันทยา พระโค กริยศกพรธรรมที่ 11	
89) ภาพรายละเอียด	
90) พระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ศิลปสุโขทัย	30
91) จิตรกรรมฝาผนัง ภาพพุทธประวัติ การอาราธนาพระโพธิสัตว์จากสวรรค์ชั้นดุสิต	31
วัดไชยทิศ	
92) จิตรกรรมฝาผนัง ภาพพุทธประวัติ ปางประสูติ วัดเคิม	
93) " " " " พระพรหมนำเครื่องทรงมาถวายพระพุทธรูปเจ้า วัดเคิม	32
94) " " " " พระพรหมนำเครื่องทรงมาถวายพระพุทธรูปเจ้า วัดเคิม	
95) " " " " พระพรหมมาอาราธนาให้พระพุทธรูปเจ้าเทศน์สั่งสอน	
วัดเคิม	33
96) " " " " พระพุทธรูปเจ้าทรงสั่งสอนเหล่าเพชฌา วัดเคิม	
97) " " " " ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ วัดเคิม	34
98) " " " " การแย่งพระบรมอัฐิธาตุหลังปรินิพพาน วัดเคิม	35
99) " " " " เรื่องเดิม วัดเคิม	
100) พระพรหม พระคเณศ พระวิฆณุ ปรางค์ที่ฐานของพระโพธิสัตว์เอกทัศ	36
101) เทพธัมมวระ ยศำ นำเคียรทั้ง 4 ของพระพรหมมาเป็นลักษณะของตน	
102) คำนหลัง	
103) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 5 เคียร เลียนแบบมาจากเศียรทั้ง 5 ของพระพรหม	37
104) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่รับเอาลักษณะบางอย่างของพระพรหมมาเป็นลักษณะของตน	

รูปที่ 3 มหาวิทยาฬยศิลปากร รูปที่ 4 สงวนลขสิทธิ์

รูปที่ 5

รูปที่ 6

มหาวิทยาลัยศิขปากกร สงวนลิขสิทธี

รูปที่ 9

รูปที่ 10

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 11

รูปที่ 12

พระพุทธรูปปางวิปัสสนา
รูปที่ 13

รูปที่ 14

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พระพุทธรูปปางวิปัสสนา
รูปที่ 15

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลัขสีทธี

รูปที่ 19

รูปที่ 20

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 23

รูปที่ 24

รูปที่ 25

รูปที่ 26

รูปที่ 27

รูปที่ 28
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ

รูปที่ 29

รูปที่ 30

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 31

มหาเวทียาลัทธิศิวปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 36

รูปที่ 37

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 38

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 41

รูปที่ 42

รูปที่ 43

รูปที่ 44

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 45

รูปที่ 46

รูปที่ 47

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 48

รูปที่ 49

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนพิชฉัตร์

รูปที่ 51

รูปที่ 52

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 53

รูปที่ 54

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 57

รูปที่ 58

-19-

รูปที่ 59

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 60

รูปที่ 61

รูปที่ 62

รูปที่ 63

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 64

รูปที่ 65

รูปที่ 66

รูปที่ 67

รูปที่ 68

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 71
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 72

รูปที่ 73

รูปที่ 74

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 75

รูปที่ 76

รูปที่ 77

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 78

รูปที่ 79

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 80

รูปที่ 81

-27-

รูปที่ 82

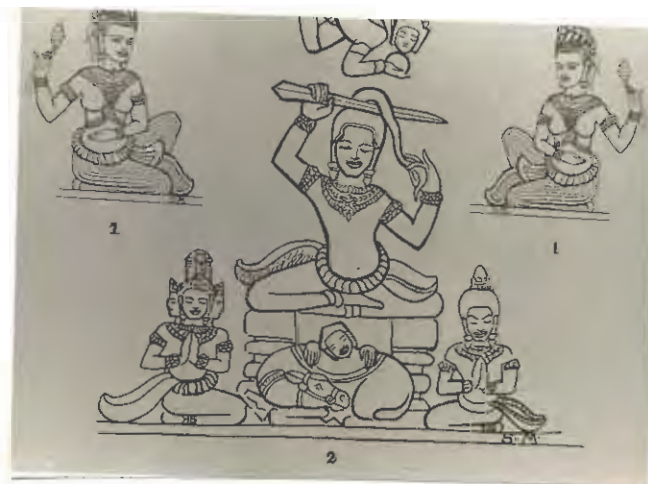
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 83

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ ๘๖

รูปที่ ๘๗

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ ๘๘

รูปที่ ๘๙

รูปที่ ๑๖

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 91

รูปที่ 92

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนฉบฉิตรี

รูปที่ 93

รูปที่ 94

มหาวิททยาลัยศิลป์นคร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 99

รูปที่ 98

รูปที่ 100

รูปที่ 101

รูปที่ 102

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปที่ 103 มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ

รูปที่ 104